

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ KELÂM ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

YUNUS EMRE DİVÂNİ'NA KELÂMÎ BİR BAKIŞ

Kübra BAYRAM

ŞANLIURFA – 2019

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELÂM) ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

YUNUS EMRE DİVÂNİ'NA KELÂMÎ BİR BAKIŞ

Kübra BAYRAM

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt Gökçe

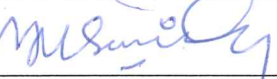
ŞANLIURFA – 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ ONAY SAYFASI

Enstitümüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Kelam) 155230025 numaralı Kübra BAYRAM'ın hazırladığı "Yunus Emre Divanı'na Kelamî Bir Bakış" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 21/06/2019 tarihinde, saat 11:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

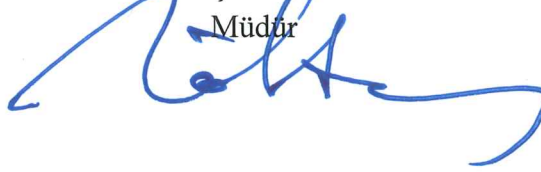
21/06/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Veysel KASAR	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hacer ŞAHİNALP	KABUL	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

07.10.2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarım, çizelge, şekil ve fotoğraflarım kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.
b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Kübra BAYRAM
Öğrenci Numarası	155230025
Enstitü Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri (Kelam)
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	Yunus Emre Divânı'na Kelâmî Bir Bakış

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 107 sayfalık kısmına ilişkin, 16/05/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 29'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları dahil,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

16/05/2019

Kübra BAYRAM

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 16/05/2019
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE/Danışman

ÖZET

YUNUS EMRE DİVÂNİ'NA KELÂMÎ BİR BAKIŞ

BAYRAM, Kübra

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğt. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE

Mayıs 2019, 107 sayfa

Türk-İslam Edebiyatının önemli simalarından olan Yunus Emre, aynı zamanda Türk Tasavvuf geleneğinin önde gelen şahsiyetlerindendir. Şiirlerinde sürekli olarak insanları uyarıcı ve öğüt verici temalar işlemektedir. Sade ve özlü bir üslup özelliği taşımanın yanı sıra derin manalar da içermektedir. Denilebilir ki Yunus Emre'nin şiirleri adeta bir halk hayat laboratuvarıdır.

Temel gayesi insanlara dünya ve ahiret saadeti kazandırmak olan Kelam İlmi, “İlahiyat-Nübüvvat-Sem’iyyat” şeklinde üç temel esas üzerine kurulmuştur.

İlahiyat konularında yüce Allah'ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları ile benzeri temalar işlenir.

Nübüvvat başlığı altında ise peygamberlik kurumu, insanların peygamberlere olan ihtiyacı, peygamberlere gönderilen kitaplar, peygamberlerin temel özellikleri, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve O'nu diğer peygamberlerden ayıran özellikler gibi temel noktalar ele alınır.

Sem’iyyat konuları ise bütünüyle nakle dayalı gaybî konulardır. Bu başlık altında özellikle kader, ahiret ahvali, yeniden dirilme, haşir, hesap, mizan, sırat, cennet, cehennem, melek, cin, rızık, kabir ve azap konuları üzerinde durulur.

İşte bu çalışmada, Yunus Emre Divanı; yukarıda söz konusu ettiğimiz Kelam İlminin temel referansları çerçevesinde ele alınmakta ve bu konuları nasıl işlediğinin tespiti hedeflenmektedir.

Yunus Emre Divanı'nı incelediğimizde belirttiğimiz bütün bu ağır konuları sade bir dil ve güzel bir üslupla; halkın anlayabileceği bir şekilde dile getirdiğini

görmekteyiz. Başka bir deyimle Yunus Emre, kader gibi girift bir konuyu anlatırken de cennetten ve cehennemden bahsederken de yine sade üslubunu korumakta ve mesajlarını aynı netlikte vermeye devam etmektedir. Bu, bazen bir kişiyi muhatap şeklinde, bazen bir doğa harikasının anlatımı üzerinden, bazen de konuyu doğrudan doğruya ele alma şeklinde olabilir.

Biz bu çalışmamızda özellikle milli değerlerimiz olan edebiyatımızı ve geleneğimizi -Yunus Emre örneğinde- temel inanç konuları eşliğinde halkla buluşturmayı hedefledik. Böylece yeni nesillerin de bir taraftan öz benliğini ve değerlerini tanımasını, diğer yandan da inanç boşluğuna düşmemelerini amaçladık.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat, Kelâm, İman, İnanç, İtikat Yunus Emre, Yunus Emre Dîvânı.

ABSTRACT

AN OUTLOOK ON YUNUS EMRE’S COLLECTED POEMS

FROM THE PERSPECTIVE OF KALAM

BAYRAM, Kübra

Master’s Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assist. Prof. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE

May 2019, 107 pages

Yunus Emre, one of the important figures of Turkish-Islamic Literature, is also one of the leading figures of Turkish Sufi tradition. He constantly uses themes stimulating and advising people in his poems. Besides having a simple and brief style, his poems include deep meanings as well. It can be said that poems of Yunus Emre are in fact public life laboratories.

Kalam, the main purpose of which is to provide people with wellbeing in this world and afterlife, is based on three principles: “Theology-Prophethood-Eschatology”.

In Kalam, the existence, uniqueness, names and attributes of Almighty Allah and similar themes are covered.

On the other hand, under the title of Prophethood, the principle points such as the institution of prophecy, the need of people to the prophets, the books sent to the prophets, the main characteristics of prophets, the prophecy of Muhammad and the characteristics distinguishing him from other prophets are discussed.

The subjects of Eschatology, however, are matters “hidden from mankind” completely based on narration. Fate, the conditions of afterlife, resurrection, reunion, reckoning, balance, as-sirât, heaven, hell, angel, djinni, livelihood, grave, and torment issues are emphasized in particular.

In this study, the Collected Poems of Yunus Emre are discussed under the basic references of abovementioned Science of Theology and it is aimed to determine how Yunus Emre deals with these issues.

When the Collected Poems of Yunus Emre are examined, it is seen that he discusses all these weighty matters in a simple language and beautiful style and he expresses them in a way that can be understood by ordinary people. In other words, Yunus Emre still maintains his simple style and continues to give his messages with the same clarity while telling an intricate subject like fate or talking about heaven and hell. This can sometimes be in the form of addressing to a person, through explaining a wonder of nature, or by directly discussing the issue.

In this study, we aimed to bring together our literature and tradition, our national values, to the public with the basic issues of belief in the example of Yunus Emre. Thus, we intend for the new generations to recognize themselves and values and not to fall into the gap of belief.

Key words: Theology, Kalam, Faith, Belief, Creed, Yunus Emre, Collected Poems of Yunus Emre.

YUNUS EMRE DİVÂNİ'NA KELÂMÎ BİR BAKIŞ

İÇİNDEKİLER

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNUS EMRE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.YUNUS EMRE'NİN HAYATI	3
1.2.YUNUS EMRE'NİN ESERLERİ.....	7
1.2.1. Risâletü'n-Nushiyye	7
1.2.2. Dîvân-ı İlâhiyât.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

YUNUS EMRE DİVÂNİ VE USUL-İ SELASE

2.1. İLAHİYAT BAHİSLERİ	11
2.1.1. Allah'a İman	12
2.1.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği	14
2.1.1.2. Allah'ın İsimleri.....	19
2.1.1.3. Allah'ın Sıfatları	19
2.1.2. Kaza ve Kadere İman	23
2.1.2.1. Hayır ve Şer	26
2.1.2.2. İnsanın Fiilleri, İrade ve İrade Hürriyeti.....	28
2.1.2.3. Tevekkül	29
2.1.2.4. Ecel	30
2.1.2.5. Rızık.....	32
2.2. NÜBÜVVÂT BAHİSLERİ.....	34
2.2.1. Peygamberlere İman	34
2.2.1.2. Yunus Emre Divânı'nda Peygamberler	36
2.2.1.2.1. Hz. Âdem (a.s.)	37

2.2.1.2.2. Hz. İbrahim (a.s.)	44
2.2.1.2.3. Hz. İsmail (a.s.)	47
2.2.1.2.4. Hz. Nûh (a.s.)	48
2.2.1.2.5. Hz. Şit (a.s.).....	49
2.2.1.2.6. Hz. İdrîs (a.s.).....	50
2.2.1.2.7. Hz. Ya'kûb (a.s.)	51
2.2.1.2.8. Hz. Yûsuf (a.s.)	52
2.2.1.2.9. Hz. Eyyûb (a.s.).....	53
2.2.1.2.10. Hz. Mûsâ (a.s.)	55
2.2.1.2.11. Hz. Îsâ (a.s.)	56
2.2.1.2.12. Hz. Dâvûd (a.s.)	61
2.2.1.2.13. Hz. Süleymân (a.s.)	62
2.2.1.2.14. Hz. Yunus (a.s.).....	63
2.2.1.2.15. Hz. Zekeriyâ (a.s.).....	64
2.2.1.2.16. Hz. Muhammed (s.a.v).....	64
2.3. SEM'İYYÂT BAHİSLERİ.....	73
2.3.1. Meleklerle İman.....	73
2.3.1.1. Cebrâil.....	75
2.3.1.2. Azrâil	77
2.3.1.3. İsrâfîl.....	78
2.3.1.4. Mikâil.....	80
2.3.1.5. Kirâmen Kâtibîn	80
2.3.1.6. Münker Nekîr.....	81
2.3.2. Ahirete İman.....	82
2.3.2.1. Ahiret Halleri	86
2.3.2.1.1. Kıyamet.....	86
2.3.2.1.2. Sûr	87
2.3.2.1.3. Haşr-Mahşer	88
2.3.2.1.4. Mizan	89
2.3.2.1.5. Amel Defteri.....	90
2.3.2.1.6. Sırat	92
2.3.2.1.7. Cennet	93
2.3.2.1.8. Cehennem.....	94
2.3.2.1.9. Ru'yetullah.....	97
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

A.S	Aleyhisselam
B.	Beyit
C.	Cilt
ÇEV.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ED.	Editör
HZ.	Hazreti
M.	Madde
S.A.V.	sallallahü aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
VB.	ve benzeri

GİRİŞ

“Bismillâhirrahmânirrahîm.

Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap, mükâfat ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah’a mahsustur.” (el-Fâtiha 1/ 1-2).

Kün’i bir kez in söyledün her nesneyi var eyledün

Yine âhir bir söz ile anı kılmak harâb nedür¹

Yunus Emre’nin bu beytinde de dediği gibi, Allah bir nesneye ‘ol’ derse o oluverir. Sonra bir sözle var ettiğini yine bir sözle yok ediverir. Her şeyi yoktan var eden, geliştiren, idare eden ve tüm gücü elinde tutan Allah’a sonsuz hamd ve şükürler olsun.

Nurunun bir yıldız gibi parladığı, tüm insanlığın kurtarıcısı, yaratılanların en hayırlısı, peygamberlerin sonuncusu ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.)’e, ehl-i beytine ve hayırlı ümmetine sonsuz salât ve selâm olsun.

Allah Teâla’nın bizlere sunduğu sınırsız sayıda nimeti mevcuttur. Hiç şüphe yoktur ki bu nimetlerinin başı İslamiyet’tir. Ve İslâmî ilimler içerisinde Kelâm, bütün dini hükümlerin temelini oluşturmasından dolayı en şerefli ilim olarak kabul edilmiştir.²

Ehl-i Sünnet kelâm âlimleri, Kur’an-ı Kerim’de bulunan bazı ayetler haricinde Cibrîl hadisinden de hareketle belirlemiş oldukları imanın altı esasını, inceleme ve araştırmalarda daha kolay olabilmesi açısından üçe indirgemişlerdir. Bunlar, ilâhiyyât, nübüvvât ve sem’iyyât merhaleleriyle ilgili esaslar olup kelâm kitaplarının ve kelâm ile bağıntılı eserlerin ana planını oluşturmuşlardır.³

¹ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhiyyât*, nşr. Mustafa Tatcı, (İstanbul, Kapı Yayınları, 2011), 194. Not: Tezimizde değindiğimiz beyitler bu eserden alınmıştır.

² Nûreddin es- Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli’-d-din*, trc. Bekir Topaloğlu: Mâtürîdiyye Akaidi, (İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), Çevirenin Önsözü, 11.

³ Yusuf Şevki Yavuz, “Usûl-i Selâse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 212.

Îlâhiyât bahislerinin geçtiği bölümde Allah ile ilgili olan, örneğin âlemin yaratılması, Allah'ın varlığı, birliği ve O'nun ispatı, isim ve sıfatları gibi konular yer alır.

Nübüvvât bahisleri, peygamberlerin varlığının ispatı, onların aklî ve hissî mucizeleri ve peygamberliğin özellikleri vb. gibi peygamberlik ile ilgili konular yer alır.

Sem'iyât konularında ise ahiretle ilgili mîzân, sırât, cennet, cehennem gibi konular ele alınmaktadır.

Bu çalışmamızda Yunus Emre Divânı'nı sistematik bir metotla inceleyerek Kelâm'ın bu üç temel başlığı altında, Yunus Emre'nin kelâmî bakış açısını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın birinci bölümünde Yunus Emre'nin hayatı ve eserlerinden bahsedeceğiz. İkinci bölümünde ise Yunus Emre Divânı'nda yer alan beyitleri bu üç başlık olan usûl-i selâse altında, incelemeye çalışacağız.

Çalışmamızda Mustafa Tatçı hocamızın hazırlamış olduğu “Yunus Emre Dîvân-ı Îlâhiyât” eseri esas alınmış olup işlenen tüm konularda ele alınan beyitler bu eserin içinden alınmıştır ve dipnotta “Divân-ı Îlâhiyât” kısaltmasına gidilmiştir. Eserdeki beyitlerin sadece sayfa numarası verilmiş, şiir ve beyit numaraları ayrıca verilmemiştir. Bilinmeyen kelimeler için de yine bu eserin sonunda yer alan sözlükten istifade edilmiştir.

Bu çalışma, Yunus Emre Dîvânı'na kelâmî bir bakış açısıyla yazılmış, alanında ilk çalışmadır. İlk çalışma olduğundan eksiklikleri de muhtemeldir. Aynı zamanda devamında yapılacak çalışmalara bir ön kaynaklık edeceğinden önemli bir çalışmadır.

Çalışma konumu belirlememde ve hazırlanışı sırasında görüş ve önerileriyle beni her türlü yönlendiren ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt Gökçe'ye ve Yunus Emre Dîvânı'nı incelememde metot ve yöntemleri öğreten, aynı zamanda kitap temininde de bana çokça destek olan sayın hocam Dr. Mustafa Tatçı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNUS EMRE’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Türk milletinin yüzyıllar içinde yetiştirmiş olduğu en büyük şahsiyetlerden birisi olan Yunus Emre, İslam’ın getirdiği irfan nuru ve Türk milletinin asırlar içinde geliştirdiği milli kültür unsurlarıyla aydınlanan mutasavvıf bir şairdir. O, Anadolu insanının gönlüne yerleşmiş bir erendir. Yunus Emre’nin bu denli tanınmış olmasına rağmen hayatı hakkında bildiklerimiz kısıtlıdır. Öyle ki; Yunus Emre’ye ithaf edilen kabirlerin sayısı da oldukça fazladır. Bu yüzden kabrinin de tam olarak nerede olduğu bilinmemektedir. Yunus Emre’nin hayatı ile ilgili bildiklerimizi ise vefatından çok sonraları yazılmış olan menâkıbından çıkarabilmekteyiz.⁴

1.1.YUNUS EMRE’NİN HAYATI

Yunus Emre 13. yüzyıl ortalarından 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Anadolu havzasında doğmuş ve yaşamış şair bir erendir. Yunus Emre’nin yaşadığı yıllar, Anadolu’nun siyasi olarak çok karışık olduğu, kıtlık ve kuraklıklarla da perişan olduğu yıllardır. 13. yüzyılın ikinci yarısı Anadolu’da sadece iç karışıklıklar ya da siyasi çekişmeler yoktu. Bunların yanında çeşitli gayri sünni mezhep ve inançlar, bâtinî ve mu’tezilî görüşler de yoğun bir şekilde yayılmaya başlamıştı. Yunus Emre böyle bir ortamda Allah aşkını ve güzel ahlakla ilgili düşüncelerini, kısaca İslam tasavvufunu en güzel şekilde işleyerek Türk Müslüman birliğini sağlamış ve bunun gibi önemli vazifeleri öylesine karışık ve perişan bir ortamda ifa etmeyi başarmıştır.⁵

Yunus Emre aşağıdaki beyitlerinde, Şeyhi Tapduk Emre’den, Fakih Ahmet’ten Mevlana’dan, Sultan Seyyit Necmeddin’den, Geyikli Baba’dan, Seydi Balum’dan bahsetmektedir.⁶

⁴ Yunus Emre, *Dîvân-ı İllâhiyât*, nşr. Mustafa Tatcı, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), Nâşir’in notu, 3.

⁵ Yunus Emre, *Dîvân-ı İllâhiyât*, Nâşir’in notu, 3-4.

⁶ Ahmet Eğilmez, *Yunus Emre Hayatı ve Açıklamalı Dîvânı*, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2016), 6.

*Geyikli'ünün ol Hasan söz eyitmiş kendüden
Kudret dilidür söyler kendünün söz nesidür⁷*

*

*Fakih Ahmed Kutbü'd-dîn Sultân Seyyid Necmü'd-dîn
Mevlâlâ Celâlü'd-dîn ol Kutb-ı cihân kanı⁸*

*

*Seydi Balum ilinden şeker tamar dilinden
Dost bağçesi yolından eve dervişler geldi⁹*

Bu beyitler bizlere Yunus Emre'nin hangi dönemde yaşadığına dair önemli ipuçları vermektedir.

Yûnus Emre, Risaletü'n-Nushiyye adlı mesnevisinin sonunda verdiği:

Söze târih yidi yüz yidi-y-idi

Yûnus câmi bu yolda fidî-y-idi

Beytinden de anlaşıldığı kadarıyla H. 707 yani M. 1307-8 tarihlerinde hayattadır.¹⁰ Yine Mustafa Tatcı hocamızın olduğu araştırmalara göre; Adnan Erzi Tarafından Bayezid Devlet Kütüphanesinin'de bulunan bir yazmada şu ifadeler bulunmaktadır:

“Vefât-ı Yûnus Emre

Müddet-i 'Ömr 82

Sene 720”

⁷ *Dîvân-ı İlähiyât*, 167.

⁸ *Dîvân-ı İlähiyât*, 542.

⁹ *Dîvân-ı İlähiyât*, 516.

¹⁰ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlähiyât*, Naşir'in notu, 4.

Bu belgeden anladığımız kadarıyla, Yunus Emre H. 648 yılında doğmuş ve 82 yıllık bir ömürden sonra H. 720 yılında vefat etmiştir.

Daha önce yukarıda bahsettiğimiz gibi bu belgenin doğruluğuna dair yine Yunus Emre'nin kendi şiirlerinde rastladığımız bazı delillerle anlayabiliyoruz. Şöyle ki; incelediğimiz bazı beyitlerinde Mevlâna'dan, Geyikli Baba'dan, Ahmet Fakih'ten ve Seydi Balum'dan söz ederek yaşadığı dönemle ilgili ipuçlarını verdiğini söylemiştik. Yine aynı şekilde beyitlerinin bazılarında Yağmacı Tatarlardan bahsetmiştir. Bunların hepsi Yunus Emre'nin yaşadığı zamanı dile getirmesi açısından çok önemli belgelerdir.

Mevlâna Hudâvendgâr bize nazar kılalı

Anun görklü nazarı gönlümüz aynâsıdur¹¹

Mevlâna sohbetinde sâzıla işret oldu

'Arif ma'nîye taldı çün biledür ferîşde¹²

Bu beyitlerden Yunus Emre'nin, Mevlâna sohbetinde bulunduğunu anlayabiliyoruz. Mevlâna ile ilgili ya da diğer çağdaşlarıyla ilgili beyitleri sadece bu baktığımız beyitlerle sınırlı değil elbette. Ancak bizim çalışmamızdaki amacımız doğrultusunda çok fazla detaya girmemiz uygun kaçmamaktadır.

Elimizdeki güncel bilgilere göre; Mevlâna vefat ettiği zaman (ö. 1273) Yunus Emre 34-35 yaşlarındadır. Fakih Ahmed¹³ ise Yunus Emre'nin doğumundan önce vefat etmiştir (ö. 1221). Yunus Emre'nin bazı beyitlerinde bahsettiği Geyikli Baba¹⁴ ise Osmanlı'nın ilk dönemlerini görmüş ve Orhan Gazi dönemine kadar yaşamıştır. Anlaşılacağı üzere Yunus Emre, Osman Gazi'nin saltanat yıllarında yaşamış, Orhan Gazi dönemine ulaşmış ve 1321 tarihinde de vefat etmiştir.

¹¹ *Dîvân-ı İlahiyât*, 167.

¹² *Dîvân-ı İlahiyât*, 435.

¹³ Çarhnâme adlı manzumenin şairi, Sûfi.

¹⁴ İlk Osmanlı tarihlerinde, kendisinden hürmetle bahsedilen bir mutasavvıftır.

Yunus Emre'nin nerede doğup büyüdüğü, nerede eğitim aldığı, nereleri gezdiği veya geçimini ne ile sağladığı konuları ile ilgili kesin bilgi yoktur. Hangi tarikata bağlı olduğu, mürşidinin kim olduğu, aile hayatı, çocuklarının olup olmadığı konuları da bilinmemekte. Sadece Bektaşî menkıbelerinde geçen bir rivayete göre Yunus Emre'nin Sivrihisar yakınlarındaki Sarıköy'de doğduğu ve yine orada vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁵

Şakâyk Tercümesi'nde, Yunus Emre'nin Bolu yakınlarında bir yerlerde ikamet ettiğinden söz eder. Yine Yunus Emre'nin Karamanlı olabileceği konusu da tartışma konusu olmuştur. Bunun gibi daha nice kaynakta Yunus Emre ile ilgili bilgiler vardır ancak kaynaklar arasında bariz tutarsızlıklar olduğundan Yunus Emre'nin hayatı ile ilgili net bilgiler çözümlenememiş ve bu yüzden de 1945'li yıllardan sonra Eskişehir ve Karamanlı Yunus severler arasında uzun tartışmalar meydana gelmiştir.¹⁶

Yunus Emre'nin iyi bir eğitim aldığını da şiirlerindeki ilmine bakarak söyleyebiliriz. Arapça ve Farsça'yı, İslami ilim ve irfanı, İslam tarihini, şeriat ve tasavvufun inceliklerine vakıf olduğunu görebiliyoruz. Bir ihtimaldir ki; Yunus Emre eğitimini Konya'da yapmıştır. Çünkü devrin en önemli ilim ve kültür merkezi Konya'dır. Bizzat kendisi Mevlana ile görüştüğünü, sema' meclislerinde bulunduğunu şiirlerinde dile getirmiştir. Yine bir beytinde de Konya'dan bahsetmiştir.¹⁷

Bir gönül ele getir ferâgât ol geç otur

Konya şehrinde yatur ol iki sultan kanı¹⁸

Ve yine;

¹⁵ Mustafa Necati Bursalı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, (İstanbul: Çile Yayınları, 1982), 14.

¹⁶ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhiyât*, Naşir'in notu, 6.

¹⁷ Bursalı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, 13-14.

¹⁸ *Dîvân-ı İlâhiyât*, 542.

*Yunus'un bu sözünden sen ma'nî anlarısın
Konya menâresini göresin bir çuvalduz¹⁹*

1.2.YUNUS EMRE'NİN ESERLERİ

Yunus Emre'nin, günümüzde bilinen iki eseri mevcuttur. Bunlar; Dîvân-ı İlâhiyyât ve Risâletü'n-Nushiyye'dir.

1.2.1. Risâletü'n-Nushiyye

Bu eser, h.707 yani m.1307 yılında Yunus Emre tarafından mesnevi şeklinde yazılmış tasavvufi bir nasihatnâmedir.

Yunus Emre'nin bu eseri, pek çok yazma divanda başlıksız olarak ve ilahilerden önce kaydedilmiştir. Bildiğimiz en eski nüshaların içerisinde sadece Fatih yazmasında, eserin sonunda bulunan “hamdele” içinde “Risâletü'n-Nushiyye” ibaresine rastlanmaktadır. Fuat Köprülü'nün “Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar” adlı eserinde bir risaleden umumiyetle “Mesnevi” şeklinde bahsedilir. Risâlenin “Risâletü'n-Nushiyye” adıyla tanınması Abdülbaki Gölpınarlı'nın araştırmalarından sonradır.²⁰

Risâletü'n-Nushiyye belli bir plana göre yazılmış olmasıyla birlikte, eserin uslûbu Yunus Emre'nin ilahilerine kıyasla daha az şiirsellik taşır. Fakat eser, mükemmel bir sembolizm temeli üzerine oturtulmuştur. Buradaki mefhumlar, teşbih ve teşhis sanatıyla işlenmektedir. Mısralarda derin bir düşünce ve hayal gücü göze çarpar. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle bu eser “İnsanoğlunun halini ortaya koyan”²¹ mesnevîdir.²²

¹⁹ *Dîvân-ı İlâhiyyât*, 213.

²⁰ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Dîvanı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991) 1.

²¹ Mehmet Kaplan, *Yunus Emre'nin İnsan ve Ahlak Görüşü-Risâlat'al-Nushiyya'ın Tahlili*, (İstanbul: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1973), XXI, 66.

²² Tatcı, *Yunus Emre Dîvanı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin*, 3.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın Risâletü'n-Nushiyye ile ilgili iki ayrı çalışması oldukça rağbet görmüş ve konuyla ilgili çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Bunlardan birincisi bir metin tenkidi denemesidir. (Bkz. *Yunus Emre Divânı, İstanbul 1943*) Gölpınarlı'nın bu ilk neşrinde mesnevi 573 beyittir. Gölpınarlı daha sonra bu neşrinden vazgeçmiş ve eserin en iyi yazması kabul edilen Fatih nüshasını, hiçbir metin tenkidine başvurmadan neşretmiştir. (Bkz. *Yunus Emre – Divân ve Risâlet-al-Nushiyya, İstanbul 1965*) Bu eserde de, 563 beyit bulunmaktadır.²³

1.2.2. Dîvân-ı İlâhiyât

Dîvân, Yunus Emre'nin imanını, aşkını, tevhidin hakikatiyle ve ilâhi güzelliklerle ilgili düşüncelerini öğrendiğimiz eseridir. Ancak elimizde Yunus Emre döneminden kalma yazma bir nüsha ya da bizzat kendisinin yazmış olduğu herhangi bir Dîvân yoktur. Yunus Emre'nin bazı beyitlerinden anlıyoruz ki; kendi Dîvânı'nı aslında hayatta iken tanzim etmiştir.²⁴

Yunus miskîn anı görmüş eline hem dîvân almış

'Âlimler okuyamamış bu ma'nîden tuyan gelsün²⁵

*

Yunus Emrem sebakı senden okur

Elinde defteri dîvânı sensin²⁶

*

Yunus oldıysa adum pes ne 'aceb

Okuyalar defter ü dîvânımı²⁷

²³ Tatçı, *Yunus Emre Divânı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin, V.*

²⁴ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhiyât*, Naşir'in notu, 53-54.

²⁵ *Dîvân-ı İlâhiyât*, 358.

²⁶ *Dîvân-ı İlâhiyât*, 413.

²⁷ *Dîvân-ı İlâhiyât*, 534.

Risâletü'n-Nushiyye'nin sonunda verilen tarih beyti de Yunus Emre'nin Dîvânı, daha hayattayken yazılıp tertip edildiğini doğrulamaktadır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Yunus hayatta iken yazılıp tertip edilen Dîvân elimizde mevcut değildir. Nitekim mevcut Yunus Emre Dîvân'ları arasındaki farklılıkların çokluğunu dikkate alarak şimdiki haliyle sözlü kaynaklardan derlenmiş olduğu izlenimini almaktayız.²⁸

Eski tarihli el yazması dîvânları tek tek ele aldığımızda, bu eserlerde Yunus Emre'ye ait 200 ile 300 arasında şiirin olduğunu görmekteyiz. Ancak bu sayı başka araştırmaların sonucunda 400'ün üzerine çıkmıştır. Mustafa Tatçı hocamızın “Yunus Emre Dîvân'ı-Tenkitli Metin” eserinde 417 tane şiiri bulunmaktadır. Ancak bu şiirlerden bazıları tartışmalı olduğundan şiir sayısında herhangi bir değişikliğin olabilmesi imkan dahilindedir.

Dîvân'a alınan Yunus mahlaslı şiirlerin dışında daha onlarca şiir bulunmaktadır. Ancak bu şiirler daha sonra yaşamış olan Yunus, Aşıkpaşa veya Sait Emre gibi sûfî şairlere ait olduğunu düşünülmektedir. Çünkü her ne kadar Yunus mahlaslı şiirler olsa da, gerçek Yunus Emre'nin üslubu ve düşüncesi bakımından şiirler arasında büyük farklar görülmektedir. Bu yüzden hangi şiirin Yunus Emre'ye ait olduğu ya da olmadığı kolayca analiz edilebilmektedir.

Yunus Emre, şiirlerini genellikle aruz ve hece vezni ile yazmıştır. Dîvânda aruzlu şiirler hecelilere göre daha azdır. Yoğunluk olarak heceli şiirler mevcuttur.

Bütün şiirler beyit esasıyla yazılmıştır. Yazma eserlerde dörtlük şeklinde herhangi bir şiiri mevcut değildir. Bu genel olarak o devre ait bir özelliktir. Fakat musammatlar²⁹ ikiye bölündüğünde her beyit bir dörtlüğe dönüşür. Aynı özellik Mevlânâ'nın Farsça gazellerinde de görülmektedir. Bu şiirlerin çoğu hece ile yazılmış izlenimi verdiği için, ağızdan ağıza nakledilirken bozulmuş olma ihtimali vardır.³⁰

²⁸ Yunus Emre, *Dîvân-Seçmeler*, hazırlayan: Mustafa Tatçı, (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 84.

²⁹ Musammat, ayrı bir nazım biçimi olmamakla birlikte, gazel ve bazı kasidelere uygulanan bir divan edebiyatı tekniğidir. Her dizesi ikişer eşit ve ortak uyaklı bölüme ayrılan divan koşuk biçimidir. Yunus Emre Dîvân'ındaki şiirlerin pek çoğu bu teknikte yazılmıştır.

³⁰ Yunus Emre, *Dîvân-Seçmeler*, 85.

Yunus Emre'nin musammat şiirlerinde, her beyit musammat değildir. Bazı beyitler kafiye uyumu gözetilmeksizin devam edebilmektedir. Bu da musammat şiirlerin aruzla yazılmaya çalışılmış olabilir diye düşündürmektedir. Buradan yola çıkarak anlıyoruz ki, Yunus Emre tam bir geçiş dönemi şairidir.³¹

Yunus Emre'ye göre kulak kafiyesi esastır. Çünkü kafiyeyi bir ses estetiği olarak değerlendirir. Kulağa gelen her türlü ahenkli sesle kafiye yapar. Bu yüzden Yunus Emre Farsça veya Arapça bir kelimeyi birbirine benzer seslere sahip olmak kaydıyla kafiyeli kullanabilmiştir.

Musammat şiirler, iç kafiyelerden (seci)³² oluşmaktadır. Bu şiirler hece ile yazılmış şiirler gibi değerlendirilip dörtlükler halinde de yazılabilirler.³³

Divan'daki şiirlerin hepsini bir bütün olarak değerlendirecek olursak; Yunus Emre edebiyat tarihimizde koşma, nutuk, ilâhî (nefes) gazel şairidir diyebiliriz. Onun ilâhîlerini sadece koşma şeklinde yazdığını söyleyenler vardır ancak buna katılmak mümkün değildir. Bununla birlikte Yunus Emre dil ve üslup anlayışında milli hüviyetinden hiçbir şey kaybetmemiştir. O, Türk dilini aruza ciddi bir şekilde adapte etmiş ve ilk defa milli şiir şeklini Gazel'e yaklaştırmıştır. Adına "Yûnus tarzı" denilen kendine mahsus bir üslubun bânîsi, ilk büyük şairimizdir.³⁴

Yunus Emre Divan'ındaki şiirler her ne kadar ilâhî, nutuk veya nefes türlerinden oluşmaktadır desek de bu şiirlerin arasında birer ikişer tane de olsa münâcât, na't-istişfa, mi'râcnâme, vücûdnâme salâtnâme, nasîhatnâme, yaşnâme, bahârnâme, şathiyye, mahşernâme, lügâz, fütüvvetnâme gibi türler de bulunmaktadır.³⁵

³¹ Yunus Emre, *Dîvân-Seçmeler*, 85.

³² Nesirde yapılan uyak anlamına gelmektedir.

³³ Yunus Emre, *Dîvân-Seçmeler*, 86.

³⁴ Yunus Emre, *Dîvân-Seçmeler*, 87.

³⁵ Yunus Emre, *Dîvân-Seçmeler*, 87.

İKİNCİ BÖLÜM

YUNUS EMRE DİVÂNİ VE USUL-İ SELASE

2.1. İLAHİYAT BAHİSLERİ

Yapılan araştırmalar bize, insanlığın tarih boyunca bir Şeylere inandığını ve taptığını göstermektedir. Bu konuyla ilgili çizilen resimler, inşa edilen mabetler vs. birçok örneği günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

İnsanın bir Şeylere inanma isteği fitratında saklıdır. İnsanlar mutsuz olduklarında mutsuzluğunu giderecek, hasta olduğunda hastalığını giderecek, bir Şey istediğinde onu ona verecek birilerini arar. Kısaca insan acizliğinin farkına vardığında kendisinden daha üstün bir varlığa sığınma isteğine karşı koyamaz. Bu insanoğunun yaratılışında var olan ve en olağan bir Şekilde kendini gerçekleştirmeye devam eden bir Őeydir.

Yaratıcının varlığına inanma, insan hayatının en önemli aşamalarındandır ve yine insan hayatı için büyük bir motivasyon kaynağıdır. İnanan kişi bu dünyada yalnız olmadığını ve kendinden üstün, aşkın bir varlığın olduğunu bilir ve O'na ne zaman ihtiyaç duysa yetişeceğine gönülden inanır. İnanan insanın içinde oluşan o his o kadar kuvvetlidir ki, bu his onun ruhi bir darlığa düşmesini engeller. İmansızlık ise insan hayatında büyük bir boşluk meydana getireceğinden dolayı Allah'a iman, bir kul için en gerekli Őeydir.

Bu bölümde öncelikle Allah'a imanı ele alıp devamında O'nun varlığını ve birliğini, O'nun isim ve sıfatlarını alt başlıklar halinde inceleyeceğiz. Allah'a imanın ardından; insanın fiilleri, irade hürriyeti ve kaza-kader konuları da yine bu bölümün alt başlıkları arasındadır.

2.1.1. Allah'a İman

İman, kelime olarak 'inanmak', 'şüphesiz ikna olmak' gibi anlamlara gelir. Temelinde akli ve sağduyuyu bulundurduğundan kör bir teslimiyeti ve taklidi saf dışı bırakır.³⁶ Aynı zamanda iman, inançla başlayan ve bilgi ile devam eden gayretin tasdik ile onay aşamasına ulaştırılmasıdır.³⁷

Ehl-i kible, Allah'a iman etmenin farz olduğu, inkar etmeninse haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bununla beraber imanın farz oluşunun akıl yoluyla mı yoksa nakil yoluyla mı olması gerektiği konusunda ayrılığa düşmüşlerdir.³⁸

Ebû Hanife, Allah'ın varlığını ispat için hem naklî hem de akli delillere başvurmuştur. Ancak daha çok inkarcılar ve bidat ehli ile muhatap olduğundan akli delillerin kullanımına öncelik vermiştir.³⁹ Hâkim eş-Şehîd, el-Müntekâ adlı eserinde Ebû Hanife'nin şöyle dediğini nakleder: "Göklerin, yerin, kendisinin ve diğer yaratıkların yaratılışına müşahede edebilen bir insan için yaratanını bilmemesi hususunda hiçbir mazereti yoktur." Yine Ebû Hanife şöyle demiştir: "Allah hiçbir peygamber göndermemiş olsaydı bile insanların, akıllarını kullanmak suretiyle yaratanı bilmeleri gerekli olurdu."⁴⁰

Eş'ariyye alimleri, hiçbir şeyin akıl yoluyla insan için gerekli hale gelmediğini, akıl ile olsa olsa bazı şeylerin iyiliği ve kötülüğü anlaşılabilir demiştir. Bununla beraber, tabiatın yaratılmış, yaratıcının ise kadim olduğu da bilinebilir demişlerdir. Mu'tezile ise tek başına Allah'a iman ve nimetlerine şükür gerektirici olduğuna, dini hükümleri ise kendi başına ispata kafi geldiğine hükmetmiştir. Ehl-i Sünnet'e göre akıl bir vasıta. Akıl sayesinde nesne ve olayların güzelliği ve çirkinliği, iman gerekliliği ve nimetlere şükürün lüzumu anlaşılabilir. Akıl vasıtasıyla insanlara bu hususları anlatan ve gerekli kılsa gerçekte Allah'tır.⁴¹

³⁶ Şaban Ali Düzgün, "Dinin Kaynağına İlişkin Tartışmalar", *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 19.

³⁷ Ramazan Altıntaş, "İnsanın Zihin Halleri", *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013) 39.

³⁸ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 167.

³⁹ Beyazîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-munife li'l-İmam Ebî Hanîfe*, trc. İlyas Çelebi: İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadi Görüşleri, (İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 40.

⁴⁰ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 167.

⁴¹ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 197.

İmanın akıl yoluyla lüzumlu oluşunun manası bireyin, yapmakla mükafata ya da terk etmesiyle cezaya müstahak olması demek değildir. Çünkü mükafat ve ceza ancak nass ile bilinebilir. Bize göre bunun anlamı, Allah'ın varlığını benimsemek O'nu inkar etmekten ve Allah'ı bir bilmek O'na ortak koşmaktan daha doğru olduğu hususunda aklın bir tercih yapmasıdır. Öyle ki akıl bu iki şeyin aynı değerinde olmadığına hükmeder.⁴²

İmanın mahiyetine gelecek olursak, Ehl-i Sünnet kelamcılarının göre imanın esası, kalbin tasdikinden ibarettir. Çünkü ayet ve hadislerde iman, dilin ikrarına değil kalbin tasdikine bağlanmıştır.⁴³ Tasdik, bilgiye dayalı bir kararlılık ifadesidir. “İman, tasdikten ibarettir” demek, dolaylı olarak bilgiye yer vermek demektir. Bu yüzden tasdik bilgi ile yakından bir ilişkisi vardır. Bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu ifade eder.⁴⁴ Mâtürîdiyye'den bir çok âlim imanın tasdik ve ikrar olduğunu söylerken Kerrâmiyye o, sadece bir ikrardır demiştir. Cehm b. Safvân ile Kaderiyye'den Hüseyin es-Sâlihî de iman bilmekten başka bir şey değildir demişlerdir.⁴⁵

Şunu da belirtmekte fayda görmekteyiz. “Dil ile ikrar etmek” demek aslında kalpteki tasdiki haber vermek demektir. Eğer bir kişi “inandım” der ancak kalbinde buna dair bir tasdik bulundurmazsa, bu kişinin haberi gerçeklikle bağdaşmaz. Bu yüzden bu kişiler aşağıdaki ayette de gördüğümüz gibi Allah Teala tarafından münafık sayılmış ve imandan nefyedilmiştir.⁴⁶

“Bedeviler “iman ettik” dediler. De ki: “iman etmediniz. (Öyle ise, “iman ettik” demeyin.)...” (el-Hucûrat 49/14)

Allah'a imanı, Allah'ın varlığına ve birliğine gönülden inanmaktır şeklinde tanımlayabiliriz. Bu iman esaslarının birincisi ve en temelidir. Sadece İslamiyet'in değil, bütün ilahi dinlerin temelini de tevhid⁴⁷ oluşturmuştur.

⁴² Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 169.

⁴³ Temel Yeşilyurt, “İmanın Mahiyeti”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015) 300.

⁴⁴ Altıntaş, “İnsanın Zihin Halleri”, 39.

⁴⁵ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 170.

⁴⁶ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 171.

⁴⁷ Tevhid: Allah'tan başka yaratıcının olmadığına inanmak. O'nu birlemek.

Dünyâ için gussalanan⁴⁸ mescid göricek tutınan

Anda îmânsuz bulunan Allah'ı bir bilmeyendür⁴⁹

Bu beyitte Yunus Emre'nin iman ile ilgili düşüncesini görmekteyiz. Ona göre hakiki iman "Allah'ı birlemek" tir. Birlemeyenin durumu ise imansızlıktır.

2.1.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Varlık konusu, Kelam ilminin ilk konularından biridir. Zira her şeyin başı da varlıktır ve varlık konusu zorunlu olup olmama yönünden 'Vacip varlık' ve 'Mümkün varlık' diye ikiye ayrılır.

Başka bir varlık tarafından var edilen ve var olup olmamaları aklen caiz olan varlıklara mümkün varlıklar denir. Mümkün varlıkları var edip yokluğu asla düşünilemeyen varlığa ise 'Vacip varlık' ya da 'Zorunlu varlık' denir.⁵⁰

Yokluğu asla düşünilemeyen varlıktan kasıt Allah'tır. Kelam ilminde Allah anlayışı, diğer dini tasavvurları ve varlıklar arasındaki ilişki biçimlerini şekillendirdiğinden dolayı büyük önem taşımaktadır.⁵¹

Allah'ın varlığı meselesi, evren hakkında basit bir tefekkür ile anlaşılabilir bir husustur. Bu anlamda insan, hem iç hem dış dünyasından hareketle Allah'ın varlığına ilişkin bilgilere aklı ile ulaşabilir.

Mâtürîdîliğe göre, evrenin varoluş açısından incelenmesi, O'nun ilim, irade, kudret sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını anlamak için yeterlidir. Bu nedenle Allah'ın varlığını bilmek aklen zorunludur. Yani Allah, uyarıcı olarak peygamber göndermemiş olsaydı da insanlar akıllarıyla yaratıcıyı bulmaları gerekirdi. Bununla beraber Allah'ın zatı hakkında sahip olduğumuz bilgiler O'nun isim ve sıfatlarına dayanmaktadır.⁵² İsim ve sıfatlarının hepsini aklen bilmemiz mümkün olmadığından

⁴⁸ Gussa: Tasa, üzüntü. Sıkıntı, kaygı.

⁴⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 206.

⁵⁰ Harun Işık - Murat Serdar, *Sistemik Kelam I*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 20.

⁵¹ Şaban Ali Düzgün, "Varlık", *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015) 214.

⁵² Temel Yeşilyurt, "Matürîdîlik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler", *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015) 144.

burada nakli delillere ihtiyaç duymaktayız. O’nu ancak Kur’an-ı Kerim ve hadiste nispet edilen isim ve sıfatlarla çağırabiliriz.⁵³

Allah’ın varlığını ispat, kelim ilminin temel meselelerindedir. Kelamcılar bu meselenin öneminden dolayı konu üzerinde durmuş ve insanlara Allah’ın varlığını delillerle açıklamaya ve akıllardaki şüpheleri gidermeye çalışmışlardır.

Allah’ın varlığının delilleri klasik döneme göre genelde kozmolojik, ontolojik ve teleolojik delillere dayalıdır. Modern dönemde ise bu delillere ek olarak dini tecrübe ve ahlak delili de eklenmiştir.⁵⁴

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın varlığı, ilim ve kudretinin ispatı konusunda gaye ve nizam delillerine çok rastlamaktayız. Bu delil günümüzde de herkese hitap edebilen ve en çok kullanılan delildir.

Evrendeki tüm varlıkların belli bir düzeni ve gayesi mevcuttur. En küçük yapı taşı atomdan, kainattaki en büyük yıldızlara kadar, baktığımız, gördüğümüz ya da görmediğimiz tüm varlıklar belli bir sistemle hareket etmektedir. Evrende mükemmel bir uyum, eşsiz bir düzen vardır ve evrende amaçsız bir varlık bulunmaz.

“Gökleri yedi kat üzerine yaratan O’dur. Rahman’ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü çevir de bir bak, bir çatlak (düzensizlik) görebilir misin?” (el- Mülk 67/3)

İnsan akli gaye ve nizamı görebilme yeteneği ile yaratılmıştır. Bu yüzden ayette de gördüğümüz gibi akleden bir insan, çevresindeki düzeni görerek Allah’ın varlığına ulaşabilir. Bunun yanında kelamda tevârud delili de vardır ki, bu da evrenin birden fazla tanrı tarafından yaratılmış olup olmaması üzerinde durur. Eğer birden fazla tanrı olmuş olsaydı bu düzen bu kadar mükemmel olabilir miydi? Akıllara gelen bu soru da aslında Allah’ın birliğini de aklen bulabileceğimizin ispatıdır. Dünya hayatında insanlar arasındaki düzen bile tek bir yerde toplanıyorken, bu kadar eşsiz ve büyük evrenin düzeni nasıl olurda birden fazla tanrının elinde olabilir.

Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah’ın alemde kendinden başka bir ilah bulunmadığı, göklerdeki ve yerdeki tüm egemenliğin O’na ait olduğunu belirtmesi tevhidi vurgulamaktadır.

⁵³ Yeşilyurt, ”Matüridilik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler”, 144.

⁵⁴ Düzgün, “*Varlık*”, 222.

Tevhid, Allah'a yaratıcı, rızıklandırıcı olarak iman etmek, O'nu sıfat ve fiillerinde birlemektir.⁵⁵ Kelam ilminin en önemli konusunu teşkil eden tevhid inancının açıklanmasında Selefiyye, Mu'tezile, Müşebbihe, İslam filozofları ve Ehl-i Sünnet kelamcılarında ait bazı farklı görüşler gündeme gelmektedir.⁵⁶

Selefiyye Allah'ın zâtî, fiilî ve haberî sıfatlarının hepsini naslarda yer aldığı gibi te'vile tabi tutmaksızın kabul ederken Mu'tezile bu sıfatların bir kısmını benimseyip bazılarını ret ediyor ve bazılarını da te'vil ediyordu. Bu sebeple Mu'tezile'ye Muattıla, Selefiyye'ye de Sıfatiyye denilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan Ehl-i Sünnet kelamcıları da Selefiyye gibi Sıfatiyye'den kabul edilmiştir.⁵⁷

Selefiyye'nin şîârı, Akaidde akla rol vermemek ve müteşabihatın te'viline girişmemektir. Bununla beraber onlar, yaratıcıyı hiçbir şekilde yaratılmış olanlara benzetmezler. Benzetmenin her çeşidinden kaçınırlardı. Allah'ın sıfatları konusunda zanla hükmetmek onlara göre caiz değildir. Selef alimlerinin bazıları benzetmeye düşmeme konusunda o kadar titiz davranmışlardır ki, naslarda varid olan "yed, vech, istiva" gibi sıfat-ı haberiyeyi nastaki Arapça şeklinden başka herhangi bir dille söylenmesine bile cevaz vermemişlerdir.⁵⁸

Selefiyye'nin teşbih endişesinden dolayı te'vilden kaçışını yanlış anlayan bazı zümreler ifrata düşerek teşbihe gitmiş ve te'vilden kaçınalım derken tecsîme⁵⁹ kaymışlardır. Haşviyye veya Müşebbihe diye isimlendirilen bu gruplardan bazıları Hanâbile'ye nispet edilse de Selef-i sâlih'in onlarla ilgisi yoktur.⁶⁰

Yunus Emre Divân'ında bizlere, Allah'ın varlığıyla ve birliğiyle ilgili derin fikirler sunmaktadır. Divân'ı inceleyip gördüğümüz kadarıyla Yunus Emre'ye göre insanlar, melekler, cinler, hayvanlar, bitkiler, tüm dünya ve âlemi Allah yaratmıştır. Kısacası, maddi manevi her şeyin yaratıcısı Allah'tır.

⁵⁵ Abdülmecid ez-Zindâni, *Kuran ve Kainat Ayetleri Işığında Tevhid*, 11.

⁵⁶ Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, "Tevhid", *Kelam Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 321.

⁵⁷ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, (Ankara: Damla Yayınevi, 2014), 115.

⁵⁸ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 116.

⁵⁹ Tecsîm: Allah'a cismaniyet nispet etme.

⁶⁰ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 116.

Kün 'i bir kez⁶¹ söyledün her nesneyi var eyledün

Yine âhir bir söz ile anı kılmak harâb nedür⁶²

(Bir defa 'ol' dedin, her nesneyi var eyledin. Yine bir söz ile yok etmek Senin için nedir ki?)

Yunus, Allah'ın bütün nesnelere "Kün" emriyle yarattığını ve yine yarattığı her şeyi bu emirle harap edeceğini söylüyor.

Senündür padişahlık kudretün var

Yaratdun yeri göğü heybetün var⁶³

(Padişahlık Senindir, kudretin var. Yarattın yeri göğü heybetin var)

Senün emrün ile döner felekler⁶⁴

Hem ayın güneşin devrânı⁶⁵ Sensin⁶⁶

(Gökler, Senin emrin ile döner. Hem ayın hem güneşin devrânı Sensin)

Yunus, göğün ve gökte bulunan her şeyin O'nun emriyle döndüğünü yani aslında her şeyin O'nun elinde olduğunu ve her şeyi yoktan var eden Allah'ın tek güç sahibi olduğunu söylemektedir. Yunus, beyitlerinde O'nun eşi ve benzerinin olmadığını, evvel ve ahir olduğunu da söyler.

⁶¹ Kez: Defa, kerre.

⁶² *Dîvân-ı İlahîyât*, 194.

⁶³ *Dîvân-ı İlahîyât*, 148.

⁶⁴ Felek: Gök, sema.

⁶⁵ Devrân: Dünya, felek, zamân, talih. Dönme, dolaşma.

⁶⁶ *Dîvân-ı İlahîyât*, 413.

Hem evvelsin hem âhir kamu⁶⁷ yirlerde zâhir⁶⁸

Hiç makam yokdur sensüz ben niçün göremezin⁶⁹

(Sen hem evvelsin hem âhir. Sensiz hiç biç bir makam yoktur. Yerlerde görünürsün hep.)

Yunus, Allah'a seslenirken padişah benzetmesinde bulunmuştur ve Allah inancını bir hazineye benzetmektedir.

İy pâdişâh iy pâdişâh uş⁷⁰ ben beni virdüm sana

Genc ü hazinem kamusı sensün benüm önden sona⁷¹

(Ey Padişah! Ey Padişah! Ben, beni verdim Sana! (Önden sona) gençliğimde de yaşlılığımda da bütün hazinem Sen'sin benim)

Hazine, kıymetli şeylerin saklandığı yerdir. Aynı zamanda büyük servet de demektir. Yunus Allah'a imanın ne derece kıymetli olduğunu vurgulamak adına, Allah'a imanı hazineye benzetmiştir. Ona göre gerçek hazine yani hakiki iman şarttır.

Ben gelmedüm da'vîyiçün benüm işüm seviyiçün

Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaya geldüm⁷²

(Benim işim sevmektir... Dostun (Allah'ın) evi gönüllerdür. Gönüller yapmaya geldim.)

⁶⁷ Kamu: Bütün, hep.

⁶⁸ Zâhir: Görünen, açık, belli.

⁶⁹ Dîvân-ı İlahîyât, 386.

⁷⁰ Uş: İşte.

⁷¹ Dîvân-ı İlahîyât, 108.

⁷² Dîvân-ı İlahîyât, 297.

Bu beytinde Yunus Emre, Allah'ın tecellisinin kalpte olduğunu söylemektedir. Kanaatimizce Yunus Emre'ye göre Allah'a iman konusu, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmakla başlayıp, gönülde hissetmek ve gönle yerleştirmekle devam etmektedir. Hatta O'nun varlığına ve birliğine inanmak ve gönülde hissetmekten daha da öteye geçmek gerekmektedir ki, iman tam hakkıyla yerini bulsun. Burada Yunus'un aslında Ehl-i Sünnet kelimcileriyle aynı görüşte olduğunu anlamaktayız.

2.1.1.2. Allah'ın İsimleri

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde Allah'ın en güzel isimlere sahip olduğu geçer. Hz. Peygamberin de Allah'ın isimleriyle alakalı bazı hadis-i şerifleri mevcuttur. Hatta Buhari, Müslim gibi sahih kaynakların bazılarında Allah'ın doksan dokuz isminin olduğuna dair rivayetler vardır.⁷³

Allah'ın, Kur'an-ı Kerim'de veya hadis-i şeriflerde geçen isimleri dışında da isimlerinin olması olağandır. Nitekim bir hadis-i şerif şöyledir;

“Allah'ım! Sana ait olan her isimle senden dilerim; o isim ki, onunla Kendini adlandırdın veya kitabında indirdin. Yahut yarattıklarından birine öğrettin. Yahut da yalnız Senin katında bulunan gayb ilminde onu zatına tahsis ettin.” (İbn Hanbel, I: 391).⁷⁴

Çalışmamızda Allah'ın isimleriyle ilgili kelâmî anlamda herhangi bir beyite rastlayamadık. Bu yüzden bu bölümde beyit incelemesi yapamayacağız.

2.1.1.3. Allah'ın Sıfatları

Sıfat kavramı sözlükte herhangi bir varlığın hallerini ve özelliklerini gösteren ve böylelikle o varlığın tanınmasını sağlayan bir isimdir. Sıfatın ıstılah manası ise Allah'ın zatına nispet edilen mana ve kavramlardır diye açıklanmıştır.⁷⁵

⁷³ Mevlüt Özer, “İlâhî İsim ve Sıfatlar”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015) 229.

⁷⁴ Özer, “İlâhî İsim ve Sıfatlar”, 229.

⁷⁵ Işık - Serdar, *Sistemik Kelam I*, 195.

“En güzel isimler Allah’ındır. O’na, o güzel isimlerle dua edin...” (el-A’râf 7/180)

Ayet, bize en güzel isimlerin Allah’a ait olduğunu söylemektedir. İnsanoğlu O’nun zatını anlamakta acziyete düştüğünde varlıklarla olan ilişkisi sonucunda ortaya çıkan nitelikleri üzerinde bir anlayış geliştirmelidir ki O’nun tecellisi olan o güzel isimleri(sıfatları) görebilsin.

Kur’an-ı Kerim’in çeşitli ayetlerinde Allah’ın sıfatlarına şahit oluyoruz. Örneğin, uluhiyetin açıklandığı yerde tevhidi muhafaza etmek adına tenzihi sıfatlara ısrarla vurgu yapılmaktadır.⁷⁶

Tenzihi sıfatlar Allah’ın bir, doğmamış, doğurmamış, eşi ve benzeri olmayan ve yaratıkların hiçbirine benzemeyen bir varlık olduğunu bildiren sıfatlardır. Müteşabih lafızlarla sabit olan haberi sıfatlar O’nun tenzihi (selbi) sıfatlarının istisnası olup, te’vil edilmeden keyfiyetsiz olarak kabul edilmesi gerekir. Bunlar, yed, vech, nefis, arşa istiva, gazab, rıza, kaza ve kader gibi sıfatlardır.⁷⁷

Ehl-i Sünnet’e göre Allah, kemal ile ifade edilen sıfatlarla vasıflanmıştır. O, eksiklik acziyet ve devamsızlık belirten şeylerden münezzehtir. O’nun sıfatları sonradan olmuş ve bilâhère yok olan arazlar cinsinden değildir. Bilakis onlar ezeli, ebedi, kadim ve zatı ile mevcuttur. Bu sıfatlar hiçbir şekilde yaratılmış olanlarınkine benzemez. O, hay (daima diri olan), âlim (bilen), kadir (gücü yeten), semi’(işiten), basir (gören), mütekellim (söyleyen) gibi sonsuz kemal sıfatlarına sahiptir.

Bâtıniyye ile İslam filozofları Allah’ın gerçek manada hay, âlim, kadir gibi sıfatlarını kabul etmemiş ve yaratılmışların taşıdığı bu sıfatlarla Allah’ın vasıfalandırılmayacağını ileri sürmüşlerdir. Mu’tezile kelamcıları ise Allah’ın bu sıfatlarla vasıflandığını kabul ettikleri halde bu sıfatların varoluşunu ve Allah’ın zatı ile bulunuşunu reddetmişlerdir. Buna göre Mu’tezile kelamcıları “Allah âlimdir” hükmünü kabul ettiği halde, “Allah ilim sahibidir” hükmünü benimsemez ve sebebini ise şöyle ifade ederler; Allah için ‘âlimdir’ derken O’nun zat ve sıfatlarını aklımızda aynı anda tasavvur ederiz. Ancak ‘ilim sahibidir’ dediğimizde O’nun zatından başka bir de ‘ilim’ diye müstakil bir mana tasavvur etmiş oluruz. Bu durumda O’nun

⁷⁶ Işık -Serdar, *Sistemik Kelam I*, 197.

⁷⁷ Beyazizâde Ahmet Efendi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*, 41.

zatından başka, diğerk bir ifadeyle Allah'ın zatı üzerine zâid, kadim manaların varlığını ispat etmiş oluruz ki, bu da kadimlerin çoğalmasa anlamına gelir ve tevhit prensibine aykırı düşer.⁷⁸

Yunus Emre'ye göre Allah, tüm âleme Celâl ve Cemâl sıfatlarını tecelli eder. O'nun zatını anlamak ise bu sıfatları anlamakla mümkün olur.

Sen bunca sıfat birle pirhân⁷⁹ iken iy server

'Âşıklar devletisin meşhur oldun cihâna⁸⁰

(Ey Padişah! Sen gizli iken, bunca sıfatı cihanda meşhur eyledin. Aşıkların meşhur devleti oldun)

Yunus Emre bu beyitte, Allah'ın tüm sıfatlarını kainata tecelli ettirdiğinden bahsetmektedir. O'na aşık olanların devleti tüm cihandır. Her varlıkta O'nu görürüler.

'İlmünde gark oluban ben beni bilimezin

Dilile söyleyüben sıfatun irimezin⁸¹

(Dil ile söyleyip sıfatına eremem. İlmine dalıp, ben beni bilemem.)

Sıfatun gelmez dile kandalıgün⁸² kim bile

Sun'unı⁸³ dimeklige ben lâyük olamazın⁸⁴

(Nerde olduğunu kim bilsin, Sıfatın gelmez dile, Kudretini söylemeye ben layık olamam)

⁷⁸ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 65.

⁷⁹ Pirhân: Gizli, saklı

⁸⁰ *Dîvân-ı İlahîyât*, 458.

⁸¹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 386.

⁸² Kanda: Nerede.

⁸³ Sun': Yapma, yapış, amel, iş, kudret, yaratılış.

⁸⁴ *Dîvân-ı İlahîyât*, 386.

Yunus kanaatimizce burada, kainatın yaratılışına baktığında ilmin derinliğine vakıf olup kendini kaybettiğini söylemektedir. Allah'ın kudretine şahit olup, kul olarak acziyetini dile getirmektedir. O, Allah'ın sıfatlarına her şeyde ve her yerde şahit olmaktadır.

Bir bakgıl saga sola tagılma değme yola

*Kudret bāğından sana gör âvâz gelür*⁸⁵

(Bir bak sağına soluna, yola takılmadan. Gör Kudret bağından sana nasıl ses gelir)

Yunus burada da, Allah'ın kudretinden bahsetmiş ve dümdüz yola bakıp gidene değil de sağına soluna bakıp Allah'ı arayanların haykırır derecesinde Allah'ın kudretini göreceğini söylemiştir. Ona göre her şeyde O'nun yaratışındaki kudretini görmek mümkündür.

Ana iren dervişe iki cihân keşf olur

*Anun sıfatın öger ol hocalar hocası*⁸⁶

(O'na eren derviş, iki cihanı da keşfeder. O'nun sıfatlarını över o hocalar hocası)

O'nun ilimlerine vâkıf olan (eren) kişi artık iki cihanı da bilir ve O'nun sıfatlarını sahip olduğu ilimleriyle anlatıp övebilir. Burada Yunus'un “hocalar hocası” diye nitelendirdiği kişininse kendi hocası Tabtuk Emre olduğunu düşünüyoruz.

⁸⁵ *Dîvân-ı İlahîyât*, 123.

⁸⁶ *Dîvân-ı İlahîyât*, 492.

Çün Yûnus 'dan gelmedi hergiz⁸⁷ ziyân⁸⁸

Sen bilürsin âşikâre⁸⁹ vü nihân⁹⁰

(Sen gizli olan her şeyi apaçık bilirsin! Çünkü Yûnus'tan asla ziyan gelmedi.)

Beyitte Yunus, Allah'ın âlim sıfatına değinmiştir. Her şeyi bildiğini ve O'nun için gizli hiçbir şeyin olmayacağını ifade etmiştir.

Allah'ın varlığı ve birliği başlığı altında incelediğimiz beyitleri hatırlayacak olursak, oradaki beyitlerinde de Allah'ın varlığında bir olduğunu, eşi ve benzerinin olmadığını, doğmadığını ve doğurmadığını, hem evvel hem âhir olduğunu söylemişti. Bu beyitler Allah'ın sıfatları başlığı altında da ele alınabilir.

2.1.2. Kaza ve Kadere İman

Allah'ın yarattıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade edebilmek üzere literatürde kader ve kaza kelimeleri kullanılmaktadır. Bu iki terim alimler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Kader, sözlükte gücü yetmek, planlamak, ölçülü bir şekilde yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı ise, Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmi ile bilip belirlemesidir. Selefiyye alimleri, Mâturîdî ve Şii kalamcıları kaderi bu şekilde tanımlarken Eş'arî kalamcıları ile İslam filozofları kaderi, "Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi" şeklinde tanımlamışlardır. Bu ise diğer alimlere göre kazanın tanımıdır.⁹¹

Ehl-i Sünnet alimleri, ayırım gözetmeksizin her türlü fiili kader kapsamında değerlendirirken Mu'tezile kalamcıları sorumluluk doğuran beşeri fiilleri kader ve

⁸⁷ Hergiz: Asla.

⁸⁸ Ziyân etmek: Telef etmek, yitirmek.

⁸⁹ Âşikâre: Belli, meydanda, açık, bedihi.

⁹⁰ *Dîvân-ı İlahîyât*, 570.

⁹¹ Topaloğlu – Çelebi, "Kader", 174.

kazanın dışında tutmuşlardır. Onlara göre kaza ve kader insanlara ait fiillerin hükmünü açıklayıp haber vermekten ibarettir.⁹²

Kuran-ı Kerimde de her şeyin Allah'ın takdirine bağlı bulunduğunu ifade eden kaza ve kaderle ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Örneğin;

“...O'nun katında her şey bir ölçü ile dir.” (Ra'd Suresi 13/ 8)

Yûnus imdi gam yime n'idem ne kılam dime

Gelür kişi başına ezelde ne yazıla⁹³

(Yunus şimdi gam yeme, ne yapayım ne edeyim deme. Kişinin başına ne gelirse, ezelde o yazılmıştır)

Bu beyitte, ezelde insanın başına neler gelecekse hepsinin yazıldığını ve neler yazılmışsa da insanın başına onların geleceğini söyler Yunus. Burada sanki insan fiilinin hiçbir önemi yokmuş hatta insanlar sadece yazılmış çizilmiş bir senaryoyu oynuyormuş gibi bir anlam çıkartılabilir. Ama aslı bu değildir. Allah ezelden ebede olacak her şeyi “Alîm” sıfatıyla bildiğinden dolayı, bildiklerini bir yere yazmıştır. Yazılanlar nelere insanın başına da onlar gelecektir. Ama yazıldığı için başa gelecek değildir. Sadece bilindiği için yazılmıştır. Yani Yunus burada, kaderin ilahi ilimle olan münasebeti vurgulamaktadır.

Kaderin ilâhî ilimle olan münasebeti konusunda göz önünde bulundurulması gereken ayetlerin bir grubu Allah'ın her şeyi önceden kayda geçirdiğini beyan etmektedir.⁹⁴ Müfessirlerin bir kısmına göre bu tür ayetlerde geçen “kitab”dan maksat ilm-i ilâhî veya levh-i mahfuzdur. Bazıları da bu konuda kesin bir şey söylememenin daha isabetli olacağını belirtmişlerdir. Kur'an'da yer alan bir kısım ayetlerde her toplum için bir vade belirlendiği, bunun öne alınması veya geciktirilmesinin mümkün olmadığı ifade edilir.⁹⁵

Kader probleminin ortak noktasını oluşturan insanların fiilleri konusunda Kur'an'da dileyenin iman, dileyenin inkar edebileceği, itaat ve isyanın insanın

⁹² Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 58-63.

⁹³ *Dîvân-ı İlâhîyât*, 474.

⁹⁴ Hûd 11/ 6; Sebe' 34/3; el-Hadîd 57/ 22.

⁹⁵ Yavuz, “Kader”, 24: 58.

iradesine bağılı kılındığı, kişilerin işledikleri ameller karşılığında cennete veya cehenneme girecekleri, iyi işlerinin lehlerine, kötü işlerinin aleyhlerine olduğu ve Allah'ın kullarına zulmetmediği ifade edilmiştir (el-Kehf 18/ 29; es-Secde 32/ 19-20; Sebe' 34/ 37-38; Yâsîn 36/ 54, 63-64).⁹⁶ Yunus Emre'nin de beyitlerinde vurgulamak istediği aslında budur. Vuku bulan her şeyi, beyitlerinde O'nun "ol" demesine bağılı kılması, onun Allah'a olan teslimiyetini bizlere göstermektedir.

Sen eyitdün iy pâdişâh Yehdi 'l-lâhu limenn yeşâ⁹⁷

Şerikün⁹⁸ yok senin i şâh⁹⁹ suçlu kimdür 'azâb nedür¹⁰⁰

(Ey Padişah! Sen eğittin, dilediğini doğru yola ilettin. Senin başka ortağın (padişah) yok...)

Kimin kâfir idüp kimin müselmân

Anı kimse itmez illâ ol eyler

(Kimini kafir edip kimini Müslüman. Onu kimse etmez, illâ O eyler)

Kimine derd virür asla inletmez

Kiminün dünyâda derdin bol eyler

(Kimine dert verir asla inletmez. Kiminin dünyada derdini bol eyler)

Kimi baydur¹⁰¹ kimi yoksul dime kim

Eger baydur eger yoksul ol eyler

(Kimi zengin kimi yoksul deme. Zengini de yoksulu da O eyler)

⁹⁶ Yavuz, "Kader", 24: 59.

⁹⁷ Yehdil'lahu limenn yeşâ: "Allah dilediğini doğru yola götürür". Bakara 1/142,213,272.

⁹⁸ Şerik: Ortak.

⁹⁹ Şâh/şeh: Padişah, sultan, mecazen can, ruh, Allah manasında.

¹⁰⁰ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 194.

¹⁰¹ Bay: Zengin, mîr, emir.

Kimine bir 'abâ virmez kim giye

Kiminün atına atlas çûl¹⁰² eyler

(Kimine bir aba vermez kim giye. Kiminin atına atlas döşek eyler)

Kimini dünyâda hayvân yaratur

Kimini kendine muhlis kul eyler

(Kimini dünyada hayvan yaratır. Kimini kendine muhlis kul eyler)

Kimin elin alur 'Arş'a çıkarur

Kimin yire çalar kara kül eyler

(Kiminin elini tutar Arş'a çıkarır. Kimin yere çalar, kara, kül eyler)

Bî-çâre Yûnus'un altûn sözini

Cahile söylemen kızıl pûl¹⁰³ eyler¹⁰⁴

(Çaresiz Yunus'un altın sözlerini cahile söylemeyin, kızıl para eyler)

2.1.2.1. Hayır ve Şer

Hayır, “iyi olmak, iyilik emretmek, üstün kılmak” gibi manalara gelen hayr kökünden mastar isim olup “iyi” yahut “iyilik” manasında ve şerrin karşıtı olarak kullanılan bir kelimedir.¹⁰⁵ İstılahta ise hayır, Allah'ın emrettiği, sevdiği ve memnun olduğu hal ve hareketler demektir. Şer ise hayrın tam tersi Allah'ın yasakladığı, sevmediği ve memnun kalmadığı davranışlara denir.

İslam düşüncesinde hayır ve şer hem ontolojik hem de ahlaki kavramlar olarak kullanılmış, her iki yönüyle de daha çok kelimciler ve filozoflar tarafından

¹⁰² Çul: Kıldan dokunan döşek.

¹⁰³ Pûl: Para.

¹⁰⁴ *Dîvân-ı İlahîyât*, 202.

¹⁰⁵ Topaloğlu – Çelebi, “Hayır”, 125.

işlenmiştir. Kelamcılar konuyu genellikle hüsün-kubuh terimleriyle ve ahlaki boyutuna ağırlık vererek ele alırken filozoflar hayır-şer terimlerini kullanmış ve konunun metafizik yönü üzerinde durmuşlardır. ¹⁰⁶

Ehl-i Sünnet inancına göre hayırla birlikte şer de kader ve kaza planı içinde değerlendirilmiştir. Bazı fukaha, kelamcı ve mutasavvıflar en genel ifadesiyle hayrı varlık (vücûd), şerri de yokluk (adem) diye açıklamışlardır. Aslında hayır gibi şer de evrensel planda Allah'ın taktir ve kazasına bağlıdır. Ancak mutlak hayrın aksine mutlak şer mevcut değildir.¹⁰⁷

Yunus bu sözleri kogıl kendözünden eliün yugıl

Senden ne gele bir digil çün Hak'dan ola hayr u şer¹⁰⁸

Kulun yarattığı ve kendine ait olan fiilin olmadığını söyleyen Yunus, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğunu vurgular. Aslında burada iradenin olmadığından bahsetmez. Kastettiği mana, kul irade eder ve Allah onun için o fiili yaratır. Ve bunu da nefisinden arınmış kişilerin zaten bildiğini söyler.

Hayrum şer'üm yazılısar 'Ömrüm ipi üzüliser

Sûret benden bozulısar Âh n'ideyüm 'ömrüm seni¹⁰⁹

Hayır ve şer fiillerin yazıcı melekler tarafından sürekli olarak yazıldığını söyler. Bu da belirttiğimiz gibi kulun irade ettiğini Allah'ın yaratması manasına geldiğinin delilidir. Kul irade eder, Allah onu yaratır. Bu yüzden kulun irade ettiği hayır ya da şer, amel defterine yazılır. Ayrıca Yunus hayır ve şerrin, Allah'ın bir yasası olduğunu söyler. Ona göre hayır ve şer bir yasadır.

¹⁰⁶ Mustafa Çağrı, "Hayır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17: 44.

¹⁰⁷ Çağrı, "Hayır", 17: 44.

¹⁰⁸ *Dîvân-ı İlahîyât*, 128.

¹⁰⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 553.

Cümle ‘âlemler üstine hayr u şerri sen yasadun

Rahmet ü hışm havâledür kendü aslına katmağa¹¹⁰

Kanaatimizce buradaki yasadun kasıt, değişmez kurallardır. Yani Dünya hayır ve şer üzerine kurulmuştur ve hayırda şerde açıkça belirlenip söylenmiştir. Bu yüzden de kullar hayır ve şerri istemesine göre fiil yaratılacak ancak kul bu fiilin yaratılmasından sorumlu tutulacaktır.

2.1.2.2. İnsanın Fiilleri, İrade ve İrade Hürriyeti

Yüce Allah, insanı irade sahibi varlıklar olarak yaratmıştır. İnsanlar herhangi bir şeyi yapıp yapmama iradesine sahip ve gücündedir. İyiyi veya kötüyü tercih edip yapabilirler. İnsanın sevabı ve cezayı hak etmesi ve yaptığı işlerden sorumlu olmasının sebebi de bu hür iradesindedir. Fakat fiilleri her zaman yaratan Allah’tır. Kul irade edip seçer, Allah ise o seçimi o kul için yaratır. Fiillerini seçmede bizzat kul kendisi sorumlu olduğundan, hayır işlemişse mükâfat, şer işlemiş ise de cezasını görecektir. Kur’an-ı Kerim’de bu duruma işaret eden ayetler vardır.

“Kim iyi bir iş yaparsa lehine, kim de kötü bir iş yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara asla zulmedici değildir.” (el-Fussilet 41/ 46)

Mâturîdî’ye göre insanın fiilleri zorunlu ve ihtiyârî olmak üzere ikiye ayrılır. Zorunlu fiiller, herhangi bir mükafat veya cezaya vesile olmayan, seçim hürriyetine dayanmayan fiil türüdür. Nitekim insan bazı eylemlere güç yetiremediğinin, bunların kendi irade, ihtiyar ve kudretinin dışında gerçekleştiğinin farkındadır. İnsan vücudundaki kan dolaşımı, saçın uzaması, organların çalışması gibi durumlar bu tür fiillere örnek gösterilebilir. Bu fiiller üzerinde islam alimleri arasında herhangi bir tartışmanın mevcut olmaması, bu tarz fiiller hususunda hepsinin de aynı düşüncüyü paylaştığını göstermektedir. İhtiyârî fiiller ise, karşılığında mükafat veya ceza gerektiren, kendisiyle fiilin kolaylık ve rahatlıkla yapılabildiği tercih hürriyetine dayanan fiillerdir. Bu kategorideki fiiller, insanın bir amaca yönelik olarak

¹¹⁰ *Dîvân-ı İlahîyât*, 461.

gerçekleştirdiği eylemlerdir. Konuşmak, yürümek, koşmak, namaz kılmak gibi eylemler, ihtiyârî fiillere örnek olarak verilebilir.¹¹¹

Yunus Emre'nin insan fiilleri, irade ve irade hürriyetiyle ilgili düşünce ve görüşlerini kaza ve kader, hayır ve şer başlıkları altında ele almıştık. O, insanın akleden bir varlık olduğunu ve Allah tarafından irade sahibi kıldığını söyler. Kul irade eder ve Allah kulunun irade ettiğini yaratır. Bu yüzden de kul irade ettiğinden sorumlu tutulur.

2.1.2.3. Tevekkül

Allah'a teslim olmak, kendini O'na havale etmek anlamında vekl kökünden türemiş olup “birinin işin üstüne alma, işini birine havale etme; her türlü sebebe başvurduktan sonra kadere razı sonucu Allah'tan bekleme” manalarına gelir. Tevekkül kulun Allah'a inanç ve güveninin ifadesidir.¹¹²

Kişinin, kendini her durumda Allah'ın irade ve taktirine teslim ederek O'ndan gelene rıza göstermesi tevekkülün özünü meydana getirir. Hasan-ı Basrî, “Tevekkül rızadan ibarettir” der.¹¹³ Yunus Emre'de tevekkülü tavsiye etmiş, kulun her daim kanaat içinde olmasını ve Allah'a güvenip teslim olmasını söylemiştir.

Tevekkül işi ola kanâ'at aşî ola

Înâyet¹¹⁴ başî ola nûr-ı rahmet içinde¹¹⁵

(Tevekkül işin, kanaat aşın olsun. Lütuf başî olsun, nur-u rahmet içinde)

¹¹¹ Işık – Serdar, *Sistemantik Kelam- I*, 304.

¹¹² Topaloğlu – Çelebi, “Tevekkül”, 320.

¹¹³ Mustafa Çağırıcı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 2.

¹¹⁴ İnâyet: Yardım, lütuf, meded.

¹¹⁵ *Dîvân-ı İlahîyât*, 429.

2.1.2.4. Ecel

Ecel, Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamında kelam terimidir. Sözlükte, geleceğe ait olmak üzere “belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu” anlamına gelir.¹¹⁶

“Aranızda ölümü takdir eden biziz...” (Vâkıa 56/ 60)

“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de bir an ileri gidebilir.” (A’râf 7/34)

“Allah eceli geldiğinde hiçbir kimse için erteleme yapmaz...” (el-Münâfikûn 63/11)

Ecelle ilgili ayetlerde her ferdin ve toplumlarında bir ecel vakti olduğu ve yıkılış zamanı gelince bunun bir anlık bir süre için öne alınmayacağı gibi geriye bırakılmayacağı da haber verilmiştir.¹¹⁷ Bu ecel yüce Allah’ın kaza ve kaderiyledir.

Ecel meselesi kader problemine bağlı olarak kelam alimleri arasında tartışılan önemli konulardandır. İlk defa Mu’tezile alimleri eceli tartışma konusu haline getirmişler ve farklı şekillerde açıklamışlardır. Onlara göre ecel hayat süresi ve ölüm vaktinden ibarettir. Erken devir alimlerinden Ebü’l-Hüzeyl el-Allâf ile Ebû Hâşim el-Cübbâî ve ona uyan Behşemiyye grubu, ne şekilde olursa olsun ölen her insanın ömrünü tamamladığı ve eceli geldiği için öldüğü görüşündedirler. Mu’tezile’nin müteahhir alimlerinden olan Zemahşeri ise Bağdat ekolünün görünüşü savunarak insanın tutum ve davranışlarına göre ömrünün uzatılıp kısaltılabileceğini belirtir.¹¹⁸

Selefiyye, Mâtürîdiyye ve Eş’ariyye’den oluşan Ehl-i Sünnet alimlerine göre ecel daha çok “Allah’ın canlıların öleceğini bildirdiği zaman” diye tarif edilir. Buna göre ecel, hayat süresi ve ölüm için takdir edilen zamanı ifade ettiğinden dolayı kaderle ilgili bir konudur. Bu yüzden canlıların her birinin yaşayacağı ecel tek olup kesinlikle değişmez. Hiçbir canlı kendisi için takdir edilen zamandan önce hayat bulamayacağı gibi hakkında ölüm takdir edilen ölüm vakti gelmeden de ölmez.¹¹⁹

¹¹⁶ Cihat Tunç, “Ecel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 380.

¹¹⁷ Tunç, “Ecel”, 10: 381.

¹¹⁸ Tunç, “Ecel”, 10: 381.

¹¹⁹ Tunç, “Ecel”, 10: 381.

Ecelin sadece sonucunu değerlendiren Yunus, kader bağlamındaki ecel hakkında herhangi bir yorum dile getirmemektedir. O bizlere ecelin hak olduğunu ve eceli gelip de ölen kişinin yaşayacağı evreleri öğütlerle anlatmaktadır. Ölen kişinin haline bakılmasını öğütleyen Yunus, yaşayanların da sonunun öyle olacağıın altını çizer.

Hak'dan yıgar ol seni nen varısa vir gider

Ne beslersin bu teni sinde¹²⁰ kurd kuş yir gider

(...Ne beslersin bu bedeni, mezarda kurt kuş yer gider.)

Ölene bak gözün aç dökülür sakal u saç

Ilan çıyan gelir aç yiyüp içüp sir¹²¹ gider

(Ölene bak, gözünü aç, dökülür sakal ve saç. Yılan, çıyan gelir aç, yiyip içip tok gider)

Bize bizden ulular inen iyi hûlular¹²²

Ol eyü 'amellüler haber böyle dir gider

(Bize bizden ulular inan iyi huylular, O iyi amelliler haber böyle der gider)

Kesgil harâmdan elün kesgil gaybetden dilün

'Azrâil el'irmedin bu dükkanı dir gider

(Elini haramdan, dilini gıybetten kesgil, Azrail el erdirmeden bu dükkana der gider)

¹²⁰ Sin: Mezar.

¹²¹ Sir: Tok, doymuş.

¹²² Hû: Huy, mizaç.

Ecel irer kurur baş tiz dükenür uzun yaş

Düp düz olur tağ u taş gök dirilür yir gider

(Ecel erer kurur baş, çabuk tükenir uzun yaş. Düp düz olur dağ ve taş, gök dirilir, yer gider)

Çün cân agdı Hazret'e yarak it âhirete

Tanla turan tâ'ate Tanr'evine ir gider

(Çünkü can agdı Hazret'e, ahirete azık et. Ta vaktinde ibadete duran Tanrı evine gider)

İy Yûnus sen öliceğ sinün nurla tolıcak

Îmân yoldaş olıcak âhirete şîr¹²³ gider¹²⁴

(Ey Yunus! Sen ölünce mezarın nurla dolacak. İmanın yoldaşın olacak, ahirete arslan gider)

2.1.2.5. Rızık

“Rızıklandırmak, yiyecek, giyecek gibi faydalanacak şeyler vermek” gibi anlamlara gelen rezk kökü “yiyecek, giyecek ve faydalanılacak her şey” anlamında isim olarak da kullanılır. “Allah’ın canlılara hayatlarını sürdürebilmeleri için verdiği maddi ve manevi nimetler” diye tanımlanır.¹²⁵

“Artık Allah’ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yiyin...” (Nahl 16/114)

İslam alimleri, insanlarda dahil olmak üzere bütün canlıların rızkını Allah’ın verdiği noktasında fikir birliği içindedir. Ancak şuurlu ve sorumlu bir canlı olan

¹²³ Şîr: Arslan.

¹²⁴ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 135.

¹²⁵ Topaloğlu – Çelebi, “Rızık”, 264.

insanın haram yollarla faydalandığı şeylerin, Allah'ın verdiği rızık çerçevesine girip girmediği noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.¹²⁶

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Ebü'l-Hasan el- Eş'arî'den itibaren Sünnî alimleri, haram yollarla da olsa insanın eline geçirdiği her şeyi Allah'ın verdiği rızık kavramı içinde mütalaa etmiştir.¹²⁷ Ancak buna teşebbüs ve talebi mevcut olduğundan kişinin sorumluluğunun bulunduğunu da vurgulamışlardır. Mu'tezile kelamcıları ise iradî fiillerin oluşmasında ilâhî müdahalenin bulunmadıklarını benimsedikleri için haram olan faydalanmayı rızık kavramının dışında tutmuşlardır.¹²⁸

Sonuç olarak, rızık Ehl-i Sünnet'e göre, "Cenâb-ı Hakk'ın, hayatlarını sürdürebilmeleri için canlılara verdiği her türlü şey" diye tanımlanırken Mu'tezile kelamcılarınca "kişinin hayatini sürdürebilmesi için mâlik olduğu her şey" şeklinde tarif edilmiştir. Bu sebeple kelam eserlerinin genellikle kader bahsinin sonunda rızık konusu da işlenegelmiştir.¹²⁹

Yunus Emre'ye göre Allah'ın keremi boldur. Var olan maddi manevi bütün rızıkların yaratıcısı odur. Yerde ve gökte hikmetleri sonsuzdur. Divân'da yer alan şu beyitleri bize bunları ifade etmektedir.

Yirde gökte ol dostun hikmetleri bî-pâyan

Hikmetine talaldan uş beni kâlden kodı¹³⁰

(Yerde, gökte o dostun hikmetleri sonsuz. Hikmetine daldığımdan beri, işte beni kâlden kodu)

¹²⁶ Topaloğlu – Çelebi, "Rızık", 264.

¹²⁷ Şerafettin Gölcük, "Rızık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 73.

¹²⁸ Topaloğlu – Çelebi, "Rızık", 264.

¹²⁹ Topaloğlu – Çelebi, "Rızık", 264.

¹³⁰ *Dîvân-ı İlahîyât*, 512.

Kar yağdıran buz tonduran hayvânlara rızkın viren

Şöyle bilün ol mahlûka ol Rahîm ü Rahmân benim¹³¹

(Kar yağdıran buz donduran, hayvanlara rızkını veren benim. Şöyle bilin, o mahluka o Rahim ve Rahman benim)

Dile rızkını Hak'dan nahnu kesemnâ¹³² pinhân¹³³

Nefsin bilmiş er gerek göz hicâbın silesi¹³⁴

(Dile rızkını Hakk'tan, biz taksim ettik gizli. Nefsini bilmiş er, göz perdesi gerek silesi)

2.2. NÜBÜVVÂT BAHİSLERİ

“Biz müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki artık peygamberlerden sonra insanların, Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın...” (Nisa 4/165)

2.2.1. Peygamberlere İman

Peygamber kelimesi Farsça olup sözlükte “haber getiren demektir. Eski Türkçe karşılığı yalvaçtır (yalavaç). Ancak peygamber kelimesi Türkçe’ye erken dönemde geçip yerleşmiştir. Kur’an-ı Kerim’de peygamber kelimesinin karşılığında nebi, resul ve mürsel kelimeleri kullanılmaktadır.¹³⁵

Nübüvvet, Allah ile kulları arasında dünya ve ahiret hayatıyla ilgili ihtiyaçların giderilmesi için ifa edilen elçilik görevi olarak tanımlanırken, kelimede nebi ile resul hakkında farklı tanımlar yapılmıştır. Tercih edilen tanıma göre resul, “Allah’ın vahiy yoluyla kitap ve şariat verdiği ve bunları insanlara tebliğ

¹³¹ *Dîvân-ı İlähîyât*, 317.

¹³² Nahnu kesemnâ: Biz taksim ettik. (Zuhrûf 43/ 32)

¹³³ Pinhân: Gizli, saklı.

¹³⁴ *Dîvân-ı İlähîyât*, 521.

¹³⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamberlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 257.

etmekle görevlendirdiği elçi” nebi ise, “Allah’ın, resullerine indirdiği kitap ve şeriate inanmaya insanları davet etmesi için vahiy verdiği, bunları tebliğ etmekle görevlendirdiği kişi” olarak tanımlanır. Mu’tezile kelamcılarına göre resul ve nebi arasında herhangi bir fark yoktur. Onlara göre, her ikisi de “Allah’ın vahiy yoluyla yeni bir şeriat verip bunu insanlara tebliğ etmekle görevlendirdiği elçi demektir. Nebi ve resul terimlerini farklı iki terim olarak değerlendiren Ehl-i Sünnet kelamcıları bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlara göre nebi daha genel bir anlam taşırken resul daha özel bir anlam taşır. Nebi, Allah’ın kendisine kitap ve şeriat göndermediği, resul ise tam tersi yeni bir şeriat ve kitap gönderdiği elçi anlamına gelmektedir. Buna göre her resul nebidir ancak her nebi resul değildir.¹³⁶

Kelam alimlerinin tamamı peygamberlere imanî İslam inanç esaslarının içerisinde kabul eder. Yani İslam’ın inanılması zorunlu esasları arasında kabul eder. Zira bu Kur’an ve sünnetle sabittir.¹³⁷ Peygamberlere inanmak demek, Allah tarafından seçilmiş olan peygamberlerin, Allah’tan getirdiği bütün bilgilerin doğru olduğuna inanmak demektir. Allah Teâla gönderilmiş olan bütün peygamberlere, ayırım yapmaksızın inanmayı emretmiştir.

“Peygamber de kendisine Rabbi tarafından indirilene iman etti, mü’minler de. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. Allah’ın peygamberlerinden hiçbirini arasında ayırım yapmayız.” (Bakara 2/ 285)

Yunus Emre’nin Divânın’da yer alan önemli konulardan birisi de peygamberler konusudur. Ona göre peygamber inancının özü Hz. Muhammed (s.a.s.) ‘e olan iman ve ona duyulan sevgidir. Hz. Muhammed (s.a.s.) dinin direği ve peygamberlerin serveri yani efendisidir.

Peygamberler serveri dîn direği Muhammed

Gör ne cevherler kodı bu bizüm kânümüza¹³⁸

(Peygamberlerin efendisi, dinin direği Muhammed. Gör ne cevherler koydu bu bizim kaynağımıza)

¹³⁶ Yavuz, “Peygamberlik”, 34: 258.

¹³⁷ Yavuz, “Peygamberlik”, 34: 258.

¹³⁸ *Dîvân-ı İlahîyât*, 447.

Divan’da gördüğümüz üzere, Yunus Emre beden olarak ilk Hz. Adem’in daha sonra da diğer peygamberlerin yaratıldığını ve Hz. Muhammed (s.a.s.)’in nurunun bir yıldız gibi parlamasını aşağıdaki beyitlerinde ifade etmektedir.

Ol yıldız ki vardı kandaydı Âdem cânı

Ya bunca peygamberler anılmadın ağızdan¹³⁹

(O yıldız ki vardı, cevherdeydi Adem’in canı. Ya bunca peygamberler anılmadan ağızdan)

Evvel Âdem yarattı sonra peygamberleri

Âhir Muhammed nûrı balkıdı¹⁴⁰ içimizden¹⁴¹

(Önce Adem’i yarattı, sonra peygamberleri. Sonra Muhammed’in nuru parlamış içimizden.)

2.2.1.2. Yunus Emre Divânı’nda Peygamberler

Yunus Emre beyitlerinde peygamberlere genişçe yer vermiştir. Beyitleri incelediğimizde gördüğümüz detay; genel olarak peygamberler, özellikleri ve daha çok mucizeleriyle ya da yaşadığı olaylarıyla anlatılmaktadır.

Evvel Âdem yarattı sonra peygamberleri

Âhir Muhammed nûrı balkıdı içümüzden¹⁴²

İlk olarak Hz. Adem’in yaratıldığını belirttiği bu beytinden sonra da, Yunus Emre’nin peygamberler ile ilgili olan bazı beyitlerini başlık başlık inceleyelim.

¹³⁹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 361.

¹⁴⁰ Balkımak: Parlamak, ışıltamak, çakmak.

¹⁴¹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 361.

¹⁴² *Dîvân-ı İllâhîyât*, 361.

2.2.1.2.1. Hz. Âdem (a.s.)

Semavi dinlere göre Hz. Adem (a.s.) ilk insan ve ilk peygamberdir. İslami kaynaklarda insanlığın atası olmasından dolayı ebû'l-beşer, Kur'an'da Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayıldığından safiyyullah unvanlarıyla da anılmaktadır.¹⁴³

“Şüphesiz Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip alemlere üstün kıldı. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (Âl-i İmrân 3/33)

Kur'an- Kerim'e göre muhakkak ki, Hz. Adem (a.s.)'ın yaratılışı diğer insanlardan farklıdır ve bir ayette Hz. İsa (a.s.)'ın yaratılışı da Hz. Adem (a.s.)'ın yaratılışına benzetilmektedir.

“Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol' dedi. O da hemen oluverdi.” (Âl-i İmrân 3/59)

Nutfeden Âdem yaradan yumurdadan kuş düreden

Kudret dilini söyleyen zikr eyleyen Sübhân Benem¹⁴⁴

Çün yaratdı Âdem'i bileydük biz kamu¹⁴⁵

Bu kamu hâs u 'âm¹⁴⁶ bir mâdenden eyledi.¹⁴⁷

Yukarıdaki ilk beyitte Hz. Adem'in bir nutfeden yaratıldığını söyleyen Yunus Emre, ikinci beyitte Hz. Adem ve neslinin tek bir madenden yaratıldığını söylemektedir.

¹⁴³ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1988), 1: 358.

¹⁴⁴ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 339.

¹⁴⁵ Kamu: Bütün, hep.

¹⁴⁶ Has u âm: Herkes, ileri gelenler ve halk.

¹⁴⁷ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 500.

Kur'an-ı kerim'de Hz. Adem (a.s.) ve soyunun diğer birçok varlıktan daha üstün sayılmasının temelinde Allah'ın onlara verdiği bilgi gücü bulunduğu söylenebilir.

“Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve yine onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (İsrâ 17/70)

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de meleklerin, insanoğlunu “yeryüzünde kan döken ve fesat çıkararı” varlık olarak nitelendirmeleri üzerine Allah'ın Hz. Adem (a.s.)'a bütün isimleri öğrettikten sonra bunları meleklerle sorduğu ve onlarında bilemediği, bunun üzerine Allah'ın Hz. Adem (a.s.)'a “Ey Adem, onlara eşyaların ismini bildir!” dediği ve Hz. Adem (a.s.)'ında o eşyaların isimlerini bildirdiği açıklanmıştır. (Bakara 2 / 30-33)¹⁴⁸

Kün didim bu yire turdı gökler dahı karâr kıldı

Yüz bin dürlü âdem geldi getirüp gişderen benem¹⁴⁹

(Ol dedim nu yere durdu gökler dahi karar kıldı. Yüz bin türlü âdem geldi getirip gideren benim)

Dem olan Âdem olam 'âlem olam 'âlemde ben

Dem olam bî-dem olam hem nâm olam hem nân¹⁵⁰ olam¹⁵¹

(Zaman olayım Adem olayım âlem olayım âlemde ben. Zaman olayım zamansız olayım hem nam olayım hem ekmek olayım)

Yunus Emre bu beyitlerinde Âdem kelimesini ıstılahi anlamda kullanmaktadır. Buna göre kelime, insan-ı kâmil demektir. Zira tevhibi kavrayan ilk kişi Hz. Adem (a.s.) 'dır¹⁵²:

¹⁴⁸ Bolay, “Âdem”, 1: 360.

¹⁴⁹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 320.

¹⁵⁰ Nân: Ekmek.

¹⁵¹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 329.

Tevhid imiş cümle ‘âlem tevhîdi bilendir Âdem

Bu tevhîdi inkâr iden öz canına düşmanımı¹⁵³

(Tevhidmiş cümle âlem, tevhidi bilendir Adem. Bu tevhidi inkar eden, özüne düşman imiş)

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Hz. Adem (a.s.)’a ruh üfledikten sonra meleklerle “Adem’e secde edin” dediği geçmektedir. Bütün melekler bu emre uymuşlar¹⁵⁴ fakat iblis kendisinin ateşten Adem (a.s.)’in ise topraktan yaratıldığını söyleyerek secde etmemiş ve kendisinin ondan daha üstün olduğunu iddia etmiştir.¹⁵⁵ Bu yüzden lanetlenerek Allah’ın huzurundan kovulmuş ve rahmetinden uzaklaştırılmıştır.¹⁵⁶

Evvvelki bünyâd¹⁵⁷ oldu altı kez dünyâ oldu

Yidinci buyıdı bu Âdem yaratıldı

(Evvvelki esas oldu altı kez dünya doldu. Yedinci bu idi bu Adem yaratıldı)

Âdem toprakdanıdı ‘Azâzîl oddanıdı

İşitdik ‘Azâzîl’i Âdem’e bakdı güldi

Adem topraktandı, şeytan ateşten. İşittik, şeytan Adem’e baktı güldü)

Secde geldi Âdem’e eydür inün kademe¹⁵⁸

Cümle firişte¹⁵⁹ indi ‘Azâzîl dura kaldı

(Secde geldi Adem’e, eydür inin kademe. Cümle Melekte indi, şeytan dura kaldı)

¹⁵² Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990), 119.

¹⁵³ *Dîvân-ı İlâhîyât*, 235.

¹⁵⁴ Bakara 2/34; A’râf 7/11; Hicr 15/29-31

¹⁵⁵ A’râf 7/12; Hicr 15/33; İsrâ 17/61

¹⁵⁶ Sâd 38/74-78

¹⁵⁷ Bünyâd: Temel, esas, asıl.

¹⁵⁸ Kadem: Ayak, adım, bir uzunluk ölçüsü.

¹⁵⁹ Ferište, ferişteh: Melek, günahsız, masum.

Eydür ben oddan olam yüz bin yıl tâ'at¹⁶⁰ kılam

Tapu buyuracağın tâ'atın 'arza kıldı

(Eydür ben ateşten oldum yüz bin yıl ibadet ettim. Tapu buyuracağın ibadetini arza kıldı)

Ol halkun varlığından pâdişâh birliğinden

Şol bir söz sebebinden sürildi la'net oldı¹⁶¹

(O yaratıcının varlığından, padişahın birliğinden, şol bir söz sebebinden sürüldü lanatlandı)

Yukarıdaki beyitlerde geçen anlatım şekliyle Kur'an-ı Kerim'deki anlatım şekli özellikle sıralaması bakımından benzerlik göstermektedir. Yunus, olayları beyitlere sırasıyla almıştır. Hz. Adem (a.s.)'in yaratılışından, Allah'ın ona secde edilmesini istemesinden, meleklerin secde etmesinden ancak iblisin kendini üstün görmesinden dolayı secdeyi reddettiğinden bunun üzerine ise yine iblisin lanetlenerek Allah'ın huzurundan kovulduğu (sırasıyla) anlatmıştır. Yine Yunus Emre başka beyitlerinde de Hz. Adem ile ilgili bu konulardan bahsetmeye devam etmiştir.

Çalap¹⁶² Âdem cisini topraktan var eyledi

Şeytan geldi Âdem'e tapmaga 'âr¹⁶³ eyledi

(Hakk Adem'in cisini topraktan var etti. Şeytan geldi Adem'e secde etmeye utandı)

¹⁶⁰ Tâ'at: Allah'ın emirlerini yerini getirme. İtaat etme, ibadet etme.

¹⁶¹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 509-510.

¹⁶² Çalap: Tanrı, hak.

¹⁶³ Âr: Benli, namus, utanma

Eydür ben oddan nurdan ol bir avuç topraktan

Bilmedi kim Âdem'ün için gevher¹⁶⁴ eyledi

(Dedi ben ateşten, o bir avuç topraktan. Bilmedi kim, Adem'in içini mücevher eyledi)

Zâhir¹⁶⁵ gördi Âdem'ün bâtınına¹⁶⁶ bakmadı

Bilmedi kim Âdem'i halka server¹⁶⁷ eyledi

(Görüneni gördü, Âdemin görünmeyenine bakmadı. Bilmedi kim Adem'i halka efendi eyledi)

Kırk yıl kalıbı yatdı adı 'âlemi tutdı

Gör şeytânı bugzından¹⁶⁸ ne fitneler eyledi.¹⁶⁹

(Kırk yıl kalıbı yattı, adı âlemi tuttu. Gör şeytanı bugzundan ne fitneler eyledi)

Bu beyitlerdeki olay sıralaması da aynı şekildedir ancak son beyitte yeni bir bahis görmekteyiz. O da şeytanın, Hz. Adem'e düşman olduğu ve bu yüzden onu ve evladını kandırmak için türlü türlü hilelere başvurduğudur. Şeytan Hz. Adem'e olan kin ve nefretinden dolayı bir çok fitneler çıkardı.

Dedik ki; "Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz." (Bakara 2/35)

Yukarıdaki ayette Hz. Adem ve Havva'ya cennete yerleşmeleri emrediliyor. Ancak buradaki cennet kelimesiyle ahirette iyilerin kalacağı cennet mi yoksa sözlük anlamıyla bahçe mi kastediliyor bu konuda bir açıklık yoktur. Bu yüzden İslam bilginlerinden bazıları ayette geçen cennet kelimesinin bahçe olduğunu ve bu

¹⁶⁴ Gevher: Mücevher, inci, esas, Öz.

¹⁶⁵ Zâhir: Görünen, açık, belli, meydanda.

¹⁶⁶ Bâtın: İç yüz, öz. Gizli, görünmeyen.

¹⁶⁷ Server: Baş, reis. Başkan, başbuğ, ulu kimse.

¹⁶⁸ Bugz: Kin, kalpten düşman olmak, nefret.

¹⁶⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 497.

bahçenin de yeryüzünde bulunduğunu söylemektedir. Birçok Mu'tezile alimi ile bazı Ehl-i Sünnet alimleri bu görüşü savunurlarken ileri sürdükleri başlıca deliller şunlardır;

- a) Eğer o cennet, ahirette iyilerin kalacağı cennet olsaydı Hz. Adem ve Havva'ya yasak konmamalıydı. Çünkü o cennette yasak yoktur.
- b) Cennette isyan ve günah söz konusu olamazken Hz. Adem ve Havva günah işlemişlerdir.
- c) Eğer orası gerçek cennet olsaydı, içinde kafir bulunması söz konusu olamazdı. Ancak şeytan cennette iken kafir olmuş ve cennetten kovulmuştur.
- d) Kur'an'da bildirildiğine göre cennet ebedilik yurdu ve bir giren bir daha çıkarılmaz. Oysaki, Hz. Adem ve Havva konuldukları o cennetten çıkarılmışlardır.

İmam Mâturîdî de bu cennetin genel anlamda bağlık bahçelik bir yer olduğu şeklindeki açıklamalarıyla, buranın yeryüzünde olduğu görüşüne katılıyor gibiyse de tam olarak yerini tespit etmenin imkansız olduğunu, Selefin de bu kanaati taşıdığını belirtmektedir.¹⁷⁰

Miskîn¹⁷¹ Âdem yanıldı Uçmak'da¹⁷² buğday yidi

İşi Hak'dan bilenler şeytândan tutmayalar¹⁷³

Cennete yerleşen Hz. Adem ve Havva'yı kandırmanın bir yollunu bulan şeytan, o yasaklı yiyecekte yedirir. Yunus Emre Divanı'nda yasaklı yiyecek olarak sadece buğday ismi geçmektedir. Başka herhangi bir meyve türü de geçmemektedir.¹⁷⁴ Bazı İslami kaynaklarda bu ağaç ile ilgili hayrı ve şerri bilme

¹⁷⁰ Bolay, "Âdem", 1: 360-361.

¹⁷¹ Miskîn: Hiçbir şeye mâlik olmayan yoksul, halsiz, hareketsiz. Bu kelime Yunus'ta daha ziyade "Fenafillah" karşılığında kullanılmaktadır.

¹⁷² Uçmak/Uçmag: Cennet.

¹⁷³ Dîvân-ı İlahîyât, 160.

¹⁷⁴ Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı (inceleme Metin)*, 120.

ağacı veya üzüm asması, buğday, incir ağacı vb. bitki türlerinden biri olduğunu belirten rivayetler olsa da bu rivayetler İslam dışı kaynaklara dayanmaktadır.¹⁷⁵

Hız. Adem ve Havva'nın cennetten kovulması meselesi, yasaklı olanı yemelerinin üzerine olmuştur.

Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydirtti, onları buldukları yerden çıkardı, onlara "Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz." dedik.¹⁷⁶

Hız. Adem ve Havva'nın cennetten çıkarıldıktan sonra nerede, ne kadar yaşadıkları konusunda Ehl-i kitap literatüründeki bilgiler, Kitâb-ı Mukaddes dışı kaynaklara dayalıdır.¹⁷⁷

Çalap 'ışkı cândaydı bu bilişlik¹⁷⁸ andaydı

Âdem-Havvâ kandaydı biz anunla yâr iken

Dün geldi sâfi¹⁷⁹ Âdem dünyaya basdı kadem¹⁸⁰

İblîs aldadı ol dem¹⁸¹ Uçmak'da gezer iken¹⁸²

Yunus Emre, yukarıdaki beyitlerinde Hız. Adem ve Havva'nın cennetten kovulmalarından bahsetmektedir. Aşağıdaki verdiğimiz beytinde ise Yunus Hız. Adem'in üç yüz yıl boyunca ağlayarak tövbe ettiğini söylüyor bize.

¹⁷⁵ Bolay, "Âdem", 1: 362.

¹⁷⁶ Bakara 2/36

¹⁷⁷ Bolay, "Âdem", 1: 363.

¹⁷⁸ Biliş: Bildik, tanıdık, âşinâ, ma'rifet.

¹⁷⁹ Sâfi: Temiz, pak, arı.

¹⁸⁰ Kadem: Ayak, bir adım uzunluk ölçüsü, uğur. Hayır ve bereket.

¹⁸¹ Dem: An, zaman, vakit, soluk, nefes.

¹⁸² *Dîvân-ı İlahîyât*, 372.

Buyrugın tutmazısan Âdem'leyin

*Üç yüz yılda yaşunı dindürmeye*¹⁸³

Buraya kadar sıralanan Hz. Adem-Havva ve İblis kıssalarının muhakkak bir de ledünnî mana ve mahiyeti vardır. Bu mana, insanın insan-ı kâmil olana kadar başından geçen serüvenlerle ilgilidir.¹⁸⁴ Bunu Yunus Emre'nin aşağıdaki beytinden anlamaktayız.

İblîs ü Âdem kim olur kim azdura yâhûd aza

*Bu cümlesi eyü yavuz*¹⁸⁵ *kamusın andan tutaram*¹⁸⁶

2.2.1.2.2. Hz. İbrahim (a.s.)

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın müştereken kabul ettiği Hz. İbrahim (a.s.) Kur'an'da kendisinden en çok bahsedilen ulû'l-azm peygamberlerden biridir. Daha küçük bir çocukken gördüğü şeylerin ne olduğunu anlamaya çalışmış ve bunların yaratıcısının olup olmadığını sormuş, onların bir rabbinin olması gerektiğini düşünmüştür. Gökte yıldızları, ayı, güneşi görünce her biri için “Rabbim budur” demiş ancak kısa sürede yok oldukları için “Ben böyle sönüp gidenleri sevmem” demiş ve bunların hiçbirinin rab olamayacağını ifade etmiştir. “Şüphesiz ki ben, yüzümü tüm gökleri ve yeri yaratan ve bir olan Allah'a yönelttim.” diyerek yüzünü Allah'a dönmüştür.

Hz. İbrahim kavmine peygamber olarak gönderildiğinde ilk olarak babasına tebliğde bulunmuş ancak babası tarafından reddedilmiş ve kovulmakla tehdit edilmiştir.

¹⁸³ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 326.

¹⁸⁴ Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 120.

¹⁸⁵ Yavuz: Kötü, fena, yaman, kara yağız.

¹⁸⁶ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 298.

Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım! Uzun bir zaman benden uzak dur!” dedi. (Bakara 2/46)

Nihayetinde kavmine tebliğde bulunan Hz. İbrahim, putperest kavminin yönetimi tarafından ateşe atılmaya karar verilmiş ve atılmıştır. Ancak Allah’ın emriyle o ateş Hz. İbrahim’i yakmamıştır.

İbrahim’in sözlerine milletinin cevabı, “Onu öldürün veya yakın!” demekten ibaret oldu. Ama Allah ateşten onu kurtardı. Şüphesiz bunda inanan toplum için ibretler vardır. (Ankebût 29/24)

Biz “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!” dedik. (Enbiyâ 21/69)

Nemrûd’daki suret kılan İbrahim’i oda atan

Bir kılını yandırmayan od u kül ü reyhân benem¹⁸⁷

Yunus Emre bu beytinde, yukarıda verdiğimiz ayetlerde geçen hadiseyi anlatmaktadır. Nemrut’un Hz. İbrahim’i ateşe atışından ve Hz. İbrahim’in kılına bile zarar gelmediğinden bahsetmektedir.

Nemrûd odın İbrâhîm’e ben bâg u bostân eyledüm

Küfür yüzünden toguban gine odı yakan benem¹⁸⁸

(Nemrut’un ateşini ben İbrahim’e bağ bahçe eyledim. Küfür yüzünden doğuran, yine ateşi yakan benim)

¹⁸⁷ *Dîvân-ı İlähîyât*, 324.

¹⁸⁸ *Dîvân-ı İlähîyât*, 310.

İbrâhîm'e Nemrûd odın 'ışkdur gülistân eyleyen

'İşkdan çün irdi bir nazar gül-zâr oldı nâr olmadı¹⁸⁹

(Nemrut'un ateşini İbrahim'e gül bahçesi eyleyen aşktır. Çünkü, aşktan bir nazar erdi, ateş değil gül bahçesi oldu.)

Hız. İbrahim, ilk çocuğu Hz. İsmail koşar çağa geldiğinde onu kurban etmekle imtihan edilir. Hız. İbrahim bu imtihanı başarır mükafat olarak geriden gelecek olanların arasında ismi ebedileşir.¹⁹⁰

Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da, “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.” dedi. (Sâffât 37/102)

İbrâhîm Halîl geldi Ka'be'ye bünyâd urdı¹⁹¹

Oğına bıçak çaldı İsmâîl kurbân kanı¹⁹²

Yunus Emre yukarıdaki beyitte Hız. İbrahim için Halîl ifadesini kullanmıştır. Halil kelime olarak dost demektir. Burada Yunus “...Allah İbrahim'i dost edinmiştir.” (Nisâ 4/125) ayetine binaen böyle bir vurguda bulunmuştur. Diğer vurgu ise Hız. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte Kabe'yi inşa etmeleridir. Allah tarafından Beytullah'ın yeri bildirildikten sonra Hız. İbrahim oğlu Hız. İsmail ile Beytullah'ın yani Kabe'nin temellerini yükseltmişlerdir. Kanaatimizce Yunus Emre Hız. İbrahim ile ilgili beyitlerini Kur'an-ı Kerim ışığında yazmıştır. Kelâmi olarak yorumlayabileceğimiz bir bakış açısını beyitlerinde göremedik.

¹⁸⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 531.

¹⁹⁰ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 21: 270.

¹⁹¹ Bünyâd urulmak: Kurulmak, yapılmak.

¹⁹² *Dîvân-ı İlahîyât*, 541.

2.2.1.2.3. Hz. İsmail (a.s.)

Hz. İsmail'in ismi Kur'an-ı Kerim'de on iki yerde çeşitli niteliklerle zikredilmektedir. O, babası Hz. İbrahim'in yaşlılık döneminde, bir duası neticesinde dünyaya gelmiştir. Adı açıkça zikredilmemiş olmasına rağmen, koşar çağlarına geldiğinde kurban edilmesi istenenin Hz. İsmail olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra babası Hz. İbrahim ile birlikte Kabe'nin temellerini yükseltmiş ve inşa etmiştir. Bu kutsal mekanı temiz tutmakla görevlendirilmiş, babası gibi peygamber seçilmiş ve Allah'tan vahiy almıştır.¹⁹³

Hz. İsmail kurban edilmesi gerektiğinin haberini aldığıda babasına, emrolunduğu gibi yapmasını ve uhakkak ki, sabredip teslim olanlardan olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. İbrahim oğlu İsmail'i kurban etmeye teşebbüs eder ancak bıçak İsmail'i kesmez. Allah, Hz. İbrahim'e imtihanında başarılı olduğunu anlayacağı üzere İsmail'in yerine kurban etmesi için semadan bir koç gönderir. Böylece Hz. İsmail de kurtulmuş olur.¹⁹⁴

“Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık.”
(Sâffât 37/107)

Yunus Emre'nin Hz. İsmail ile ilgili beyitlerini incelediğimizde, onun daha çok tasavvufî açıdan ele aldığına şahit oluyoruz.

Şimdi adum Yûnus durur ol demde İsmâil idi

Ol dost için 'Arafât'a kurban olup çıkan benem'¹⁹⁵

Kurban edilmek istenmesiyle anılan Hz. İsmail, salık için bir örnektir. O, sıtkın ve teslimiyetin sembolü olmuştur. Allah, Hz. İsmail gibi kurban olmayan insana gökten koç indirmez. Bu motifte zikredilen koç mefhumu, Hz. İsmail'in nefsinin temessülüdür.¹⁹⁶

¹⁹³ Ömer Faruk Harman, “İsmâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 23: 78.

¹⁹⁴ Harman, “İsmâil”, 23: 78.

¹⁹⁵ *Dîvân-ı İlahîyât*, 310.

¹⁹⁶ Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme Metin)*, 125.

İsmâîl'e çaldum bıçak bıçak ana kâr itmedi

Hak beni âzâd eyledi koçıla kurbândayıdum¹⁹⁷

Kurbân olmayınca İsmâîl gibi

Kimse için gökten koç indirmeye¹⁹⁸

Hz. İsmail'e gönderilen kurbandan kasıt "nefs" olduğu gibi, nefsin kurban olması halinde bu mefhumla verilecek anlam Allah'a yakın olmaktır.¹⁹⁹

2.2.1.2.4. Hz. Nûh (a.s)

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nuh (a.s.) diğer peygamberlere oranla daha geniş bir şekilde bahsedilmiştir. O, "ulû'l-azm" olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Kur'an'da yirmi sekiz surede hakkında bilgi verilmiş ve kırk üç yerde de ismen zikredilmiştir. Yetmiş birinci surenin adı, onun adıdır ve baştan sona tevhid mücadelesini anlatır. Kendisine inanmayan kavmi tufanla cezalandırıldığından dolayı tufan hadisesi de "Nuh tufanı" şeklinde anılmaktadır.²⁰⁰

Nuh oldum Tûfân için çok dürişdim²⁰¹ dîn için

Dînüme dönmeyeni suya gark²⁰² idüp geldüm²⁰³

(Din için çok çalıştım, gayret ettim. Tufan için Nuh oldum. Dinime girmeyeni suya boğup geldim.)

¹⁹⁷ *Dîvân-ı İlahîyât*, 284.

¹⁹⁸ *Dîvân-ı İlahîyât*, 464.

¹⁹⁹ Tatcı, *Yünus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 125.

²⁰⁰ Ömer Faruk Harman, "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 33: 226.

²⁰¹ Dürişmek: çalışmak, ispat etmek, gayret etmek.

²⁰² Gark: suda boğulmak, batmak.

²⁰³ *Dîvân-ı İlahîyât*, 314.

“Andolsun ki biz Nuh’u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayiverdi.” (Ankebût 29/14)

Ayetten anlaşıldığı üzere, Hz. Nuh dokuz yüz elli yıl kavmiyle birlikte yaşamıştır. Ancak bu sürenin onun ömrünün bütününü mü yoksa peygamberlik süresinin tamamını mı içine aldığı açıkça beyan edilmemiş olsa da buradan yola çıkılarak, Hz. Nuh (a.s.) uzun ömürlü oluşuyla anılmıştır.

Bin yıl cefâ çekmeyince Nûh gibi

Tufânında gemiye bindürmeye²⁰⁴

(Tufanında gemiye bindirebilmen için, Nuh gibi bin yıl cefa çekmen gerek)

Yunus Emre Hz. Nuh (a.s.)’dan bahsederken, benzetmelerini tasavvufi açıdan yapmıştır. Salikin sülûk makamlarından birini kastederek beyitlerini yazmıştır. Kâmil insan, Nuh’a tufan verenin kendisi olduğunu beyan eder ve bu cihetle tufan, sülûk esnasında, vücutta meydana gelen manevi bir istihaledir.²⁰⁵

Yûnus’ıla balık beni çekdi deme yutdı bile

Zekerıyyâ’yıla kaçdum Nuh’ıla tufandayıdum²⁰⁶

2.2.1.2.5. Hz. Şit (a.s.)

İslami kaynaklarda Hz. Şit’in Hz. Adem’in üçüncü oğlu olduğu zikredilmektedir. Onun, babasına inen suhufları topladığı ve ona da sayfaların indirildiği rivayet edilir. Taberi, Hz. Adem öldükten sonra Hz. Şit’e elli yaprak indiğini yazar. Aynı zamanda Şit isminin Süryanice bir isim olduğunu ve “Tanrının bağışı” anlamına geldiğini de kaydeder. İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre Hz.

²⁰⁴ *Dîvân-ı İlähîyât*, 464.

²⁰⁵ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 121.

²⁰⁶ *Dîvân-ı İlähîyât*, 283.

Şit'e Hibetullah adı verilmiştir, Cebrail (a.s.) onun Habil karşılığında Tanrının bağışı olarak sayıldığını belirtmiştir.²⁰⁷

Yunus Emre bir beytinde seyr ü sülûkta Şit olup bez dokuduğunu söyleyerek, 'O'nun dokumacı olduğunu belirtmiştir.²⁰⁸

Ben oldum İdrîs-i derzi Şit oldum tokudum bizi

Dâvûd'un görklü²⁰⁹ âvâzı²¹⁰ âh idüp nâlişe²¹¹ geldüm²¹²

(Dâvûd'un mübarek sesiyle ağlayıp feryat edip geldim. İdris gibi terzi olup, Şit gibi dokudum bizi.)

2.2.1.2.6. Hz. İdrîs (a.s.)

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İdrîs için sadık bir peygamber olduğu, sabreden kimselerden olduğu ve yüce bir makama yükseltildiğinden bahsedilir.²¹³ Taberî'den nakledildiğine göre Hz. Adem ve Hz. Şit'ten sonraki ilk peygamberdir. Kendisine otuz sahife indirilmiştir. Kavmine tebliğde bulunmuş ancak kavmi onu dinlememiştir.²¹⁴

Hz. İdris bazı sanat ve meslekler icat etmiştir. Bunlar, nebatların sırları, tıp, hesap, yazı yazmak, dikiş dikmek, terazi kullanmak gibi meslek ve sanatlardır. O, İbnü'l-Esîr'den rivayet edildiğine göre; yeryüzünde ilk defa demiri keşfedip aletler yapmıştır. Ziraatı geliştirmiş ve terziliğiyle de deri ve kumaşlarla elbiseler dikmiştir.²¹⁵

²⁰⁷ Şinasi Gündüz, "Şit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39: 215.

²⁰⁸ Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 121.

²⁰⁹ Görklü: Güzel, mübarek.

²¹⁰ Âvâz: Sadâ, yüksek ses, şöhret.

²¹¹ Nâliş: Feryat ediş, ağlayıp inleyiş, inleme.

²¹² *Dîvân-ı İllâhîyât*, 352.

²¹³ Meryem 19/56-57; Enbiyâ 21/85-86.

²¹⁴ Ömer Faruk Harman, "İdrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 21: 478-480.

²¹⁵ Harman, "İdrîs", 21: 480.

Ben oldum İdrîs-i derzi Şit oldum tokıdum bizi

Dâvûd'un görklü âvâzı âh idüp nâlişe geldüm²¹⁶

(Dâvûd'un mübarek sesiyle ağlayıp feryat edip geldim. İdris gibi terzi olup, Şit gibi dokudum bizi.)

Yunus Emre Divânı'nda Hz. İdrîs 'in bahsinin geçtiği tek beyit, Hz. Şit'te de verdiğimiz bu beyittir. Ve Yunus burada Hz. İdrîs'in terziliğine değinmiştir.

2.2.1.2.7. Hz. Ya'kûb (a.s.)

Hz. İbrahim'in torunu ve Yahudilere gönderilmiş bir peygamberdir. Kur'ân-ı Kerim'de Ya'kûb isminin yanında kendisinden İsrâil diye de bahsedilir. Ya'kûb ismi on surede on altı defa geçerken İsrâil ismi tek başına iki, Benî İsrâil şeklinde ise kırk bir yerde geçer.²¹⁷

Yunus Emre beyitlerinde Hz. Ya'kûb'dan bahsederken hep oğlu Hz. Yûsuf ile beraber bahsetmiştir. Hz. Yûsuf kuyuya atıldıktan sonra Hz. Ya'kûb çok ağlamıştır. Çünkü oğlu Yûsuf 'u çok seviyordur. Hz. Ya'kûb, Yûsuf için o kadar çok ağlamıştır ki, gözleri kör olmuştur.

Yusuf'ıla ben kuyıda yatdum bile çekdüm cezâ

Ya'kûb'ıla çok agladum bulınca figândayıdum²¹⁸

(Ceza çekip Yusuf ile kuyuda yattım. Ya'kûb ile sızlanıp çokça ağladım)

Ya'kûb'ı agladup aldun gözlerin

Yûsuf'ı Mısır'un sen itdin sultânı²¹⁹

(Ya'kûb'u çokça ağlatıp gözlerini kör eden ve Yûsuf'u da Mısır'a sultan eden sensin)

²¹⁶ *Dîvân-ı İlahîyât*, 352.

²¹⁷ Ömer Faruk Harman, "Ya'kûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 43: 275.

²¹⁸ *Dîvân-ı İlahîyât*, 284.

²¹⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 522.

Yunus Emre'nin bu beyitlerinde de tasavvufi bir bakış açısı sergilediğini görmekteyiz. Özellikle Hz. 'un hasret çekip ağlayarak gözlerini kör etmesinin üzerinde durmuş ve bunu ilâhi aşka benzetmiştir. Bunu ise bir önceki beytinde bahsettiği Leylâ ve Mecnûn bahsinden çıkartıyoruz.

Gehî²²⁰ Leylî olur Mecnûn gözinden

Geh olur Leylî'nün hayrân-ı 'ışkdur

Gehî kan yaş akar Ya'kûb gözünden

Geh olur Yusuf-ı Ken'ân-ı 'ışkdur²²¹

2.2.1.2.8. Hz. Yûsuf (a.s.)

Hz. Ya'kûb'un oğludur ve İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'de Yûsuf adı yirmi beş defa Yûsuf suresinde ikisi de diğer surelerde²²² geçmektedir. Hz. Yusuf (a.s.)'in kıssası bütünlük içerisinde Yûsuf suresinde anlatılmaktadır.²²³

Ya'kûb'am agladum Yûsuf için çekdüm firâk²²⁴

Yûsuf'am zindân içinde fazl-ı Rahmân isterem²²⁵

(Ya'kûb olup Yûsuf için ayrılık acısı çekip ağladım. Yûsuf olup zindanda Rahmân'ın faziletini isterim.)

Hz. Yûsuf kardeşleri tarafından kuyuya atılmıştır. Onu çok seven babası Hz. Ya'kûb ise oğlu Yûsuf'u çok sevdiğinden ayrılık acısı onu perişan etmiştir ve gözleri ağlamaktan kör oluncaya kadar ağlamıştır.

²²⁰ Geh: Bazen, ara sıra.

²²¹ *Dîvân-ı İlâhîyât*, 195.

²²² En'âm 6/84; Mü'min 40/34.

²²³ Ömer Faruk Harman "Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2013), 44: 4.

²²⁴ Firâk: Ayrılık, ayrılma.

²²⁵ *Dîvân-ı İlâhîyât*, 356.

‘Înâyeti²²⁶ kime irse ol kul iken sultân olur

İşitmedün mi Yûsuf’ı bâzîrgâna²²⁷ satmış iken²²⁸

(O’nun yardımı kime yetişse o kişi sıradan bir kul iken sultan oluverir. Yûsuf’un pazarda tüccara satıldığını duymadın mı?)

Yunus Emre, bu beyitte Hz. Yûsuf’un birileri tarafından kuyudan çıkartılıp pazarda satıldığından ama daha sonra onun Mısır’a sultan olduğundan bahsetmektedir. Yunus burada Rahmân’ın faziletini isteyen Yûsuf’a O’nun yardımının ulaştığını ifade etmektedir.

Yunus Emre, Hz. Yûsuf’u vahdet makamının bir sembolü olarak görmüştür. Ona göre kuyu, ruhun tecelli ettiği bedendir. Yûsuf ise ruhu temsil eder. Seyr ü sülûkun, bedenden ruha yapılan yolculuk olduğu hatırlanırsa, Hz. Yûsuf’un kul iken sultan olmasının ledünni manası da ortaya çıkar. Dolayısıyla Hz. Yûnus, Yunus Emre’de insan-ı kâmil için bir benzetme olur.²²⁹

Bu ‘âlem-i kesretde sen Yûsuf u ben Ya’kûb

Ol ‘âlem-i vahdetde ne Yûsuf u ne Ken’ân²³⁰

2.2.1.2.9. Hz. Eyyûb (a.s.)

Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri olan Hz. Eyyûb ile ilgili tefsir ve peygamberler tarihi kaynaklarında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete Hz. Eyyûb’ün baba tarafından Hz. İshak, anne tarafından Hz. Lût’un soyundan olduğu geçmektedir.²³¹

²²⁶ İnâyet: Yardım, lütuf, meded.

²²⁷ Bâzîrgân: Tacir, tüccar.

²²⁸ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 403.

²²⁹ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 127.

²³⁰ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 390.

²³¹ Ömer Faruk Harman, “Eyyûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 12: 17.

Hz. Eyyûb çok ağır hastalığa yakalanmıştır. Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir hadise göre bu hastalık on sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Üç ya da yedi yıl sürdüğüne dair rivayetlerde mevcuttur.²³²

Hz. Eyyûb hastalıkla geçirdiği tüm zamanlarında Allah'a olan şükrünü hiçbir şekilde eksiltmeden sabır ve sebât göstermiştir. Yunus Emre'de özellikle buna vurgu yapmış ve aşk derdiyle hastalananları Hz. Eyyûb'e benzetmiştir, Yunus'a göre aşk derdine Eyyûb'un sabrı gerekir.

Eyyûb'un kurda yidiürdün tenini

Sabrıla buldı o dahı dermânı²³³

(Eyyûb'un vücudunu kurda yedirdin. O dermanını sabır ile buldu.)

Eyyûb'layın sabr eyle Yâ'kûb'layın çok ağla

Yûsuf-sıfat sen dahı Ken'ân'a irişince²³⁴

(Yâ'kûb olup çok ağlayın, Eyyûb olup sabreyleyin. Yûsuf sen Ken'ân'a erişince bile...)

Dostdan belâ gelicegiz Eyyûb'layın sabreylegil

Niçe sıhhat buldı teni bunca belâ çekmiş iken²³⁵

(Allah'tan bir musibet gelince Eyyûb ol sabreyle, O sabredip, nice sıkıntıdan sonra sıhhat buldu.)

²³² Harman, "Eyyûb", 12: 17.

²³³ *Dîvân-ı İlahîyât*, 522.

²³⁴ *Dîvân-ı İlahîyât*, 445.

²³⁵ *Dîvân-ı İlahîyât*, 403.

Yûnus düşdün bu derde Eyyûb'layın sabreyle

*Derde katlanırmazsın dermân arzu kılursın*²³⁶

(Yûnus bu derdin için Eyyûb ol sabret. Derde katlanırmazsan derman bulamaz)

*Eyyûb'am dil mübtelâyam*²³⁷ *derde dermân isterem*

*'Âşıkam dil-hastayam cânâ cânân isterem*²³⁸

(Eyyûb'üm dilim hasta, derdime derman isterim. Aşığım dilim hasta, canıma sevgili isterim)

2.2.1.2.10. Hz. Mûsâ (a.s.)

Hz. Mûsâ İsrailoğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamberdir. Aynı zamanda ulû'l-azm peygamberlerden biri olan Hz. Mûsâ Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde kendisinden en çok bahsedilen peygamberdir. Otuz dört surenin yüz otuz altı yerinde zikredilmektedir. İslami gelenekte onun için "kelimetullah" denilmektedir. Çünkü Allah, onunla aracısız konuşmuş ve ona vahyini bildirmiştir.²³⁹

Yunus Emre Hz. Mûsâ'yı beyitlerine tasavvufi bakış açısıyla ele almıştır. Hz. Mûsâ'nın Kelimetullah lakabına istinaden, onun Allah ile Tûr Dağı'nda görüşmesini beyitlerine taşımış ve bunu ledünni bir anlayışla açıklamıştır.

Ol nûrı göreliden unıtdum kendözümü

*Sanasın Mûsâ benim hâcete Tûr'a geldüm*²⁴⁰

(O nuru gördüğüm günden beni ben kendimi unuttum. Sanırsın Tûr'da Allah'ın tecellisini gören Mûsâ benim)

²³⁶ *Dîvân-ı İlahîyât*, 385.

²³⁷ Mübtelâ: Belaya uğrayan, düşkün, tutkun, hasta.

²³⁸ *Dîvân-ı İlahîyât*, 356.

²³⁹ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 31: 210-212.

²⁴⁰ *Dîvân-ı İlahîyât*, 295.

Gir gönüle bulasın Tûr sen-ben dimek defterin dür

Key²⁴¹ güher²⁴² er gönlindedür sanma ki ol 'ummândadur²⁴³

(Sanma ki en iyi mücevherle büyük denizlerdedir, onlar kişinin gönlündedir. Gir gönle ki bulasın Tûr'u)

Burada bahsedilen gönül-Tût ilişkisine Yunus Emre'nin beyitlerinde sıkça rastlamaktayız. Gönlü bir Tûr etmiştir ki Yunus, Allah'ın tecellisi gönlünde olsun. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Yunus'un beyitlerinde Hz. Musâ için kelami bir bakış açısı bulamadık. O bütün beyitlerini tasavvufi açıdan ele almıştır.

2.2.1.2.11. Hz. Îsâ (a.s.)

Hz. Kur'an-ı Kerim'de Îsâ, İbn Meryem ve Mesih şeklinde zikredilen kendisine İncil'in verildiği ve Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen "Allah'tan bir ruh ve kelime olarak tavsif edilen ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir. O, Kur'an-ı Kerim'e göre, resullern en büyükleri olan "ulu'l-azm" peygamberlerden biridir. On beş surede doksan üç ayette ismi veya bir sıfatı ile zikredilmektedir. Ağırıklı olarak Âl-i İmrân, Mâide ve Meryem surelerinde doğumunun müjdenmesi, dünyaya gelişi, tebliği, mucizeleri, dünyevi hayatının sonu ve Allah katına yükseltilişiyle ilgili olarak bilgi verilmektedir.²⁴⁴

Kur'an'a göre Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem ailesinden ayrılarak kendisine tahsis edilen yerde yaşarken Allah'ın ruhunu (Cebrâil) tastamam bir insan şeklinde karşısında görünce korkudan Allah'a sığınarak ondan kendisine dokunmamasını ister. Melek ise ona tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak üzere Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu söyler. Meryem'in kendisine bir erkek eli değmediği, iffetsiz olmadığı halde nasıl çocuğu olabileceğini sorması üzerine melek, bunun Allah için kolay olduğunu bildirir.²⁴⁵ Sonuçta Meryem kendisine hiçbir erkek eli

²⁴¹ Key: İyi, iyice, hakkıyla, çok iyi şekilde, adamakılı.

²⁴² Güher: mecevher, kıymetli taş, inci, gevher.

²⁴³ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 156.

²⁴⁴ Ömer Faruk Harman, "Îsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22: 469.

²⁴⁵ Meryem 19/ 16-21.

değmemişken Hz. İsa'ya hamile kalmıştır. Diğer taraftan Kur'an İsa'nın babasız dünyaya gelmesini Âdem'in yaratılışıyla mukayese etmektedir.(Âl-i İmrân 3/59).²⁴⁶

Hz. İsa'nın üç ayette "Allah'tan bir kelime" olduğu ifade edilmektedir(Âl-i İmrân). O'nun Allah'tan bir kelime oluşu, Allah'ın "ol" emrinin gerçekleşmesi ve onun peygamberliği gibi çeşitli şekillerde açıklanmaktadır.²⁴⁷

Hz. İsa beşikte iken konuşmuş ve "Muhakkak ki Allah, hem benim hem de sizin rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur."²⁴⁸ diyerek İsrailoğullarını, bir olan Allah'a kulluğa davet etmiştir, kendisinin de bir kul olduğunu belirtmiştir ve birçok mucizeler göstermiştir.²⁴⁹

Mucize, sözlükte "bir şeye güç yetirememek" anlamındaki acz kökünden türeyen bir kelimedir. Aciz bırakan anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş gerçek elçiler olduğunu kanıtlayan harikulade olaylar çok defa âyet (âyât) kelimesiyle ifade edilmiştir. Hz. Sâlih'in dişi devesi (el- A'raf 7/73) Hz. Musâ'nın asâsı ile parıltılı eli (el-A'raf 7/106-108; Hûd 11/96) Hz. İsa'nın gösterdiği olağan üstü hadiseler (Âl-i İmrân 3/49-50) ve inkarcıların peygamberlerden mucize talepleri genellikle bu kelime ile anlatılmıştır.²⁵⁰

Kelam terimi olarak mucize kelimesinin ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin şekilde bilinmemekle birlikte Câhiz, Ali b. Rabben et-Taberî gibi erken devir alimlerinin eserlerinde yer almamakta ve terime IV (X) yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Eş'arî ile Mâturidî'nin mucize kelimesini dolaylı da olsa kullanmaları bunu göstermektedir. Kelamcıların mucize tarifinde bazı farklılıklar göze çarpar. Ancak literatürde mucizenin, nübüvvetini ileri süren kişinin doğruluğunu ispatlayabilmesi için bazı özellikleri üzerinde durulur ve iki temel husus öne çıkar. Birincisi ilâhi fiil olması ve sadece peygamberlerin elinde meydana gelmesidir. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin gösterdiği harikulade olaya mucize denmez. İkincisi de mucizenin, peygamberlik iddiasının ve meydan okumanın

²⁴⁶ Harman, "İsa", 22: 469-470.

²⁴⁷ Harman, "İsa", 22: 470.

²⁴⁸ Âl-i İmrân 3/ 51; Meryem 19/ 36.

²⁴⁹ Harman, "İsa", 22: 471.

²⁵⁰ Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 350.

arkasından zuhur etmesidir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Sâlih, Hz. Musâ ve Hz. İsa'nın mucizelerinden bahsedilirken meydan okuma özelliğine vurgu yapılması bunu gösterir. Ehl-i Sünnet kelimcileri de bu iki hususa dikkat çekmişlerdir. Bundan dolayı meydan okuma amacı taşımadan peygamberlerden zuhur eden harikulade olaylar ayrıca ele alınmıştır.²⁵¹

Hz. İsa'nın başlıca mucizelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Çamurdan yaptığı kuş şekline üfleyip onu canlandırmıştır (Âl-i İmrân 3/69).
- b. Anadan doğma kör birini ve alacalı birini iyileştirmiştir (Âl-i İmrân 3/49).
- c. Ölülerini diriltmiştir (Âl-i İmrân 3/49).
- d. Evlerde yenilen ve biriktirilen şeyleri haber vermiştir (Âl-i İmrân 3/49).
- e. Semadan sofrayı indirmiştir (el-Mâide 5/112-115).²⁵²

Yunus Emre beyitlerinde Hz. İsa'nın ölülerini diriltme mucizesine değinmiştir.

Bir dem gelür 'İsâ gibi ölmüşleri diri kılar

Bir dem gelür güm-râhleyin²⁵³ yolunda ser-gerdân²⁵⁴ olur²⁵⁵

(Bir zaman gelir İsa gibi, ölmüşleri diriltir. Bir zaman gelir yolunu kaybeder, yolunda şaşkın olursun.)

²⁵¹ Bulut, "Mucize", 30: 350.

²⁵² Ömer Faruk Harman, "İsa", 22: 471.

²⁵³ Gümrah: Yolunu kaybetmiş.

²⁵⁴ Ser-gerdân: Başını dönmüş, başını dönen şaşkın, şaşkın, sersem.

²⁵⁵ *Dîvân-ı İlahiyât*, 151.

‘Îsâ oldum kudretten bahâne bir avretten

Înâyet²⁵⁶ oldu Hak’dan ölü dirgürüp²⁵⁷ geldüm²⁵⁸

(Îsâ oldum, kudretten bahane bir avretten. Yardım oldu Hakk’tan ölü diriltip geldim.)

Bu beyitte Yunus, diriltme mucizesinin yanında Hz. İsa’nın Allah’ın kudretiyle babasız olarak dünyaya geldiğini de vurgular. Yunus, başka beyitlerinde Hz. İsa’nın göğe yükselmesine de değinmiştir.

Mûsâ peygamber ile bin bir kelime kıldum

‘Îsâ peygamber ile göklere çıkan benem²⁵⁹

(Musa peygamber ile bin bir kelime kıldım, İsâ peygamber ile göklere çıkan benim.)

Mûsâ’nun münâcâtı Tûr Tağı’nda

‘Îsâ’nun göklerde seyrânı sensin²⁶⁰

(Musa’nın Allah’a yalvarışı Tûr Dağı’nda, İsâ’nın göklerde seyranı Sensin.)

Hz. İsâ’nın ölümü ve kıyametin kopmasından önce kıyametin bir alameti olarak tekrar dünyaya gelişi genellikle “nüzul-i ‘Îsâ” adı altında âlimler arasında tartışılmıştır. Kur’an’da, Hz. İsâ’nın kıyametin kopmasından önce yeryüzüne ineceğine dair açık bir beyan yoktur. Kur’an’da İsâ’ya inanmayanların ona tuzak kurdukları, fakat Allah’ın onların tuzaklarını boşa çıkardıklarını ifade ettikten sonra “Ey İsâ! Senin ruhunu kabzedeceğim, seni nezdime yükseltecek ve kafirlerden çekip arındıracağım” denilmektedir (Âl-i İmrân 3/54-55). Başka bir ayette ise Yahudiler’in, “Meryem oğlu İsâ’yı öldürdük” demeleri şiddetle eleştirilmekte ve şöyle

²⁵⁶ İnâyet: Yardım, lütuf, meded.

²⁵⁷ Dirgürmek: Diri etmek, diri kılmak, diriltmek.

²⁵⁸ Dîvân-ı İllâhiyât, 315.

²⁵⁹ Dîvân-ı İllâhiyât, 307.

²⁶⁰ Dîvân-ı İllâhiyât, 413.

buyurulmaktadır: “Halbuki onu ne öldürdüler ne de astılar, sadece onlara öyle göründü”(en-Nîsâ 4/157).²⁶¹

Taberî, İbn Kesîr, Keşmîrî ve M. Zâhid Kevserî gibi âlimler nüzul-i Îsâ'ya dair rivayetlerin mütevatir olduğunu söylerken M. Reşîd Rızâ ve Abdülkerim el-Hatîb gibi bazı son dönem alimleri bu görüşü reddederler. Bunlara göre söz konusu metinlerin çoğu Kâ'b el-Ahbâr vb. Ehl-i kitap menşeli râvilerce nakledilmiş olup tedvin döneminde kaynaklara hadis olarak intikal etmiş ve dinin esasıyla ilgili görülmediğinden bu konuda titiz davranılmamıştır. Zira bu rivayetlerde Hz. Peygamberin sözlerinde bulunması imkansız olan pek çok çelişki mevcuttur. Hz. Îsâ'nın iniş zamanı, iniş vasıtası, dünyada kalış süresi, tâbilerin sayısı, göreceği işler ve defnedileceği yere dair bilgilerin farklı olması bu konudaki çelişkilerden bazılarıdır.²⁶²

Nüzûl-i Îsâ meselesi erken devirlerden itibaren Sünnî ve Şîî kaynaklarında kısaca yer almıştır. Son dönemlerde ise bu konudaki tartışmalar çoğalmıştır.²⁶³

Hz. Îsâ'nın ölümü etrafında Müslümanlar arasında çıkan ihtilafların onun doğumu etrafında fazla mevcut olmadığı tespit edilmektedir. Bu bağlamda daha ziyade Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında karşılıklı polemiklerin yaşandığı görülmektedir. Kalam kitaplarında da yine bu doğrultuda Hıristiyanların Hz. Îsâ'nın şahsiyeti hakkında sahip oldukları yanlış inançlara karşı reddiyeler yazılmıştır (Kadı Abdülcebbar'ın Muğni adlı eserinin 5. cildinde bu onunla ilgili detaylı bilgiler sunulmaktadır). Kalam kitaplarında Hz. Îsâ'nın nüzulü ile ilgili herhangi bir bilginin olmaması da dikkate değer bir olgudur.²⁶⁴

²⁶¹ İlyas Çelebi, “Îsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 472-473.

²⁶² Çelebi, “Îsâ”, 22: 472.

²⁶³ Çelebi, “Îsâ”, 22: 472.

²⁶⁴ Özcan Taşcı, “Hz. İsa Hakkındaki Tartışmalar”, *Kalam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 617, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

2.2.1.2.12. Hz. Dâvûd (a.s.)

Hz. Dâvûd, İsrailoğulları'na gönderilen ve kendisine Zebur verilen peygamberdir.²⁶⁵ Kur'an-ı Kerimde ilk defa şöyle bahsedilir;

“Câlût ve askerleriyle karşı karşıya gelince şöyle dediler: ‘Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et.’ Derken, Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût’u öldürdü. Allah, ona (Dâvûd’a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti. Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.” (Bakara 2/250-251)

Hz. Dâvûd’a hem hükümdarlık hem de peygamberlik verilmiştir. Bu yüzden İsrailoğulları'nın tarihinde peygamberlikle hükümdarlığın ilk kez bir araya geldiği peygamber Hz. Dâvûd’dur. Allah İsrailoğulları'nı savaşın şiddetin korunmaları için Hz. Dâvûd’a demiri yumuşatarak zırhlar yapmasını bildirmiş ve öğretmiştir.²⁶⁶ O, yeryüzünde halife kılınmış ve onun saltanatı güçlendirilmiştir.²⁶⁷ Ayrıca İslami kaynaklarda Hz. Dâvûd’un sesinin hem çok gür hem de çok güzel olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Öyle ki, o Zebur’u okumaya başladığında kurtlar kuşlar durup onu dinlerdi.²⁶⁸ Yunus Emre de beyitlerinde Hz. Davud’un sesine ithafen, Dâvûdî bir ses ile ağlar.

Ben oldum İdrîs-i derzi Şit oldum tokıdum bizi

Dâvûd’un görklü²⁶⁹ âvâzı²⁷⁰ âh idüp nâlişe²⁷¹ geldüm²⁷²

(Dâvûd’un mübarek sesiyle ağlayıp feryat edip geldim. İdris gibi terzi olup, Şit gibi dokudum bizi)

²⁶⁵ Nisâ 4/163; İsrâ 17/ 55.

²⁶⁶ Enbiya 21/80; Sebe’ 34/10-11

²⁶⁷ Sâd 38/20.

²⁶⁸ Ömer Faruk Harman, “Dâvûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 9: 22.

²⁶⁹ Görklü: Güzel, mübarek.

²⁷⁰ Âvâz: Sadâ, yüksek ses, şöhret.

²⁷¹ Nâliş: Feryat ediş, ağlayıp inleyiş, inleme.

²⁷² *Dîvân-ı İlahîyât*, 352.

2.2.1.2.13. Hz. Süleymân (a.s.)

Hz. Dâvûd'un oğlu ve onun gibi İsrâiloğulları'na gönderilmiş hükümdar bir peygamberdir. Kur'an'da başta olmak üzere tefsir, hadis, tarih kitaplarında Hz. Süleyman'dan ve onun üstün vasıflarından genişçe bahsedilmektedir. O babası Hz. Dâvûd'un vârisi olduğundan onun tahtına geçmişti. Rivayetlere göre erken yaşta tahta geçen Hz. Süleyman olayları değerlendirme ve sorunları çözme konusunda babasından daha üstündür.²⁷³

Hz. Süleyman'ın emrine, kasırga gibi esen rüzgar verilmiştir. Ayrıca ona kuş ve başka hayvanların dilleri öğretilmiştir. Kuşlardan bir ordusu da olan Hz. Süleyman, hakimiyeti altına aldığı bölgeleri cinlerden ve insanlardan oluşan orduları sayesinde sarayından yönetiyordu.²⁷⁴

Sen Süleymân köşkinde taht kurup oturdun bil

Dîv²⁷⁵ ü perîye düp-düz hükümler eyledün tut²⁷⁶

(Yunus, Hz. Süleymân'ın sarayından ve tahtından Onun cinlere hükmettiğinden bahsediyor)

'Âşık dilin bilmeyen yâ delüdüdür yâ dehrî²⁷⁷

Ben kuş dilin bilürem söyler Süleymân bana²⁷⁸

(Aşıkların dilini bilmeyen, ya delidir ya da manevi aleme inanmıyordur. Ben kuş dilini biliyorum, Süleyman söyler bana)

²⁷³ Ömer Faruk Harman, "Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38: 56-59.

²⁷⁴ Harman, "Süleyman", 38: 59.

²⁷⁵ Dîv: Şeytan, cin.

²⁷⁶ *Dîvân-ı İlahîyât*, 118.

²⁷⁷ Dehrî: Maddecî, ruha, ahirete, manevî şeylere inanmayan. Materyalist.

²⁷⁸ *Dîvân-ı İlahîyât*, 112.

Yûnus bu kuş dilidir bunu Süleymân bilir

Gerçek eren bu yolda ne dediğini sezerem²⁷⁹

(Yunus! Bu kuş dilidir, bunu Süleymân bilir. Gerçek eren bu yolda ne dediğini sezer)

Kâf'dan Kâf'a hüküm eyleyen dîvleri hükmüne koyan

Yile binüp seyrân kılan bu mülke Süleymân benim²⁸⁰

(Kâf'tan Kâf'a hakimiyeti olan, şeytanları hükmüne koyan, rüzgara binip mülkünü seyreden Süleymân benim)

Beyitlerde Yunus, Hz. Süleyman'ın hükümdar oluşundan, tahtından, hakimiyetinin ne kadar geniş olduğundan, kuş dili bildiğinden, rüzgara ve cinlere(şeytanlara) hükmettiğinden bahsetmiştir. Ayrıca aşk ile bağlantı kurarak beyitlerde tasavvufi bir bakış açısı sergilemiştir.

2.2.1.2.14. Hz. Yunus (a.s.)

Hz. Yunus Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerdendir ve onun adına bir sure de mevcuttur. Bu surede kendilerine azap geleceği bildirildiğinde iman edip azaptan kurtulan kavmin Hz. Yunus'un kavmi olduğu anlatılmaktadır.²⁸¹

Kur'an'da Yunus'un kavmi kendisine inanmayınca öfkeyle uzaklaştığı, yüklü bir gemiye binip çekilen kura sonucunda kendisinin kaybedenlerden olduğunu ve bir balık tarafından yutulduğu da anlatılmaktadır.²⁸² Ancak Allah'ı zikredenlerden olduğu için Allah'ın rahmetiyle balığın karnından çıkarılmıştır.²⁸³

Yunus Emre'de Hz. Yunus'tan bahsetmiş ve onun balığın karnında kalması halinde bile zikrine devam ettiğini söylemiş ve onu örnek alarak aşk ile O'nu anmaya davet etmiştir.

²⁷⁹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 288.

²⁸⁰ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 320.

²⁸¹ Yunus 10/ 98.

²⁸² *Sâffât* 37/ 141-142.

²⁸³ *Kalem* 68/ 49-50.

‘İşk’ila gelsen yola Yûnus’layın olsan n’ola

Tâ’atini²⁸⁴ terk itmedi balık anı yutmuş iken²⁸⁵

(Aşk ile gelsen bu yola, Yunus olsan ne ola? O ki, onu balık yuttuğunda bile ibadetini terk etmedi.)

2.2.1.2.15. Hz. Zekeriyyâ (a.s.)

Kur’an’da altı yerde ismi geçen Hz. Zekeriyyâ İsrâiloğulları’na gönderilen bir peygamberdir. O, Hz. Meryem’i himaye etmiştir.²⁸⁶Onun, Hz.Dâvûd ve Hz. Süleymân’ın soyundan geldiği, marangozluk ile meşgul olduğu ve bir gün onu öldürmek isteyen Yahudilerden kaçarken bir ağaç kovuğuna saklandığı ama orada da bulunup ağaç ile birlikte kesilerek şehit edildiği kaynaklarda geçmektedir. Yunus Emre’de beyitlerinde Yahudilerden kaçarken ağaç kovuğuna saklandığını zikretmiştir.

Zekeryâ oldum kaçdum irdim ağaca geçdüm

Kanum dört yana saçdum depem²⁸⁷ deldürüp geldüm²⁸⁸

(Zekeriyyâ oldum kaçtım, ulaştığım ağaca girdim. Başımı deldirip kanımı dört bir yana saçıp geldim)

2.2.1.2.16. Hz. Muhammed (s.a.s.)

Hz. Muhammed (s.a.s.) gönderilen son peygamberdir ve Kur’an-ı Kerim kendisine indirilmiştir.

Mâturîdî, Allah’ın diğer bütün peygamberlerine kendi isimleriyle hitap ederken Hz. Muhammed (s.a.s.)’e “ey resul, ey nebî” diye hitap etmesini onun diğer peygamberlere göre daha üstün olduğunun işareti olarak kabul etmiştir. Onun bu görüşü talebesi Ebu’l-Leys es-Semerkindî aracılığıyla Kâdî İyâz’a da intikal etmiştir.

²⁸⁴ Tâ’at: Allah’ın emirlerini yerine getirme, itaat etme, ibadet etme.

²⁸⁵ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 403.

²⁸⁶ Âl-i İmrân 3/ 39.

²⁸⁷ Depe: Taraf, yön.

²⁸⁸ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 315.

Kur'an'da dört ayette Muhammed ismi yer almaktadır ve Sâf suresinin altıncı ayetinde Hz. İsa'nın onu Ahmed ismiyle müjdelediği bildirilmektedir.²⁸⁹ Yunus Emre'de O'ndan bahsederken, sadece Muhammed ismini değil bunun yanında çeşitli isimler de kullanmıştır. “Mustafa, Ahmed, Resul, Habib, Dost vb. gibi daha niceleri.

Yunus Emre'ye göre Hz. Muhammed bütün peygamberlerin serveri yani efendisi, dininde direğidir. Yunus'un bu söylemi Mâtûrîdî'nin görüşleri ile bire bir örtüşmektedir.

Ol 'âlem fahri Muhammed nebîler serveridir.

Vîr salâvât 'ışkula ol günâhlar eridür²⁹⁰

(O fahri alem Muhammed nebilerin efendisidir (başıdır). Aşk ile ona salavat getir, günahların yok olur)

Peygamberler serveri dîn direği Muhammed

Gör ne gevherler kodı bu bizim kânumuza²⁹¹

(Peygamberlerin efendisi, dinin direği Muhammed, bizim cevherimize ne mücevherler koydu gör)

Yaratdı Hak dünyâyı Peygamber dostlığına

Dünyâya gelen gider bâki kalası degül²⁹²

(Yarattı Hakk dünyayı, peygamber dostluğuna. Dünyaya gelen gider, baki kalası değil)

²⁸⁹ Bekir Topaloğlu, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005) 30: 439.

²⁹⁰ *Dîvân-ı İlahîyât*, 185.

²⁹¹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 447.

²⁹² *Dîvân-ı İlahîyât*, 271.

'Âşık cânına 'ışk koyan ol bir yüce Sübhân' imiş

Cânum içinde bulmuşam cânlara dahi cânımı²⁹³

(Âşık canına aşk koyan o bir yüce Sübhân' imiş. Canım içinde bulmuşum, canlara dahi can imiş)

Yunus, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in kâfirler tarafından zehirlenmek istenip de, peygamberinde mucize gösterip zehirlenmediğinden de bahseder. Bu bahsin geçtiği şiirin tamamı Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ilgili olduğu için bütün olarak vermeyi uygun gördük.

Muhammed'ün medhini idelüm baş üstine

Zirâ ki ol Muhammed yürüdi 'Arş üstine

(Muhammed'in methini edelim baş üstüne, Zira ki o Muhammed yürüdü arş üstüne)

'Arş'ına basdı kadem ol Resûlu'llâh benem

Düşdi bu cümle sanem²⁹⁴ ser-nigûn²⁹⁵ ferş²⁹⁶ üstine

(Arşına bastı kadem o Resulullah benem. Düştü bu bütün putlar bağ aşağı yeryüzüne)

Bir taşa kıldı nazar mu'cizâtıla yarar

Çıkdi ber-Tâ vü Sin ü Yâ dürli nakış üstine

(Bir taşa kıldı nazar, mucizâtı ile yarar. Çıktı ber-Tâ ve Sin ve Yâ türlü nakış üstüne)

²⁹³ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 230.

²⁹⁴ Sanem: Put, sevgili, güzel.

²⁹⁵ Ser-nigûn: Baş aşağı olmuş, ters.

²⁹⁶ Ferş: Yer, yeryüzü, döşeme, yaymak.

Taş elinde söyledi Hak Resûl'sün sen didi

Anun için komadı bir taşı taş üstüne

(Taş elinde söyledi Hak Resulsün sen dedi. Onun için koymadı bir taşı taş üstüne)

Muhammed'e kâfirler üç kez agu²⁹⁷ virdiler

Birin kuzuyla yidi ikin aşın üstüne

(Muhammed'e kafirler üç kez zehir verdiler. Birini kuzuyla yedi ikincisini yemeğin üstünde yedi)

Aguyı kıldı şeker ol Resûlu'llah meger

Vir salâvât zenbûr-vâr derdile yaş üstüne

(Zehiri kıldı şeker o Resulullah meğer, Ver salavat zenbûr-vâr derdile yaş üstüne)

Yûnus Emrem sen gine Mustafa'ya kıl selâm

Ol dahi kıla edâ yüz ile baş üstüne²⁹⁸

(Yunus Emre sen yine Mustafa'ya kıl selam. O dahi kıla eda yüz ile baş üstüne)

Yunus'a göre Hz. Muhammed (s.a.s.), ümmetine iman hil'atini giydirendir. Sıdk ve safa sahibidir. Vefalı peygamberdir. Daima ümmeti için çalışmıştır. O'ndan utanıp şeriatine uymak ve o'na layık olmak gerekir. O'na layık olanlar, cennette o'na yoldaş olacaklardır.²⁹⁹

²⁹⁷ Agu: Zehir.

²⁹⁸ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 459.

²⁹⁹ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme – Metin)*, 138.

Hûrîlerle sırdaş olan Muhammed ile eş olan

Ol îmânı yoldaş olan bunda yol yanılmayandır³⁰⁰

(Hurilerle sırdaş olan, Muhammed ile eş olan, O imanı yoldaş olan bunda yol yanılmayandır)

Miraç hadisesinden de bahseden Yunus, Hz. Peygamber'in şemailine de beyitlerinde yer vermiştir.

Turdu Mi'rac kaskına yürüdi âbdestine

Secde kıldı dostuna dimedi yakın ırak³⁰¹

(Durdu Miraç kaskına, yürüde abdestine. Secde kıldı dostuna, demedi yakın uzak)

Ayun bedr ü hilâl alnı vü kaşı

Günün nûrî ziyâsı Mustafa'dur³⁰²

(Alnı bedr ve kaşı hilale benzer. Günün nuru –güneşi- Mustafa'dır)

2.2.2. Kitaplara İman

İman esaslarından olan kitaplara iman, Allah tarafından melekleri aracılığıyla peygamberlerine indirilen semavi kitapları bilip tanımak ve onların hak olduğuna iman etmek demektir. Sadece Kur'an-ı Kerim'e değil, ondan önce de indirilen kitapların asıllarına inanma, İslam inancının bir gereğidir.³⁰³

“Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar.” (Bakara 2/4)

³⁰⁰ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 206.

³⁰¹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 244.

³⁰² *Dîvân-ı İllâhîyât*, 207.

³⁰³ Temel Yeşilyurt, “Kitaplara İman”, *İslâm İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 150-151.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de her millete peygamber gönderdiğini ve hiçbir toplumu uyarıcı göndermeden bırakmadığını ifade etmektedir.³⁰⁴ Gönderilen peygamberlerin bir kısmına kitap verilirken, bir kısmına kitap verilmemiş ve onlar önceki peygamberlerin kitaplarına tabi olmuşlardır. Peygamberlere verilen kitapların sadece dördünün ismi Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Bunlar Tevrat, Zebur, İncil, ve Kur'an-ı Kerim olup; Tevrat, Hz Musa'ya; Zebur, Hz. Davud'a; İncil, Hz. İsa'ya; ve Kur'an-ı Kerim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)' e verilmiştir. İslam inancına göre bu kitapların hepsi haktır ve Kur'an'dan önceki kitapların asıllarına inanmak iman esaslarındandır.³⁰⁵

“Ey iman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz...” (Nisa 4/ 136)

Çün Kur'ân gökden indi anı Allah buyurdu

Andan haber virsene hâ kitâbdab ötersin³⁰⁶

(Çünkü Kur'an gökten indi, onu Allah buyurdu. Ondan haber versene, ha kitaptan ötersin)

Yunus Emre, Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından indirildiğini söyler. Kanaatimizce burada İslam iman esaslarından kitaplara imana vurgu vardır. Yunus Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiğine iman etmiştir. Başka kitap okumak yerine ondan okumak ve ondan haber almak istemektedir. Kur'an-ı Kerim'e iman etmiş olan Yunus, diğer kitaplara da iman etmiş ve beyitlerinde onlardan da bahsetmiştir.

Yunus Emre İlâhi kitaplardan bahsederken tasavvufî görüşler sergilemiştir. Mesela onları yaşanan mertebeler olarak görmüştür. Hepsinin manevi birer makam olduğunu söylemiştir.³⁰⁷

Divân'ı incelemelerimiz sonucunda, Tevrat ve Zebur ismine sadece bir beyitte rastladık. Ancak İncil ismi iki ayrı beyitte daha geçer.

³⁰⁴ Fatır 35/ 24.

³⁰⁵ Yeşilyurt, “Kitaplara İman”, 152.

³⁰⁶ *Dîvân-ı İlâhîyât*, 377.

³⁰⁷ Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme – Metin)*, 114

Tevrât'ıla İncîl'i Zebur'ıla Furkân'ı

Bunlardagi beyânı cümle vücûdda bulduk³⁰⁸

Bir dem varur mescitlere yüzün sürer anda yire

Bir dem varur deyre³⁰⁹ girer İncîl okur ruhbân³¹⁰ olur³¹¹

(Bir zaman mescitlere varır, yere yüzünü sürer. Bir zaman kiliseye girer İncil okur, ruhban olur)

Gördüm göğün meleklerin her biri bir cünbişdedür³¹²

Hak Çalab'un zikrin ider İncîl ühem Kur'an benem³¹³

(Gördüm göğün meleklerini, her biri bir eğlencededir, Hakk'ın zikrini eder. Hem İncil hem Kur'an benim)

Daha önceki bahislerimizde de değimiz gibi, Yunus Emre'nin bazı beyitleri açıklanmadan anlaşılması zordur. Ya da şöyle diyelim ki; gayet anlaşılır açıklıkta söylüyormuş gibi görünse de mana olarak farklı kasıtlarda bulunabiliyor. Mesela yukarıdaki beyti ilk okuduğumuzda sanki İncil'de Kur'an-ı Kerim'de Yunus Emre'nin kendisiymiş gibi anlaşılıyor. Ancak aslı bu değildir. Yunus Emre bir mutasavvıf olarak orada Allah'ın her şeyde tecelli ettiğini ve yaratılmış her şeyde O'nun olduğunu söylemektedir. Dolaylı olarak İncil ve Kur'an-ı Kerim'de O'nun kelâmı yani O'ndan bir parça olduğundan bende tecelli eder demek istemiştir. Hatta bunun bile arkasında başka bir mana vardır ki o da; "Kur'an insanın, insan da Kur'an'ın hakikatidir."³¹⁴

³⁰⁸ *Dîvân-ı İlähîyât*, 243.

³⁰⁹ Deyr: Kilise, manastır.

³¹⁰ Ruhbân: Hıristiyan mistiği.

³¹¹ *Dîvân-ı İlähîyât*, 151.

³¹² Cünbiş: Kımıldama, oynama, eğlence, hareket. Zevk.

³¹³ *Dîvân-ı İlähîyât*, 294.

³¹⁴ Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 114.

Dört kitâbun ma'nîsi bellüdür bir elifde

*Sen elif dîrsün hoca mâ'nîsi ne dimekdür*³¹⁵

(Dört kitabın manası bellidir elifte. Sen elif dersin hoca, manası ne demektir)

Beyitte, tevhidin sırrı dört kitapta toplanmış ve zatî tevhid ise elifle anlatılmıştır. Görünüşte elif-be okumakla elifin sırrına vakıf olunmaz.³¹⁶

Dört kitâbun ma'nîsi tamândur bir elifde

*Bâ didürmez siz bana bâ diyicek azaram*³¹⁷

Bu beyitte de, Yunus dört kitabın manasını elifte toplamıştır. Bundan dolayı elif diyenin başka bir şey (bâ) demeyeceğini vurgulamıştır.³¹⁸

Dört kitabın da tevhidi anlattığını söyleyen Yunus, sürekli onlar üzerinden tevhide vurgu yapmıştır. Elifi bilenin bâ dememesi, kanaatimizce Allah'ı bilenin O'nun bir olduğunu bilmesi ve O'na ortak koşmaması anlamına gelmektedir.

Kâf Tagı zerrem degül ay u güneş bana kul

*Aslum hak'dur şek degül mürşiddür*³¹⁹ *K'ur'an bana*³²⁰

(Kaf Dağı zerrem değil, ay ve güneş bana kul. Aslım Hakk'tır şüphe değil, Kur'an bana mürşittir)

³¹⁵ *Dîvân-ı İlähîyât*, 197.

³¹⁶ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 115.

³¹⁷ *Dîvân-ı İlähîyât*, 287.

³¹⁸ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 115.

³¹⁹ Mürşid: Doğru yolu gösteren, irşad eden kılavuz, şeyh, tarikat piri.

³²⁰ *Dîvân-ı İlähîyât*, 112.

Bu beyitte Yunus Hakk'ı Kur'an'dan öğrendiğini söyleyerek, Kur'an'ın insanlar için bir yol gösterici kılavuz olduğunu söylemektedir. Allah insanlara uyarıcı peygamberler ve kitaplar gönderir. Kanaatimizce Yunus, iman esaslarından peygamberlere ve kitaplara imana dikkat çekmektedir. Çünkü doğruyu bulup hem dünya hem ahiret saadetine ulaşmak bununla mümkündür.

Gönül tolu zulmetdür işlediği bid'attür

*Bu niçesi ümmetdür Kur'an yolına girmez.*³²¹

(Gönül karanlık doludur, işlediği bidattir. Bu nicesi ümmettir, Kur'an yoluna girmez)

Yunus burada, Kur'an yoluna girmeyip sürekli bidat işleyen ümmetin gönlünün karanlıklarla dolu olduğunu söylemektedir. Bidat, sonradan çıkan şey demek olup, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan adet ve inanışlardır. İslam adına ortaya atılan yanlış inanışlardır. Yunus bu yanlışları bırakıp, insanlara kurtuluş yolunu gösteren Kur'an'ın yolunda olmayı nasihat etmektedir.

Gayıb işin kim bilür meğer Kur'an 'ilminden

*Yûnus içdi esridi*³²² *ol gevher denizinden*³²³

(Gaybı kim bilir, meğer Kur'an ilminden. Yunus içti mest oldu, o cevher denizinden)

*Gezdüm cümle 'âlemi 'Arş u Levh ü Kalem'i*³²⁴

*'İlm-i kitâbı dahı delil beyân içinde*³²⁵

(Gezdim cümle âlemi, Arşı ve Levh-i Kalem'i. Kitap ilminin delilleri içinde)

³²¹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 224.

³²² Esrimek: Mest olmak, sarhoş olmak. Hâle girmek.

³²³ *Dîvân-ı İlahîyât*, 379.

³²⁴ Levh ü kalem: lehv, üstü, düz şey, levha demektir. Burûc sûresinin 21-22. Âyetlerinde "Ey Muhammed! Doğrusu sana vahy edilen bu kitap, levh-i mahfuz (korunmuş levha) da sabit, şanlı bir Kur'an'dır, denilir. Kalem: Bu levhaya olabilecek yazacak olan ilâhî kalemdir ki, Kalem sûresinin ilk âyetinde geçer. Mutasavvıflara göre levh Allah'ın bilgisi, kalem de onu görünür hale getiren Allah'ın iradesidir. (Bkz. Mustafa Tatçı, "Sözlük" *Yûnus Emre Dîvânı İlahîyât*, 928.)

³²⁵ *Dîvân-ı İlahîyât*, 478.

İki ayrı beyitte geçen, “Kur’an ilmi” ve “İlm-i kitâb” tertipleriyle “Kelam ilmi” kastedilmektedir.³²⁶ Görüyoruz ki, Yunus Emre Kelam ilmine bu yönüyle önem vermiş ve önemini aktarmayı hedeflemiştir.

Kelam ilmi, Allah’ın zatı ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibarıyla kainatın hallerinden İslam esaslarına göre bahseden, aklî ve naklî delillere dayanarak İslam inançları ile ilgili ortaya çıkabilecek şüpheleri ortadan kaldırmak suretiyle dinî akideyi ispat ve müdafaa eden bir ilimdir.³²⁷

Kelamın iki gayesi vardır. Birincisi; İslam dininin inanç esaslarını aklî ve naklî delillerle ispat etmeye çalışmak, ikincisi ise bu esaslar ile ilgili ortaya çıkabilecek şüpheleri ortadan kaldırmaktır. İslam’a yöneltilen eleştirilere cevap verip iddia ve delilleri çürütmektir.³²⁸

Kanaatimizce Yunus, kelam ilmine önem vermiş ve tasavvufa giden yolcuğunun başına kelam ilmini koymuştur. Çünkü o, beyitlerden de anladığımızı göre Kelam ilmi ile gerçekleri görüp delillendirmiş ve bizlere aktarmıştır.

2.3. SEM’İYYÂT BAHİSLERİ

2.3.1. Meleklerle İman

Sözlük anlamı “elçilik yapmak, tasarrufta bulunmak” olan melek kelimesinin terim anlamı, “çeşitli şekillere girebilen, duyularla algılanamayan ve Allah’a itaatten ayrılmayan nuranî varlık” şeklindedir.³²⁹

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde yer alan meleklerin varlığına inanmak imanın temel esaslarından biri olarak vurgulanır.

“...Asıl iyilik Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman edenlerin iyi amelidir...” (Bakara 2/177)

³²⁶ Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, 117.

³²⁷ Mevlüt Özer, “Kelam Tarihi”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 21-23.

³²⁸ Özer, “Kelam Tarihi”, 23.

³²⁹ Topaloğlu – Çelebi, “Melek”, 210.

Kur'an'da cinlerin ateşten, insanların topraktan yaratıldığı belirtilmektedir. Ancak meleklerin neden yaratıldığı konusuna temas edilmez. Ancak bir hadiste onların nurdan yaratıldığı haber verilir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 168; Müslim, “Zühd”, 10) Yine Kur'an'da onların biz insanlardan daha önce yaratıldıkları, peygamberler ve Hz. Meryem ile konuştukları, arşın etrafında döndükleri ifade edilmektedir. Kelamcılar bu özellikleri de göz önünde bulundurarak onların mekanda yer tutan, latif varlıklar olduklarını söyler. İslam filozofları ise meleklerin insanlardan bilgi ve kuvvetçe daha üstün fakat mekanda yer kaplamayan soyut cevherler olarak nitelendirirler.³³⁰

Şöyle bir durumda vardır ki, meleklerle iman etmeyen ve onları inkâr eden kişi dolaylı yoldan peygamberleri ve onlara inen kitapları da inkâr etmiş olmaktadır. Çünkü peygamberlere peygamberlik ve kitap, melekler vasıtasıyla gelmektedir.

Halâyık³³¹ bunda gelmedin gökler melâik tolmadın

Bu mülke bünyâd³³² olmadın mülk-i yaradandaydum³³³

(Yaratılmışlar bunda gelmedin, gökler meleklerle dolmadın. Bu mülke esas olmadın, yaradanın mülkündeydim)

Ben ol kimseyem ki ferîşteh³³⁴ baş indirür

Allah ile 'ahdüm³³⁵ var ol 'ahdümi güderem³³⁶

(Ben öyle bir kimseyim ki, melek baş indirir. Allah'a sözüm var, o sözümü güderim)

Yunus Emre Divânı'nda melekleri genel olarak insanlar ile kıyas etmiştir ve insanların yaratılış özü olarak meleklerden daha üstün bir mertebede olduklarını söylemektedir. Yukarıdaki beyitlerin ilkinde “yaratıcının mülkünde” hep var olan bir

³³⁰ Topaloğlu – Çelebi, “Melek”, 211.

³³¹ Halâyık: Yaratıklar, yaratılmışlar. İnsanlar.

³³² Bünyâd: Temel, esas, asıl.

³³³ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 289.

³³⁴ Ferîşteh: Melek, günahsız, masum.

³³⁵ Ahd: Söz verme.

³³⁶ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 348.

varlıktır insan. İkincisinde ise meleklerin Hz. Adem'e secdesini hatırlatıp "baş indirür" ifadesiyle yine insanın üstünlüğünü vurgulamıştır.³³⁷

Gördüm göğün meleklerin her biri bir cünbişdedür.

*Hak Çalab'un zikrin ider İncil ü hem Kur'an benem*³³⁸

(Gördüm göğün meleklerini, her biri bir eğlencededir. Hakk'ı zikreder, İncil ve Kur'an benim)

Bu beyite göre meleklerin her biri bir âlemedir ve hepsi Allah'ı zikir halindedir. Yunus "benem" ifadesini kullanır çünkü o bir tasavvufçudur ve kendi de dahil her şeyde Allah'ın tecellisini görmektedir. Bu yüzden bu ifadeyi çokça kullanmaktadır.

Yunus, isim olarak Harut ve Marut'da dahil olmak üzere Cebrâil, İsrâfil, Azrâil, Münker Nekir ve Kiramen Kâtibin'den de bahseder.

2.3.1.1. Cebrâil

İlâhi emirleri meleklerle ve peygamberlere ulaştıran vahiy meleğidir. O dört büyük melekten biridir. Cebrâil, Kur'an-ı Kerim'de beş farklı isimle bahsedilmiştir. Bunlar; Cibrîl, Rûhulkudüs, Rûhulemîn, Rûh ve Resûl şeklindedir.³³⁹

Cebrâil'in mahiyeti ile ilgili kelimacılar başta olmak üzere birçok İslam bilgini, Cebrâil'in Kur'an'da Hz. İbrahim'le, Hz. Meryem'e normal insan şeklinde ve bir çok hadiste Hz. Peygamber'e aşıptan Dihye b. Halife ve ya tanınmayan güzel bir A'rabî suretinde görünmesini (temessül) dikkate alarak onun çeşitli şekillere girebilen ve peygamberler haricindeki diğer insanlarca da görülebilen "latif bir cisim" türünde bir varlık olduğunu kabul etmişlerdir.³⁴⁰

³³⁷ Tatcı, *Yûnûs Emre Dîvânı (İnceleme – Metin)*, 108.

³³⁸ *Dîvân-ı İlâhîyât*, 294.

³³⁹ Yusuf Şevki Yavuz – Zeki Ünal, "Cebrâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 202.

³⁴⁰ Yavuz-Ünal, "Cebrâil", 7: 202.

Temessülün nasıl olabildiği konusu tartışmalı bir meseledir. Selef alimlerinden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ temessülü, Cebrâil'in insanların gözüne hayali bir varlık gösterme gücüne sahip olması ile açıklamıştır. Selefî temayülü ile tanına Suyûtî ise Cebrâil'in ruhu aslî bünyesini terk etmeden aynı anda ikinci bir bedene girerek insanlara temessül edebilir.³⁴¹

Kaynaklarda Cebrâil ile ilgili tartışmalardan biri de onun üstünlüğü konusudur. Fahreddîn er-Râzî ile zemaşerî gibi bazı sünni ve Mu'tezilî alimlerin, Cebrâilin Hz. Peygamber de dahil olmak üzere tüm peygamberlerden ve yaratıklardan üstün olduğunu kabul etmelerine karşılık İslam alimlerinin çoğunluğuna göre Cebrâil bütün meleklerden ve peygamberler dışındaki insanlardan üstündür.³⁴²

Yunus beyitlerinde Cebrâil'den Cibril, Cebrâil-i Mürsel, Elçi gibi isimlerle anmıştır. Yunus'a göre onun en önemli özelliği Hz. Peygamber'in tercümanı ve Allah'ın elçisi oluşudur.³⁴³

Dünyâda Peygamber'ün başına geldi bu 'ışık

Tercemânı Cebrâil ma'sûkası³⁴⁴ Hâlik'dur³⁴⁵

(Dünyada Peygamberin başına geldi bu aşk. Aşık olduğu yaratıcının tercümanıdır-elçisidir Cebrâil.)

Yâ Cebrâil kim ola kim hükm ide benüm âhuma

Yüz bin Cebrâil gibi bir demde perrân³⁴⁶ eyleyem³⁴⁷

(Ey Cebrail, kim ola kim hükmede benim ahıma. Bir zaman yüz bin Cebrâil gibi uçayım) Burada Cebrâil uçan bir varlık olarak tasvir edilmiştir.

³⁴¹ Yavuz-Ünal, "Cebrâil", 7: 203.

³⁴² Yavuz-Ünal, "Cebrâil", 7: 204.

³⁴³ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme – Metin)*, 110.

³⁴⁴ Ma'sûka: Sevgili, Allah.

³⁴⁵ *Dîvân-ı İlahîyât*, 190.

³⁴⁶ Perrân: Uçan, uçucu.

³⁴⁷ *Dîvân-ı İlahîyât*, 290.

Gitdi Cibrîl Hazret'i getürdi Burak atı

Nûrdanıdı hil'atı³⁴⁸ gözi gevher yüzi ak³⁴⁹

(Gitti Cebrâil, Burak atıyla, getirdi Peygamber'i. Nurdandı elbisesi, gözü mücevher, yüzü ak) Cebrâil'in ismi, genellikle bu beyitte olduğu gibi Miraç bahsinin geçtiği beyitlerde anılmaktadır.

Cebrâil'den bahsedilirken hil'atının, gözünün ve yüzünün zikredilmesi, onun temessül fikrinden kaynaklıdır. Buna göre onun gözü gevher, hil'atı nur, yüzü ise akır.³⁵⁰

2.3.1.2. Azrâil

Dört büyük melekten biri olan Azrâil, can almakla görevlidir. Azrâil kelimesinin İbrânice asıllı olması muhtemeldir ve Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde geçmemektedir. Secde suresinde (32/ 11) geçen ve insanların canını almakla görevli olan meleğin adı “melekü'l-mevt” (ölüm meleği) şeklinde bahsedilir.³⁵¹

Kur'an'da ölüm meleğinin görevinin can almak olduğu açıkça belirtilmekle birlikte bu fiil, her şeyin faili olan Allah'a da nisbet edilir.³⁵²

“Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir...” (ez-Zümer 39/ 42)

Ölüm Hak'dur bilürsin niçün gâfil olursın

'Azrâil kasd idiser günâhlu tenümüze³⁵³

(Ölüm Allah'tandır bilirsin, neden gafil olursun? Azrâil günahlı tenimize kastedecek)

³⁴⁸ Hil'at: Eskiden devlet büyüklerine ihsân ettikleri süslü elbise, kaftan.

³⁴⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 244.

³⁵⁰ Tatcı, *Yûnûs Emre Dîvânı (İnceleme – Metin)*, 110.

³⁵¹ Ahmet Saim Kılavuz, “Azrâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 4: 350.

³⁵² Kılavuz, “Azrâil”, 351.

³⁵³ *Dîvân-ı İlahîyât*, 447.

Çün 'Azrâil'i ne tuta assı³⁵⁴ kılmaz ana-ata

Kimse döymez³⁵⁵ o heybete halktan meded irmez ola³⁵⁶

(Azrâil'i ne tutar, fayda etmez ana-baba. Kimse dayanamaz o heybete ve kimseden yardım ermez)

Gele sana cân alıcı dahı cân alur kılıcı

'Aklını başdan alıcı bir dem amân virmez ola³⁵⁷

(Gelir sana can alıcı, dahi can alır kılıcı. Aklını başından alır, bir an bile aman vermez)

Yunus, Azrâil'in can alıcı bir melek olduğu ve onun sadece Allah'ın emanetini almaya geldiğini söyler. Azrâil'in can almaya geldiği zamanki heybetinin korkutucu olduğunu ve o sırada hiçbir kimsenin fayda veremeyeceğini de vurgular. Ölüm vakti gelen herkes vefat eder. Bu Allah'tandır ve Azrâil, Allah tarafından bu görevle görevlendirilmiştir.

2.3.1.3. İsrâfil

Dört büyük meleklerden biri olup, kıyamet gününde sûra üflemele görevlendirilmiş melektir. Kaynaklarda kelimenin menşesine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de İsrâfil ismi geçmemektedir ancak görevinden söz edilmektedir. Kıyametin kopmasından bahseden ayetler, evrende büyük bir kozmik değişime sebep olacak ve bu değişim sûranın ilk üflemesiyle başlayacağını, ikinci üflenışte de herkesin diriltilip mahşere gitmeye hazır duruma getirileceğini ifade eder. Bu tür ifadelerde yer alan "üfleme" görevini ifa edecek ve insanları hesap

³⁵⁴ Assı: Fayda, menfaat, kazanç.

³⁵⁵ Döymek: Tahammül etmek, dayanmak.

³⁵⁶ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 106.

³⁵⁷ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 106.

meydanına çağırarak olan meleğin İsrâfil olacağı hususunda İslam alimleri görüş birliği içindedir.³⁵⁸

*İsrâfil sûrı üre yir yüzi divşürile*³⁵⁹

*Harâb ola berr ü bahr*³⁶⁰ çarh-ı felek yoyula³⁶¹

(İsrâfil sûra üfleyince, yeryüzü bir araya toplanacak. Kara ve deniz harap olup, feleğin çarkı bozulacaktır.) Burada İsrâfil'in sûra ilk üflemesinden ve kıyametin kopuşundan bahsedilir.

*İsrâfil sûrın üricek*³⁶² mahlûkât turugelicek

*Senin ününden*³⁶³ artuk hîç kulagum işitmeye³⁶⁴

(İsrâfil sûra üfleyince, mahlukat dirilecek. Senin sesinden artık kulağım işitmiyor) Bu beyitte Yunus, İsrâfil'in sûru ikinci üflemesiyle mahlukatın yeniden dirileceğinden ve o zamanda olacak o sesteki kulağının işitmeyeceğinden bahsediyor. Burada bir betimleme söz konusudur.

*İsrâfil sûrını üre cümle mahlûk turı gele*³⁶⁵

*Dirilüben haşre vara anda kâzi*³⁶⁶ Sübhân ola³⁶⁷

(İsrâfil sûra üfler, tüm mahluk ayağa kalkar. Dirilirim haşre varırım, o anda Sübhân kadı ola) Bu beyit, ikinci üfleme ile dirilmenin gerçekleşeceğini ve ardından Allah'ın huzuruna hesap vermek için gidileceğini anlatıyor.

³⁵⁸ Lütfullah Cebeci, "İsrâfil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 180-181.

³⁵⁹ Devşürmek/divşürmek: Dermek, toplamak, bir araya getirmek. Derlemek.

³⁶⁰ Berr ü bahr: Kara ve deniz.

³⁶¹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 442.

³⁶² Üricek: Üfleyince.

³⁶³ Ün: Nidâ, ses.

³⁶⁴ *Dîvân-ı İlahîyât*, 102.

³⁶⁵ Turı gelmek: Ayağa kalkmak.

³⁶⁶ Kâzi: Kadı.

³⁶⁷ *Dîvân-ı İlahîyât*: 109.

2.3.1.4. Mikâil

Dört büyük melekten biri olan Mikâil 'in ismi hem Kur'an'da hem de hadislerde geçmektedir. Dini literatürde meleklerin çeşitli görevleri olduğu bildirilmiştir. Bunlardan Mikâil'in, insanda dahil olmak üzere tüm canlıların rızıkların, dolayısıyla yağmurun yağması ve bitkilerin gelişmesi gibi işlerde görevli olduğu belirtilmiştir.³⁶⁸

Yunus Emre Divân'ında Mikail'in isminden bir beyitte bahsetmiştir. Ancak bu beyitte sadece ismini zikretmekte ve herhangi bir özelliğine vurgu yapmamaktadır.

Bakan benem gören benem alan benem viren benem

Ne Cebrâil ne Mikâil İsrâfil'i kılan benem³⁶⁹

(Bakan, gören, alan, veren benim. Ne Cebrâil, ne Mikâil, İsrâfil'i kılan benim)

2.3.1.5. Kirâmen Kâtibîn

Türkçe'ye "Şerefli Yazıcılar" diye geçen Kur'an'da ve hadislerde kendilerinden bahsedilen bu meleklerin görevi, İnsanın yaptığı her türlü ameli kaydetmektir. Bu melekler hiçbir zaman insanın yanından ayrılmazlar ve onun yaptığı iyi, kötü,, yararlı, zararlı ve bunun gibi işleri tek tek kaydederler.³⁷⁰

Ol ferîşteler adı Kirâmen Kâtibîn'dür

Yazmaktan usanmazlar armazlar yaz u kışda³⁷¹

(O meleklerin adı Kirâmen Kâtibîn'dir. Yaz ve kışta yazmaktan yorulup usanmazlar)

³⁶⁸ Topaloğlu – Çelebi, "Mikâil", 217.

³⁶⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 340.

³⁷⁰ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", *İslâm İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013) 137.

³⁷¹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 436.

Birisi saç omzunda birisi sol omzunda

Birisi hayrun yazar birisi Şer cünbiŐde³⁷²

(Birisi saç omzundadır birisi sol omzundadır. Birisi hayrı yazar birisi Şerri yazar)

Yunus Emre beyitlerinde Kirâmen Kâtibîn'in varlığından, nerede olduklarından ve görevlerinin ne olduğundan bahseder.

2.3.1.6. Mûnker Nekîr

Sözlükte tanınmayan, Şiddetli ve korkulu olan gibi anlamlara gelen Mûnker ve Nekir; terim olarak, "ölümün ardından insanları sorguya çekecek olan iki melek diye tanımlanır. Kur'an-ı Kerim'de zikredilmemektedir. Hadis kaynaklarında geçen rivayetlerden anlaşıldığına göre, ölü defnedildiğinde onlar gelip ölen kişiye sorular sorarlar. Ölen kişinin verdiği cevaplara göre kabrini genişletir veya daraltırlar. Kalam alimlerinin çoğunluğu kabir hayatı gibi kabir nimeti ve azabının, dolayısıyla Mûnker ve Nekir'in sorgulamasının da gerçek olduğunu kabul etmektedir. Bazı kelimciler söz konusu rivayetlerin âhâd haberlerden oluştuğunu, ayrıca hesap gününün de başlamadığını ve ölümlere bir Şey hissettirmenin imkansız bulunduğunu, dolayısıyla onların sorguya çekilmelerinin kesin kanıtlanmadığını savunmaktadır.³⁷³

İki firîŐteh ine gele karŐuna kona

Günâhlarını yaza sala boynuna bitî³⁷⁴

(İki melek iner gelir konar karşına. Günahlarını yazar, boynuna amel defteri -biti- asar)

³⁷² *Dîvân-ı İllâhîyât*, 436.

³⁷³ Topaloğlu – Çelebi, "Mûnker ve Nekîr", 237.

³⁷⁴ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 530.

Sorucu gelir yir yırtup sorar Tanrı'n kimdür diyü

İş bu cânım anı tuyup sünüklerim³⁷⁵ sıza durur³⁷⁶

(Sorucu -melek- gelir, sorar “Tanrı’n kimdir?”. İş bu, canım onu duyunca kemiklerim sızlar durur.)

Yunus ilk beyitte günahları yazan iki melekten bahseder. O meleklerin amel defterini günahlarımız ve sevaplarımızla doldurduğunu belirtir. İkincisinde ise, sorguç meleklerin yani Münker Nekir’in ölmüş kişiye “Tanrı’n kimdir?” diye sorduğundan bahseder. Yunus, kabir sorgusunun varlığına inanan kelamcılar gibi düşünmekte ve inanmaktadır.

2.3.2.Ahirete İman

Ahret, “İlk, önce” anlamındaki evvel kelimesinin mukabili ve “son” manasındaki âhirin müennes şekli olup başta İslamiyet olmak üzere semâvî dinlerde “dünya hayatından sonra başlayıp ebediyyen devam edecek olan ölüm sonrası hayat diye tanımlanır. Kur’an’da toplamda 110 yerde geçer.³⁷⁷

Hayatın sona ermesi anlamına gelen ölüm gerçekleştiğinde artık maddi dünya ile bağımız kesilmiş olacaktır. Ölümü konu edinen her bilim alanı gibi Kelam’da da ölümün tanımı ve mahiyeti konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Kelamcılar ölümü, hayatın karşıtı olan bir nitelik, canlılığı sağlayan yaşamın yokluğu, Allah’ın canlılarda yarattığı varlıksal nitelik, cansız eşyalarda ve bitkilerde bulunmayıp yalnızca hayvansal nefslerde var olan bir özellik gibi çeşitli şekillerde tanımlamışlardır.³⁷⁸

Kelamda ölümün mahiyeti, genellikle insanın varlıksal yapısıyla ilişkilendirilmiştir. Kelamcılara göre ruh ve beden insanın yapısal formlarını oluşturmaktadır. Onların ölümün ne olduğuna dair görüşleri, insanın bu yapısal

³⁷⁵ Sünük: Kemik.

³⁷⁶ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 176.

³⁷⁷ Topaloğlu – Çelebi, “Âhiret”, 19

³⁷⁸ Mahmut Ay, “Ahirete İman”, *İslâm İnanç Esasları*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 225.

formlarına göre şekillenmiştir. Bu yapısal formlardan ruhu ön plana çıkaranlar olduğu gibi, bedeni ruha önceleyenler de vardır. Mu'tezilî kelamcılardan Ebu'l Huzeyl'e göre ruh, arazlardan bir arazdır ve cesedi terk etmesinin hemen ardından yok olur. Aynı şekilde ruhu bir araz olarak kabul eden Eş'arî ve Bâkılânî'de beden ölümüyle birlikte ruhunda yok olduğunu düşünmektedir. Ruha latif bir cisim anlamını yükleyen kelamcılar ise ölümü, ruhun bedenden ayrılması şeklinde yorumlamışlardır. Onlara göre Allah, yasa gereği cisimlerin hayatının devamlılığını latif olan ruhla, duyumsanan cisim olan beden birlikteliğine bağlı kılınmıştır. Bu yüzden ruh bedenden ayrıldığında, hayatın yerini ölüm alacaktır. Cüveynî'ye göre, Allah'ın yasa gereği ruh, bedende olduğu sürece yaşamı, bedeni terk ettiğinde ise ölümü gerçekleştirmektedir. Buna göre ruh bedenden ayrıldığında, varlığını tek başına devam ettirmektedir. Gazali'ye göre de beden ruhun aleti, bineği ve ağı konumundadır. Aletin, bineğin ve ağın yok olmasıyla avcının yok olması gerekmez.³⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de ahireti ispat metodu "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" sorusuna tatmin edici bir cevap bulmaya dayanır. Düşünen her insanın sorgulamaya mecbur olduğu bu sorunun birincisine materyalist izahı benimsemeyen, kendisine ve içinde yaşadığı tabiata hakim, mutlak kudrete sahip bir yaratıcının varlığına inanan kimse, söz konusu sorunun ikincisine de aynı düşünce tarzını devam ettirerek öbür alemin ölümsüzlüğünü kolaylıkla benimser. Bundan dolayı Allah'a iman'la ahiret gününe iman Kur'an'da sık sık ve birlikte zikredilmektedir ve bunun ne kadar önemli bir ilke olduğuna dikkat çekilmiştir.³⁸⁰

İslam akaidinin üç ana esasından birini teşkil eden ahiret inancı, her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana getirmekte ve bu yönüyle hem hukuki hem de ahlaki müeyyide olmaktadır.³⁸¹

³⁷⁹ Ay, "Ahirete İman", 226-227.

³⁸⁰ Bekir Topaloğlu, "Âhiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1988), 1: 544.

³⁸¹ Topaloğlu, "Âhiret", 1: 544.

Bu dünya kahır evidür hem bâkî degül fânîdür

*Aldanuban kalma buna tîz tevbeye gelmek gerek*³⁸²

(Bu dünya kahır evidir, hem ebedi değil ölümlüdür. Aldanıp kalma buna, tez zamanda tövbe etmek gerek)

Yunus'a göre bu dünya fâni yani geçici bir dünyadır. Sonsuz hayatın olduğu asıl dünya ise diğer dünya yani ahirettir. Ahiret hayatını kurtarmanın yolu olarak dünya hayatına kanmayıp sürekli olarak tövbe edilmesi gerektiğini söyleyen Yunus, dünyayı bırakıp ahirete hazırlık yapmak gerektiğini de şu beytinde söylemektedir;

*Bu dünyâyı elden bırak ahirete eyle yarak*³⁸³

*Erenlerden olma ırak gel ikrâr it erenlere*³⁸⁴

(Bu dünyayı elden bırak ahirete hazırlan. Erenlerden uzak olma, gel onlara ikrar et)

Yunus burada erenleri beytine ekleyerek tasavvufi bir bakış sergilemiştir. Başka bir beytinde de aşktan bahseder ve hakiki aşka kavuşmanın yollarını arar, bulur. Örneğin Yunus'a göre; hakiki âşık ahireti de terk etmiş kişidir. Çünkü ahiret onun için sadece âşık olduğudur ve âşık olduğunu ister.

Girçek 'âşık olan kişi anmaya dünyâ-âhiret

*'Âşık degüldür ol kişi yürüye 'izzeti kova*³⁸⁵

(Gerçek âşık olan kişi dünyasında da ahiretinde de onu anar...)

³⁸² *Dîvân-ı İllâhîyât*, 249.

³⁸³ Yarak / yarak: Azık, yol hazırlığı.

³⁸⁴ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 452.

³⁸⁵ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 101.

*Yûnus gözün görürken yaragun eyleyi gör
Gelmedi anda varan girü gelesü degül³⁸⁶*

Beyitte ahirete intikal edenin geri gelmeyeceğini ve bu dünya ile ilişkisinin kesildiğini görmekteyiz. Bu yüzden Yunus, kendine öğüt vermekte ve gözün görüyorken faydalı işlere meşgul olması gerektiğini söylemektedir.

*Ne dünyâ ahiret ne Kâf u ne Kâf
Bular katre deryâ melekûtun var³⁸⁷*

(Ne dünya ahiret ne Kâf ve Kâf, Bulur damla derya, meleklerin var.)

Dünya ve ahiret, ihata edici bir denize benzetilen melekler alemi karşısında bir katre(damla) gibidir. Bu telakki, ahiretin melekût aleminden bir parça olduğunu ortaya koymaktadır.³⁸⁸

*Dünyâ ahiret ol Hak yir-gök toludur mutlak
Hiç gözlere görünmez kim bilür ne nişânda³⁸⁹*

(Dünya ve ahiret o mutlak Hak ile doludur yer gök. Hiç gözlere görünmez, kim bilir ne alâmette)

“Dünya ve ahiret, yer ve gök, Allah’ın nuruyla kaplıdır” demektedir.³⁹⁰

³⁸⁶ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 271.

³⁸⁷ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 148.

³⁸⁸ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme – Metin)*, 146.

³⁸⁹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 466.

³⁹⁰ Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme – Metin)*, 146.

Başında akli olan âhirete ‘amel etmez

Hurîlere aldanmaz gözile kaştan geçer³⁹¹

(Başında akli olan ahirete amel etmez. Göz ile kaştan geçer, hurilere aldanmaz)

Yunus Emre bu beyitte “ahirete amel etmez” ifadesiyle, Allah’a karşı gelmesi ve günahkar olması anlamında değildir. Aslında aşık olan bir kişinin halidir. Kaşı,gözü için huri isteyip, onlara kavuşmak adına amel etmez anlamındadır. Ona göre başında akli olan kişi sadece Allah’ı ister, huri gibi cennet nimetlerini gözü görmez.

Yunus’a göre dünya hayatı geçici ve ahiret hayatı ebedi demiştik. Vakti dolan fani, elbet ruhunu teslim edecek ve bu dünyadan göçecektir. Kelami olarak ahiret iman esasını bizzat yaşayan Yunus, tasavvufi yorumlarla ahirete bakış açısını zenginleştirmiştir. Bu bakış açılarıyla kelama uzak değildir.

2.3.2.1. Ahiret Halleri

İnsanın ölümüyle onun ahiret hayatı başlamış olur. Ahiret hayatını kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedi hayatın başlaması şeklinde üç balık altında ele alıp incelemek mümkündür.³⁹²

2.3.2.1.1. Kıyamet

Dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölümlerin dirilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan âlemdir.³⁹³

Kıyamet, “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasındaki kıyâm kökünden isim veya mastar olup “dirilip mezardan kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir. Kur’an’da hem dünyanın sonu hem de ahiret anlamında kullanılır.³⁹⁴

³⁹¹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 173.

³⁹² Topaloğlu, “Âhiret”, 1: 546.

³⁹³ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 516.

³⁹⁴ Topaloğlu – Çelebi, “Kıyamet”, 187.

Anup kıyâmet gününü ağlaşalım ol gün için

Ol gün melâmet³⁹⁵ günüdür ağlaşalım ol gün için³⁹⁶

(Anıp kıyamet gününü, ağlayalım o gün için. O gün kınama günüdür, ağlayalım o gün için)

Yunus Emre kıyamet gününün betimlemesini yapıyor ve o günün kınama ve azarlama günü olduğunu söyleyip o gün için ağlanmasının gerektiğini ifade ediyor.

Ol kıyâmet bâzaârında her bir kula baş kayısı³⁹⁷

Yûnus sen ‘aşıklarla hiç görmeyesin kıyamet³⁹⁸

(O kıyamet pazarında her bir kul baş kayısında. Yunus sen aşıklar ile hiç görmeyesin kıyameti) Kıyamet gününün bir can pazarı olduğuna vurgu yapan Yunus o günü görmenin ağırlığından bahsetmektedir.

2.3.2.1.2. Sûr

Kıyametin kopmasını ve insanların yeniden dirilmesini ifade eden bir Kur’an terimidir. Sözlükte “seslenmek, ses çıkarmak; eğmek” manasındaki savr kökünden türeyen sûr “ses çıkararak eğri boynuz” demektir.³⁹⁹

Kur’an-ı Kerim’de nefh (üfürmek) kavramıyla birlikte on defa geçen, üç yerde ona üflendiği vakit “göklerin ve yerin düzeninin bozulacağı”, diğerlerinde ise “insanların kabirlerinden kalkıp ilahi huzura gidecekleri” belirtilmiştir.⁴⁰⁰

Sûrun ve üflemenin mahiyeti konusunda alimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Alimlerin büyük çoğunluğu, onun gerçek anlamda boru veya borazan

³⁹⁵ Melâmet: Kınama, ayıplama, azarlama.

³⁹⁶ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 402.

³⁹⁷ Kayı/kayu: Kaygı, endişe, tasa.

³⁹⁸ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 117.

³⁹⁹ Adil Bebek, “Sûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 533.

⁴⁰⁰ İlyas Çelebi, “Kıyamet”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 490.

olduğunu söylemişler ve ona üflenmesi dahilinde korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir ses çıkartacağını ifade etmişlerdir. Bazılarına göre ise Sûret kelimesinin çoğulu olur üfürme de “can verme” demektir. Bu durumda “nefh-i sûr” ruhların bedenlere iade edilmesi anlamına gelir. Ancak bu yorum hem dil alimleri hem müfessirler tarafından kabul görmemiştir. Zira suret kelimesinin çoğulu sûr değil Kur’an’da geçtiği gibi “suver”dir.⁴⁰¹

İsrâfil sûrın üricek mahlûkat turugelicek

Senün ünündür⁴⁰² artuk hiç kulagum işitmeye⁴⁰³

(İsrâfil sûra üfleyecek, mahlûkat dirilecek. Senin sesindir, artık kulağım hiç işitmiyor.)

İsrâfil’in sûra üflemesiyle yeniden dirilmenin olacağından bahseden Yunus, sûrun sesinden dolayı kulağının işitme yetisini kaybettiğinden bahseder. Burada Yunus’un, İslam alimlerinin çoğunluğunun görüşüne sahip olduğunu anlıyoruz. Onlara göre sûra üflendiğinde ortaya korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir ses çıkacaktır.

İsrâfil sûrın üricek cümle mahlûk uyanıcak

Soru hisâb sorulıcak ‘Arab dili lisân gerek⁴⁰⁴

(İsrafil sûra üfleyecek, bütün mahlûkat uyanacak. Soru-hesap sorulacak, Arap dili lisân gerek) Yunus, sûrun üflenmesiyle mahlukatın diriltileceğini ve ardından da sorularla hesap verileceğinden bahsetmektedir.

2.3.2.1.3. Haşr-Mahşer

Kelime anlamı itibariyle toplanmak, bir araya gelmek, bir topluluğu bulunduğu yerden çıkarıp bir meydana toplama gibi anlamlara gelen Haşr, terim

⁴⁰¹ Bebek, “Sûr”, 37: 533.

⁴⁰² Ün: Nidâ, ses.

⁴⁰³ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 102.

⁴⁰⁴ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 250.

olarak kıyamet günü diriltileen insanların sorgulanmak ve hesaba çekilmek üzere bir yerde toplanması anlamına gelir. Toplanılan bu yere “mahşer” denmiştir. Müslüman geleneğinde toplanılan yere “Arasat” da denilir. Kıyamet günü gerçekleşecek olan toplanmayla ilgili Kur’an-ı Kerim, çeşitli metaforlar kullanarak, insanların o gün içinde düşecekleri endişe ve korkuyu etkileyici bir üslup ile aktarmaktadır.⁴⁰⁵

Çağrışalar ata ana kardaş kardaştan usana

*Yalvaralar ol Sübhân’a niyâz kılması er gerek*⁴⁰⁶

(Ana baba çağrışır, kardaş kardaştan usanır. Erenler yalvarırlar Sübhân’a)

Ulu dîvân kurıla anda kullık sorıla

Bin tekebbür⁴⁰⁷ virmeye bir garîb-nüvâz⁴⁰⁸ ile⁴⁰⁹

(Ulu divan kulurur, anda kulluk sorulur...)

2.3.2.1.4. Mizan

“Bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamındaki vezn kökünden türemiş alet ismi olup “tartı aleti, terazi, tartmada kullanılan ağırlık; adalet” manalarına gelir. Terim olarak “ahiret hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin iman ve amellerinin değerlendirilmesini sağlayan şey” demektir.⁴¹⁰

“O zaman tartısı ağır basan kendisini mutlu bir hayat içinde bulacak; tartısı hafif gelen ise bir uçurumun girdabına sürüklenecektir.” (el-Karia 101/ 6-9)

Mu’tezile ekolüne mensup bazı alimler bir taraftan amelelerin vezne müsait olmayan arazlar konumunda olduğunu, diğer taraftan mîzan kelimesinin “adalet” manasında da kullanıldığını göz önüne alarak kıyamet günündeki mizanın “adalet ve hakkaniyet” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Akaid konularında genellikle

⁴⁰⁵ Ay, “Ahirete İman”, 249.

⁴⁰⁶ *Dîvân-ı İlahîyât*, 250.

⁴⁰⁷ Tekebbür: Kibirleşme, böbürlenme.

⁴⁰⁸ Garîb-nüvâz: Kimsesizlere ve gariplere yardım eden. Çaresizleri ve zavallıları koruyan.

⁴⁰⁹ *Dîvân-ı İlahîyât*, 474.

⁴¹⁰ Topaloğlu – Çelebi, “Mîzân”, 218.

Mu'tezile telakkisine paralel bir çizgi izleyen Şîî kaynaklarında mîzan Sünnî alimlerin yorumlarına benzer açıklamalar yer alır. Ancak Şîî kelamcılarında göre Kur'an'da geçen "mevâzîn" kelimesinin bir manası da peygamberler ve Hz. Ali başta olmak üzere vasîlerdir. Buna göre kişinin kıyametteki hesap ve mizan merhalelerinde kurtuluşa erebilmesi için peygamberlerin yanı sıra vasîlere de inanıp itaat etmesi gerekir. Şîîliğin bu telakkilerinin İmamiyye gruplarının tarih boyunca siyasi varlığını korumak amacıyla başvurduğu bir ilke olduğu bilinmektedir.⁴¹¹

Yunus Emre beyitlerinde mîzân ve terazî kelimelerini kullanmıştır. Bu kelimelerin anlamları kelamda kullanılan anlamlar ile doğru orantılı bir şekilde kullanılmıştır. Yunus'a göre mîzan, amellerin ölçülüp tartılacağı bir ölçü aletidir. Mîzana hükmeden ise Allah Teâla'dır.

Andan İsrâfil Sûr üre ölenler yirinden tura

Mizân terâzû kurıla hükmini ide zü'l-Celâl⁴¹²

(İsrâfil Sûr'a üfler ölenler yerinden kalkar. Mîzan terazi kurulur, hükmeder zü-Celâl)

Terâzû kurdun günâhum tartmağa

Kasd idersin beni oda atmağa⁴¹³

(Terazi kurdun günahlarımı tartmak için. Kastedersin beni ateşe atmak için.)

2.3.2.1.5. Amel Defteri

"İnsanların dünyada benimsediği inanç ve işlediği fiillerin kayıtlı bulunduğu ve ahirette kendilerine verilecek olan defter" veya "hesaptan sonra sahibinin durumunu bildiren berat (belge) anlamlarına gelir.⁴¹⁴

⁴¹¹ Süleyman Toprak, "Mîzan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 211-212.

⁴¹² *Dîvân-ı İllâhiyât*, 266.

⁴¹³ *Dîvân-ı İllâhiyât*, 569.

⁴¹⁴ Topaloğlu – Çelebi, "Kitap", 189.

Mu'tezile'nin çoğunluğu ve sonraki (müteahhir) Eş'ariyye alimleri amel defterini, Allah'ın insanların iyilik ve kötülükleri hakkındaki bilgisi şeklinde yorumlamışlar, Mâturîdiyye ile Selefiyye'nin tamamı ve Eş'ariyye ile Mu'tezile'nin bir kısmı ise keyfiyeti ve mahiyeti bilinmeyen bir amel defterinin varlığını kabul etmişlerdir.⁴¹⁵

Kur'an-ı Kerim sadece fertlerin değil, milletlerin de amel defterlerinin olacağı, her milletin hesap gününde kitabını okumaya davet edileceği ve yaptıklarının karşılığının kendilerine verileceği bildirilerek yeryüzünde şırmarmayan ve ortalığı fesada vermeyen milletlerin hesaplarının temiz çıkacağı anlatılır. (Bkz. el-Câsiye 45/ 28-29; el-Kasas 28/ 83).⁴¹⁶

Beyitlerde, “biti, yazu, defter-i'amâl” gibi ad ve tertiplerle işlenen amel defteri, yazıcıları meleklerden olan ve insanın yaptığı iyi-kötü bütün hareketlerin kaydedildiği defterdir. Bu defter herkesin kendinde mevcuttur. Ahirette sahibinin eline tutuşturulacaklardır.⁴¹⁷

Defter-i 'amâlümü yüklendim itdüm 'azm-i râh

Menzil-i maksûda⁴¹⁸ Hak'dan emr ü fermân isterem⁴¹⁹

(Amel defterimi aldım yükledim, yol alıp gittim. İstenilen yere gitmek için Hakk'tan emr-i ferman isterim)

İki ferîşteh ine gele karşına kona

Günâhlarını yaza sala boynuna biti⁴²⁰

(İki melek inip karşına konar, amel defterine günahlarını yazar, salar boynuna)

⁴¹⁵ Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 20.

⁴¹⁶ Kılavuz, “Amel Defteri”, 20-21.

⁴¹⁷ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı (İncelleme – Metin)*, 151.

⁴¹⁸ Maksûd: İstenen, dilenen şey. Kastedilen.

⁴¹⁹ *Dîvân-ı İlähiyât*, 356.

⁴²⁰ *Dîvân-ı İlähiyât*, 530.

2.3.2.1.6. Sırat

“Cadde, ana yol” anlamına gelir. Kur’an’da bu anlamda kullanılmakla beraber akaid ve kelim kitaplarında olduğu gibi “cehennemün üstünde kurulmuş köprü” muhtevasında yer almaz.⁴²¹

Yunus’un sırata bakışı kelamcılarının bakışı gibi cehennemün üzerine kurulmuş bir köprü şeklindedir. Ona göre sırat kıldan ince ve geçmesi zor olan bir köprüdür ve altından katran gibi ateş kaynamaktadır.

Yûnus yaragun eyle yol korhulı key⁴²² anla

Gökren⁴²³ katran⁴²⁴ denizi kıldan Sırât gerile⁴²⁵

(Yunus hazırlan, yol korkulu iyi anla. Gömgök katran denizi üzerine kıldan ince Sırât gerilir)

Ol geçidün korkusu uş beni yoldan kodı

Geçemez değme kişi köprüsün kıldan kodı⁴²⁶

(O geçidin korkusu işte beni yoldan koydu. Geçemez değme kişi köprüsünü kıldan koydu)

Aldı beni ince yola ilti Sırât köprisine

‘Amelüme yok mededüm Allah Sana sundum elüm⁴²⁷

(Aldı beni ince yola, sırat köprüsüne ilettili. Amelimden ümidim yok. Allah’ın sana sundum elimi)

⁴²¹ Topaloğlu – Çelebi, “Sırat”, 282.

⁴²² Key: İyi, iyice, hakkıyla, çok iyi şekilde, çok, layık, adamakıllı.

⁴²³ Gökren: Gömgök.

⁴²⁴ Katran: Siyah, sert ve kokulu yanıcı bir madde.

⁴²⁵ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 442.

⁴²⁶ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 512.

⁴²⁷ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 306.

2.3.2.1.7. Cennet

“Örtmek, gizlemek” anlamındaki cenn kökünden isim olup, “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” manasına gelir. Kur’an’da müfred, tesniyye ve cemi şekliyle yüz kırk yedi yerde geçmektedir. Bundan başka naîm, adn, firdevs kelimeleriyle birlikte kullanıldığı gibi dârü’s-selâm, dârü’l-muhâkeme ve hüsnâ gibi isimlerle de anılır.⁴²⁸

Kur’an-ı Kerim’de cennetle ilgili birçok ayet vardır. Bu ayetlerin bazılarında cennette olan nimetlerle ilgili bilgiler verilip orada nasıl bir hayat olacağından bahsederken bazılarında oraya kimlerin girebileceğinden bahseder.

Cennette boş söz, yalan yoktur. Orada sadece “Selam, selam” sözleri işitilir, eski hatıralar anılır. Allah’a hamd edilir. Yorgunluk, üzüntü, korku, hakaret yoktur. Cennette saadetin her türlü bütünü ayrıntılarıyla vardır, Orası nefsin arzu ve isteklerinin tamamıyla yerine geldiği ebedi istirahat yurdudur.⁴²⁹

“Cennetliklerin hem kendileri hem de eşleri cennetin gölgelerinde tahtları üzerinde kurulup yaslanırlar.” (Yâsîn 36/56)

“Allah tarafından kalplerinden kin sökülüp atılmış olan cennetlikler, kardeşler halinde, karşı karşıya tahtları üzerinde otururlar.” (Hicr 15/47-48)

“Cennette boş ve yalan söz de işitilmez.” (Nebe 78/35)

Yukarıdaki ayetlerde gördüğümüz gibi cennet hayatının dünya hayatına benzemesinin haricinde aslında dünya hayatından daha farklı olduğunu görebiliyoruz. Kin, nefret ve yalan gibi kötü duygu ve fiillerin olmaması cennet hayatının özelliklerinden birisidir.

Cennet cennet didükleri bir ev ile birkaç Hûrî

*İsteyene virgil anı bana Seni gerek Seni*⁴³⁰

(Cennet, cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri. İsteyene ver onu, bana Seni gerek Seni)

⁴²⁸ Topaloğlu – Çelebi, “Cennet”, 61.

⁴²⁹ Serdar – Işık, “Sistemik Kelam II”, 220.

⁴³⁰ *Dîvân-ı İlahîyât*, 525.

Kendüligin terkin ura senin yolunda cân vire

Sorisız uçmaga gire sen sultâna iren kişi⁴³¹

(Kendiliğinden terk eden, Senin yolunda can veren, sorgusuz sualsiz cennete girer, Sen Sultan'a eren kişi)

Yunus Emre'ye göre cennet ve cennet nimetleri (huri vb.) sadece Allah'a ulaşmayı sağlayan araçlardır. Onları terk edenler ise Allah'a kavuşurlar.

Bu şârdan⁴³² üç yol çıkar biri cennet biri nâr

Birininün arzûsı maksûd dîdâra benzer⁴³³

(Bu şehirden üç yol çıkar, biri cennet biri ateş. Birisinin isteği sevgilisinin yüzüne benzer)

Sen ana ümmet olıgör o seni mahrûm komaz

Her kim anun ümmetidür sekiz Cennet yiridür⁴³⁴

(Sen ona ümmet oluver,, o seni mahrum bırakmaz. Her kim onun ümmetidir, onun yeri cennettir)

2.3.2.1.8. Cehennem

“Derin kuyu; hayırsız, uğursuz manalarında Arapça bir kelime olduğunu söyleyenlerin yanında Grekçe, Latince ve İbrânîce'den geldiğini ileri sürenlerde bulunmaktadır. Bazı Cahiliye şiirlerinde Kur'an'dakine yakın anlamda kullanılması kelimenin İslam öncesi Arap dilinde bulunduğunu gösterir.⁴³⁵

⁴³¹ *Dîvân-ı İllâhiyât*, 515.

⁴³² Şâr: Şehir.

⁴³³ *Dîvân-ı İllâhiyât*, 172.

⁴³⁴ *Dîvân-ı İllâhiyât*, 185.

⁴³⁵ Topaloğlu – Çelebi, “Cehennem”, 59.

Kur'an-ı Kerim'in yetmiş yedi ayetinde geçen cehennem kelimesi, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kafirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir. Nitekim söz konusu ayetlerin birçoğunda cehennem "mesvâ, me'vâ" (mekan) kelimeleri veya "azâbü cehennem, nârü cehennem" terkipleriyle kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de kötülerin ahiret hayatında cezalandırılacakları yeri ifade eden başka kavramlarda mevcuttur. Bu kelime veya tertipler bütünüyle cehennemin adı olmayıp amellerine göre cehennemliklere azap edilecek tabakaları veya azap çeşitlerini gösterir. Mesela "cehennem ateşi" anlamında geçen nâr kelimesi cehennem azabının çeşitli şekillerinden sadece yakıcı olanını ifade eder. Lezâ, saîr, hutame, gibi kelimeler de nârın yakıcılığını tasvir etmektedir. Bazı Müslüman alimler bu kelime ve kavramların cehennemdeki azap türlerini veya cehennemdeki ateşin özellik ve etkilerini ifade ettiğini savunmuşlardır. Muhtemelen cehennemin yedi kapısı olduğunu beyan eden ayet (el-Hicr 15/ 44) sebebiyle bunlardan yedisi özellikle önem kazanmıştır. Bunlar; cehennem (azabı en hafif olan en üst tabaka), cahîm (kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş), haviye (yukarıdan aşağı düşmek), hutame (kırmak, ufalayıp tahrip etmek), lezâ (halis ateş), saîr (tutuşturmak, alevlendirmek), ve sakar (şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak)dır.⁴³⁶

Cehenneme karşılık kullanılan isimlere bakıldığında maddi ve cismani bir azabın varlığı görülmektedir. Yakıtı inkarcılardan ve taşlardan olan bu ateş, alevlenen, sönmek üzere olduğunda yeniden tutuşturulan, bütün bedeni kuşatan, organlara kadar parçalayıp tahrip eden, kıvılcımlar saçan bir ateş tasvir edilmektedir (Mürselât 77/ 32-33)⁴³⁷

*Cehennem key karanu Cehennem tahte's-serâ*⁴³⁸

*Kula ayruk su'âl yok kulu su'âlden kodı*⁴³⁹

⁴³⁶ Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1993), 7: 227.

⁴³⁷ Ay, "Ahirete İman", 257.

⁴³⁸ Tahte's-Serâ: Yerin altı. Toprak altı.

⁴³⁹ *Dîvân-ı İlahiyât*, 512.

(Cehennem iyice karanlık, cehennem yerin altı, Kula ayrı sual yok, kulu sorudan kodı)

Bu beyitte cehennemin nasıl bir yer olduğuna dair tasvirde bulunan Yunus'a göre cehenneme gidecek olanlar ilkin Sırât'tan geçemezler ve cehenneme düşerler. İnkâr edenlerin yeri cehennemdir.

Korkarsan sen Tamu'dan (gel) alçak olgıl kamudan

Ol günü ince köprüden (bil) kamular geçmek gerek⁴⁴⁰

(Sen cehennemden korkarsan, gel tümünden alçak ol. O gün ince köprüden, bil tümünden geçmek gerek)

Yunus Emre sadece inkâr edenlerin değil, günah işleyenlerinde cehenneme gideceğinden bahseder. Örneğin namaz kılmayan bir kimsenin de yeri cehennemdir.

Her kim bu sözden almadı beş vakt namâzı kılmadı

Bilin müslümân olmadı ol Tamu'ya girse gerek⁴⁴¹

(Her kim bu sözden almadı, beş vakit namazını kılmadı. Bilin Müslüman olmadı, o cehenneme girse gerek)

Mâlik eydür hey hey Tamu korkubanı ditrer kamu

Tanrı buyruğun tutmayan anda bişe biryân⁴⁴² ola⁴⁴³

(Mâlik-cehennem meleği- seslenir hey hey, cehennen korkubanı titrer hepsi. Tanrı buyruğunu tutmayan orada pişer kebab olur)

⁴⁴⁰ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 249.

⁴⁴¹ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 248.

⁴⁴² Biryân: Kebâb, kızarmış, yanmış.

⁴⁴³ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 109.

Yedi Tamu sekiz Uçmak her birinün vardur yolu

Her bir yolda yüz bin çârsû Allah sana sundum elüm⁴⁴⁴

(Yedi cehennem sekiz cennet, her birinin vardır yolu. Her bir yolda yüz bin çarşı, Allah'ın Sana sundum elimi)

Yunus Emre'ye göre kelamdaki gibi cehennem yedi kapısı vardır. Orası zifiri karanlık olup inkar edenlerin ve iman ettiği halde günahkar olanların gireceği ve yanacağı ceza yeridir. Cehenneme girecek olanlar sırat köprüsünden geçemezler.

2.3.2.1.9. Ru'yetullah

“Gözle görmek” anlamına gelen ru'yet kelimesi ile Allah lafzından oluşan bir tamlama olan ru'yetullah terim olarak “Allah'ın görülmesi, cennet ehlinin Cenâb-ı Hakk'ı gözleriyle görmeleri” demektir.⁴⁴⁵

Allah'ın ahirette görülmesi meselesi olan ru'yetullahtaki görmenin mahiyetinin ne olduğunu bilmesek de Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetlerde mü'min kimselerin Allah'ı göreceklerini anlayabiliyoruz.

“Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parlayacaktır. Rablerine bakacaklardır.” (el-Kıyâmet 75 / 22-23)

Ru'yetullah meselesi kelim tarihinin yerleşik tartışma konularından biridir. Kur'an ve hadiste yer bulması nedeniyle bu konudaki tartışmaları Hz. Peygamber dönemine kadar götürmek mümkün olsa da, bu konudaki tartışmalar II. asırdan itibaren ortaya çıkmıştır ve daha çok da Cehmiyye'nin Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih etmeyi esas alan tevhid akidesi etrafında odaklanmıştır.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ *Dîvân-ı İllâhiyât*, 306.

⁴⁴⁵ Topaloğlu – Çelebi, “Rü'yetullah”, 268

⁴⁴⁶ Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah Tartışması”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 507.

Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilen Allah'ın cennetlikler tarafından görülecek olması inancı, diğer itikadi mezhepler tarafından kabul edilmemiş ve Allah'ın hiçbir şekilde görülmeceği iddia edilmiştir.⁴⁴⁷

Yunus Emre tasavvuf ehlidir. Bu yüzden de en çok istediği ahirette Allah'a kavuşmak ve O'nu görmektir. Bunu beyitlerinde sıkça dile getirir. Beyitlerinde geçme şekli sadece istek-talep üzerinedir. Daha önce cennet bahsinde verdiğimiz o meşhur beyit gibi.

Cennet cennet didükleri bir ev ile birkaç Hürî

*İsteyene virgil anı bana Seni gerek Seni*⁴⁴⁸

(Cennet, cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri. İsteyene ver onu, bana Seni gerek Seni)

Yunus, Ehl-i Sünnet kalamcıları gibi düşünmekte ve cennette Allah'ı göreceğine inanmaktadır.

Seni gördüm güneş gibi Cennet bana zindân gibi

*Cennetüne zâhidün*⁴⁴⁹ *ko Uçmak'da arzum yok durur*⁴⁵⁰

(Seni gördüm güneş gibi, cennet bana zindan gibi. Cennetine zahidini koy, cennette benim arzum yoktur)

⁴⁴⁷ Murat Serdar – Harun Işık, *Sistemantik Kelam II*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 221.

⁴⁴⁸ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 525.

⁴⁴⁹ Zâhid: Sofu. Kendini sadece ibadete veren.

⁴⁵⁰ *Dîvân-ı İllâhîyât*, 154.

SONUÇ

Çalışmamızda Yunus Emre Divânı'na kelâmî terimler ile usûl-i selâse başlıkları altında incelemeye çalıştık. Gördük ki, bir tasavvuf ehli olan Yunus Emre, Divânı'nda kelâmî terimleri çokça kullanmış ve beyitler halinde bu terimleri açıklamış ve anlatmıştır. Ancak yine de tasavvufçu olduğundan bu açıklamalarına tasavvufî bir bağlantı da kurmuştur.

Îlâhiyât bahislerinde ele aldığımız Allah'a iman konusunda gördük ki; Yunus'a göre asıl iman Allah'ı birlemektir. Ona göre Allah'ı bir bilmeyenin sonu imansızlıktır. Ve yine Yunus Emre'ye göre imansızlık durumunda olan kişi cehennemde şiddetli cezaya çarptırılacaktır.

Allah'ın sıfatlarına çokça yer veren Yunus, beyitlerinde Allah'ı övmekte ve O'nun sıfatlarıyla övgüsünü desteklemektedir.

Yunus, kaza ve kader konusunda hayrında şerrinde Allah'tan olduğuna inanmış ve tam bir teslimiyet göstermiştir. Ancak kulun iradesine de vurgu yapmış ve insanların yaptığı fiillerden sorumlu olduğunu söylemiştir.

Peygamberlere iman ve peygamberlerin hayatlarıyla ilgili, onların özellikleri ve yaşadıkları olaylar, bazılarının mucizeleri gibi konular Dîvân'da yoğun bir şekilde işlenmiştir. Yunus, peygamberlere iman etmiş ve onların hayatlarından kendi hayatına örnekler almıştır. Bizlere de bu hassasiyeti aşlamaya çalışmıştır.

Meleklerle iman konusunda da başlıca melekleri Dîvânına konu edinmiştir. Bunlar; dört büyük melek, Kirâmen Kâtibin ve Münker-Nekir'dir. Her birerinin görevine vurgu yapmıştır.

Sûr'un üflenmesi, kıyametin kopuşu, mahşer meydanı, mizan, amel defteri, sırat köprüsü gibi ahiret hallerine de çokça değinen Yunus, ölüm ve sonrasında olacakları detaylı bir şekilde anlatmıştır. Hakiki iman etmiş olanların gireceği cennet yurdundan ve günahkarlar ile inkarcıların gireceği cehennem kuyusundan bahsetmiştir. Cennet bahsinde özellikle de kelimada tartışmalı bir konu olan ru'yetullah'a değinmiş, cennetteki nimetleri isteyenlere vermesini ancak kendisinin bunları istemediğini ve O'nu görmeyi arzuladığını belirtmiştir. Çünkü o sadece O'na kavuşmayı ve O'nu görmeyi beklemektedir.

Yunus Emre Allah'a olan aşkından dolayı her şeyde O'nu görmektedir. Bu bazı beyitlerine net bir şekilde yansımaktadır. Bu beyitleri özellikle açıklamak gereksede Yunus'u anlamak çok da zor değil.

Konumuzu kısaca toparlayacak olursak eğer, Yunus Emre, Divânı'nda usul-i selâseye beyitlerinde çokça yer vermiştir. Bu çalışma aslında çok geniş bir çalışma haline dönüştürülebilir. Ancak biz bu çalışmamızda çok fazla detaya girmeden konularımızı işledik. Öz halini vermeye çalıştık.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan. “İnsanın Zihin Halleri”. *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ed.Şaban Ali Düzgün, 39. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Ay, Mahmut. “Ahirete İman”. *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 225. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Aydın, Hüseyin. “Meleklerle İman”. *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 137. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Aydın, Mahmut. “Zekeriyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44: 210-211, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bebek, Adil. “Sûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 533-534, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Beyazîzâde Ahmed Efendi. *el-Usûlü'l-munîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe*. Trc. İlyas Çelebi: İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bursalı, Mustafa Necati, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul: Çile Yayınları, 1982
- Bulut, İbrahim Halil. “Mucize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 350-352. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Cebeci, Lütfullah. “İsrâfil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağırıcı, Mustafa. “Hayır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 43-46. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çağırıcı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Çelebi, İlyas. “İsa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 472-473.
İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çelebi, İlyas, “Kıyamet”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 481-490, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Çelebi, İlyas. “Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 446-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Düzgün, Şaban Ali. “Dinin Kaynağına İlişkin Tartışmalar”. *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 19. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Düzgün, Şaban Ali. “Varlık”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 210-214. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Eğilmez, Ahmet. *Yunus Emre Hayatı ve Açıklamalı Divânı*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2016.
- Gölcük, Şerafettin. “Rızık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gündüz, Şinasi. “Şît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Harman, Ömer Faruk. “Dâvûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 21-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Harman, Ömer Faruk. “Eyyûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Harman, Ömer Faruk. “İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “İdrîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 478-480. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Harman, Ömer Faruk. “İsa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 465-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “İsmâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 76-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. “Mûsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 207-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Harman, Ömer Faruk. “Nûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. “Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 56-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Harman, Ömer Faruk. “Ya’kûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. “Yûnus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 597-599. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. “Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 1-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Işık, Harun ve Serdar, Murat. *Sistemantik Kelâm I*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Işık, Harun – Serdar, Murat. *Sistemantik Kelâm II*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Kaplan, Mehmet. *Yunus Emre'nin İnsan ve Ahlak Görüşü-Risâlat'al-Nushiyya'ın Tahlili*, İstanbul: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1973, XXI, 66.
- Karadaş, Cağfer, “İnsan Fiiilleri”, *Kelâm El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 403-414, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Karadeniz, Osman, “Nüvüvvet ve Vahiy”, *Kelâm El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 333-236, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

- Karadeniz, Osman, “Ecel ve Ömür”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 627, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Amel Defteri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Azrâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özer, Mevlüt. “İlâhî İsim ve Sıfatlar”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 229. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Özer, Mevlüt. “Kelam Tarihi”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 21-23. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- es-Sâbunî, Nûreddin. *el-Bidâye fi usûli’ d-din*. Trc. Bekir Topaloğlu: Mâtürîdiyye Akaidi. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Taşçı, Özcan. “Hz. İsa Hakkındaki Tartışmalar”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 617. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme - Metin)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvânı Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı/1280 – Klasik Türk Eserleri/14. 1990.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvânı Risâletü’n-Nushiyye Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı/1361 – Klasik Türk Eserleri/14. 1991.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Yormaları İşitin Ey Yârenler*, İstanbul: H Yayınları, 2014
- Topaloğlu, Bekir. “Ahiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*, Ankara: Damla Yayınevi, 2014.
- Topaloğlu, Bekir. “Kıyamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 516-522. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir. “Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 439-441. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Ahiret”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 19. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Cehennem”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 59. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Cennet”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 61. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Hayır”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 125. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Kader”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 177. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Kıyamet”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 187. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Kitap”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 189. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Melek”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 210. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Mikâil”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 217. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Mizân”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 218. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Münker ve Nekir”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 237. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Rızık”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 264. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Ru’yetullah”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 268. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Sırat”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 282. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Tevekkül”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 320. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. “Tevhid”. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 321. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah’ın Varlığı (İsbât-ı Vâcip)*, Ankara: 1987.
- Toprak, Süleyman. “Mizan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Tunç, Cihat. “Ecel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Peygamber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Usûl-i Selâse”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 212. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

- Yavuz, Yusuf Şevki – Ünal, Zeki. “Cebrâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yeşilyurt, Temel. “İmanın Mahiyeti”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 300. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Yeşilyurt, Temel. “Kitaplara İman”. *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, 150-151. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Yeşilyurt, Temel. “Matüridilik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 144. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Yeşilyurt, Temel. “Rü’yetullah Tartışması”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 507. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Yunus, Emre. *Dîvân-ı İlâhiyât. Nşr. Mustafa Tatçı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Yunus, Emre. *Dîvân-Seçmeler*. hazırlayan: Mustafa Tatçı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.